

MC
165.239

Csapó Csaba

RÁDAY GEDEON ÉS A SZEGEDI KIRÁLYI BIZTOSSÁG

A „betyárvilág” felszámolása

Csapó Csaba • RÁDÁY GYÖNÉSZ FÉLŐS KIRÁLY BIZTOSÁG

Csapó Csaba

Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Csapó Csaba

RÁDAY GEDEON
ÉS A SZEGEDI KIRÁLYI BIZTOSSÁG

A „betyárvilág” felszámolása

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

E könyv megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alap

támogatta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MC 165.239

2008

© Csapó Csaba
© Pro Pannonia Kiadói Alapítvány

Tartalom

Előzmények	7
A királyi biztosi intézmény	21
Ráday Gedeon	36
„Hivatalos” életrajz	36
Források és értelmezések	58
Grafológusi szakvélemény	77
A „szabad kéz” politikája	83
A Löbl-ügy	105
Sajtótörténeti áttekintés	115
A várbörtön	125
A szegedi vár	126
Berendezés	131
Társadalmi összetétel	136
Hétköznapok	141
Következtetések	148
Bíróság	150
Jogi népszokások	150
A Pest megyei delegált bíróság	154
Az aradi delegált bíróság	167
A bíróságok ítéletei	173
Befejezés	177
Források	182
Ráday jelentése Újvidékről, Macsvánszky elfogásáról	182
Gyenizse Lajos: A gróf Ráday Gedeon korszaka	185
Felhasznált források, szakirodalom és képek	198

Előzmények

A „betyár” szó eredetét és jelentésváltozatait számtalan korábbi történeti, néprajzi, etimológiai elemzés után máig ható érvénnyel Szabó Ferenc tisztázta és foglalta össze.¹ E szerint a szó írott formában a 18. század közepén jelent meg, elsődleges jelentése szerint olyan „hetyke, virtuos, bátor” legényt jelentett, akit csak az éhség hajtott a munkavállalásra, akkor is csak rövid időre szegődött el. Ez a jelentése egyes helyeken a források szerint a 20. század elején is létezett. Egy szentesi ügyvéd 1913-ban írott levele szerint „a nagymágocsi gróf Károlyi féle uradalomban voltak tudomásom szerint nagy számmal nyári betyárok, a jószág legeltetésénél és téli betyárok a jószág teleltetésénél alkalmazva, ezek legényemberek voltak, kik a pásztorok, béresek mellé voltak felfogadva és róluk ott »nyári betyárok« és »téli betyárok« című jegyzéket vezettek.”²

A „betyár-állapot” tehát állandó munka és lakás nélküli, szabad életmódot jelentett, ezek pedig a létbizonytalanság miatt az átlagosnál hajlamosabbak voltak a lopásra, rablásra, általában a bűnelkövetésre. Így a betyár szó a köznyelvben módosuláson ment át és egyre inkább negatív jelentéstartalmat kapott. Megkülönböztették a kapca-betyárokat, az útonállókat, a házásokat (akik a házfal alatt gödröt ásva jutottak be a házba), a lókötőket. Ezek közös jellemzője, hogy a „rendes” foglalkozásuk mellett, alkalomszerűen, vagy csak éjszakánként tevékenykedtek, a betyárkodók döntő többsége közülük került ki. Ugyanakkor léteztek a többnyire lovas futóbetyárok, akik életmódszerűen űzték a rablásokat és lopásokat, és akik állandó céltáblái voltak a hatósági üldözéseknek, „karrierjük” így ritkán volt hosszabb 2-3 évnél. Minden betyárfajta közös jellemzője, hogy a büntetéseket ritkán követték el egyedül, általában 4-6 fős alkalmi bandákat alkottak. Ezek meglehetősen laza körből kerültek ki, gyakran voltak alkalmi társaik, a vezér szerepe is bizonytalan, megkérdőjelezhető, döntéseiket általában közös megállapodással hozták.

¹ Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. 59-64. (a továbbiakban Szabó Ferenc 1964.)

² Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár EA 000703 Dr. Ecseri Lajos szentesi ügyvéd Madarassy Lászlónak címzett levele.

A betyárokkal rendkívül sokan tartottak kapcsolatot, szinte külön iparág települt a működésükre, akik mind hasznot húztak a tevékenységükből. Kocsmárosok, bújtatók, orgazdák, az ellopott állatok tulajdonjogáról hamis papírokat gyártók stb. A szegényparaszti társadalom jelentős része azonban nem csak az anyagi haszon reményében támogatta őket, hanem egy általuk elérhetetlen szabadság megtestesítőit látta bennük. Ennek a rokonszenvnek rendkívül erős anti-feudális töltete is volt, gyakran a szegény nép védelmezőiként, a gazdagok kifosztóiként jelennek meg a balladákban vagy énekekben. A legendák szerint a betyár daliás, rendkívül erős, a szegényekkel bőkezű, „leány-, bor- és dalszerető.”³

Az alföldi betyárok életét, tevékenységét rendkívül megkönnyítette a 19. század elején meginduló tanyásodás. A pusztában felépített, szinte ellenőrizhetetlen tanyák állandó menedéket jelentettek a bujkálóknak és a lopott állatoknak egyaránt, így a hatóságok nem véletlenül tiltották sokáig ezek építését, illetve tervekét készítették a tanyarendszer felszámolására. A hatalmas, jól átlátható területek, a Dél-Alföld mocsarai, vízjárta területei szintén lehetetlenné tették az átfogó üldözéseket, hajtóvadászokat, ráadásul a betyárok állandó mozgásuk miatt mindenkinél jobban ismerték környezetüket.

A tanyásodást leszámítva a betyárok működését elősegítő társadalmi és természeti feltételek a 18. század elejétől fennálltak, nem véletlen, hogy az első, bűnözésből, fosztogatásból foglalkozásszerűen élő szegénylegények megjelenését az 1700-as évek elejére, a Rákóczi-szabadságharc leverését követő időszakra tehetjük. Számtalan katonaviselt, fegyverrel rendelkező, ugyanakkor a társadalomba visszailleszkedni képtelen, vagyontalan kóborló, katonaszökevény vált betyárrá. Az állam fellépése egyéb eszközök híján már ekkor is a pandúrok létszámának felemelése, az életmódjukat nehezítő rendeletek meghozatala, a hajtóvadászat és végső soron az akasztás volt. A szórványos eseteket túlhaladó, immár „betyárvilágnak” nevezett időszak kialakulását az Alföldön a napóleoni háborúk idejére teszik. Az adóterhek megnövekedése, a katonaillesztési kötelezettség, az 1790-es évek elejének nagy éhínségei a közbiztonság gyors és nagyarányú romlásához vezettek. Megszaporodtak az állatlopások, a rablások, ezért egy 1794-ben hozott uralkodói rendelet szerint a súlyosabb vétségek elkövetőit halállal kell büntetni. Minden betyár elfogásáért 50 Ft, megölés-

³ Szabó Ferenc 1964. 64.

séért 25 Ft jutalmat fizettek. A statárium megyénkénti bevezetését a nádor döntésétől tették függővé.⁴ Erre Csongrád és Békés megyékben végül 1831-ben került sor, ettől kezdve ezt évente hosszabbították.

A feudális rendszer válságának sajátos jele, hogy a reformkori bűnözési statisztikákban a nemesség jelentősen túlréprezentált. Hudi József kutatásai szerint például Veszprém megyében az 1831-1840 közötti 3714 elítélt 16%-a nemesi származású, ami jelentősen meghaladta a nemességnek az összlakossághoz viszonyított arányát. Az ország törvényhatósági és uradalmi börtöneiben ugyanakkor évente átlagosan 23.873 főt tartottak fogva, ami kb. háromszorosa a korabeli franciaországinak.⁵ A dél-alföldi közbiztonság romlása a szabadságharcot megelőző években érte el a kritikus mértéket. Az okok között első helyen szerepel az 1846-1847-es évek rossz termése, aminek következtében a gabona ára rövid idő alatt csaknem 50%-kal emelkedett. A politikai bizonytalanság is közrejátszhatott abban, hogy a hatalom – bár minden rendelkezésre álló eszközt bevetett – nem volt képes súlyának megfelelően kezelni a helyzetet. Ismét kihirdették a statáriumot, Csongrád megyében a nyomorenyhítés céljából tervbe vették a Tisza szabályozási munkálatait, munkát adva ezzel a tömegeknek. Békésben is tömeges letartóztatások történtek, több megyére kiterjedő üldözéseket indítottak, de a kis létszámú és rosszul felszerelt pandúrok nem érhetek el jelentős javulást. A megyék egy-egy esetben tömeges paraszti megmozdulásoktól tartottak.

A szabadságharc jótékony hatással volt a közbiztonságra, a fegyverfogásra alkalmas férfiak jelentős részét ugyanis besorozták katonának. Az amnesztia következtében ugyanakkor sok korábbi betyár került szabadlábba, de a Kossuth és Rózsa Sándor közötti megegyezés értelmében jelentős részüket sikerült szabadcsapatokba szervezni és az ellenséggel szemben felhasználni. Bár ezeket az alakulatokat rablásaik és megbízhatatlanságuk miatt néhány hónap után feloszlatták, Rózsa Sándor ekkor alapozta meg évtizedekre a hírnevét, amivel később sok támogatót sikerült a maga oldalára állítania. A szabadságharc leverését követően az országban anarchia tombolt, tömeges lopások, rablások, bujdosó katonák garázdálkodásai fordultak elő. A statáriális bíraskodás 1849 novemberi ismételt bevezetése némileg javított a helyzeten, de hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg az újonnan

⁴ Uo. 74.

⁵ Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban. Rubicon, 1990/4.

kiépülő államapparátus képes volt a közbiztonság hatékony ellenőrzésére is. A forradalom előtti évekhez hasonló statárium az útonállókra, rablókra, tolvajokra terjedt ki és minden elfogottnak akasztófát ígért, a fellebbezés lehetősége nélkül. E mellett természetesen létezett a július 1-jén Győrben kihirdetett, az ellenállásra, fegyverrejtegetésre stb. vonatkozó statárium is.⁶

Szabó Ferenc kutatásai szerint az 1850-es év első néhány hónapját Orosháza környékén egy kb. 70 főből álló betyárbanda uralta, amely állandóan változó létszámmal és összetételben számtalan lopást és rablást követett el. A közbiztonság megteremtésében a fordulópontot egy általuk elkövetett postakocsirablás jelentette, ami a hatóságok dühödt reakcióját váltotta ki. Ekkortól módszeresen, a katonaságot is felhasználva indult több megyére kiterjedő általános üldözés, aminek az eredményeként több tucat gyanús embert tartóztattak le. Elfogták a postakocsi kirablásának elkövetőit, csavargókat, tolvajokat és ami újdonság, hogy legalább ekkora teret szenteltek az orgazdák kézrekerítésének, megnehezítve ezzel a lopott áru adás-vételét. Az Orosháza környéki rendcsinálást követően azonban hamarosan Maroslele vidékén romlott meg a közbiztonság. Kiderült, hogy az elmenekült bűnözők jelentős része Csanád megye ezen környékére helyezte át a működését, ahol a mocsaras-vizes területen könnyű volt elrejtőzniük. Ennek ellenére katonai segédlettel Csongrád, Csanád és Békés megyékben ismét nagy hajtóvadászat indult ellenük, ami azonban ekkor is csupán átmeneti sikert hozott. A rablások megszűntek, a betyárok azonban csak továbbálltak, elfogni nem sikerült őket.

A pandúrok és a katonaság mellett a közbiztonság megteremtésébe egyre hatékonyabban kapcsolódott be egy új birodalmi szervezet, a csendőrség intézménye.⁷ A forradalom leverését követően a lombard csendőrezred példája alapján építették ki az osztrák cs. kir. csendőrség szervezetét. 1849 augusztusában kezdte meg működését a pozsonyi, majd 1850 januárjában a győri csendőrezred. Az 1850. január 18-án kibocsátott törvény 16 ezred felállításáról rendelkezett. A három magyarországit Kassán, Pesten és Nagyváradon helyezték el, Erdély csendőrségét Nagyszebenből, a Temesi Bánság és Szerb Vajdaság területén található ezredet pedig Temesvárról irányították. A cs. kir.

⁶ Szabó Ferenc 1964. 82.

⁷ Ld. erről: Csapó Csaba: A magyar királyi csendőrség története 1881-1914. Pécs, 1999.

csendőrség a legnagyobb létszámmal 1857-ben működött, amikor 19 ezredben 18.985 tiszt és közcsendőr szolgált, összesen 2606 őrsön.

A csendőrség élére Johann Kempen altábornagyot nevezték ki, aki nemcsak a csendőrségi felügyelő tisztét töltötte be, hanem egyben a monarchia minden rendészeti ügyeinek intézője is volt. A legénységet a hadseregből válogatták és 8 évi szolgálatra kötelezték, de a katonáknál magasabb zsoldot kaptak és ezt különféle pótlékokkal egészítették ki. A szervezet lényegében megegyezett a mintának tekintett lombardiai csendőrségével, az ezredparancsnokságok alárendeltségében szárnyak, szakaszok, szekciók és őrsök működtek. A csendőrség mellett a birodalom egészében kiépítették a rendőrség intézményét is, és ezzel első alkalommal választották el egymástól az államrendőrségi és helyi rendőrségi funkciókat. A rendvédelmi feladatok hármass feladatmegosztása máig ható elvek szerint történt. Megkülönböztették a közbiztonság és a belső rend fenntartását, vagyis azt a területet, amelyet az állami rendőrségnek kellett ellátnia, a személy és a tulajdon védelmét, amelyet a bűnüldöző vagy biztonsági rendőrség körébe utaltak, végül a közrendvédelmet, amely a közigazgatási rendőrség feladata volt.

A szabadságharc leverését követő megtorlás időszakában a csendőri-rendőri szervezet elsődleges feladatát természetesen a politikailag veszélyesnek nyilvánított személyek elfogása vagy megfigyelése, a „politikai” rendezvények felügyelete, a sajtó ellenőrzése képezte. Az államhatalom megerősödésével párhuzamosan került előtérbe a közbiztonság megteremtésének igénye, ami a hatékonyabb szerveztségben, a létszám felemelésében és a felszerelés minőségi javulásában mutatkozott meg. A feltételek megteremtése mellett azonban hosszabb tanulási időszak következett. A helyi tapasztalatok átvételének érdekében az addig megyei alárendeltségben működő csendbiztosokat és pandúrokat először a csendőr szárnyparancsnokságok alá rendelték, majd kétes minőségük és az állandó hatásköri összeütközések miatt az intézményt egy 1851. szeptember 9-i rendelettel feloszlatták.⁸ Néhány hónap alatt azonban kiderült, hogy a megszüntetés korai volt, a helyi ismereteket nem lehetett egyik napról a másikra pótolni. Bár a börtönök zsúfolásig megteltek, a közbiztonság szempontjából legrosszabb időszak kétségtelenül az 1851-1852-es évekre tehető. Csaknem minden megyében kiterjedt bandák működtek, amelyek

⁸ A magyar rendvédelem története. Főszerk. Parádi József, Bp. 1996. 61.

jó lovaiknak, korszerű fegyvereiknek, jó helyismeretüknek, a nép kétségtelen támogatásának és a csendőrök hozzá nem értésének köszönhetően szinte korlátok nélkül követték el rablásait.

1852 őszén a hatóságok megelégtették az útonállók működését és korábban soha nem látott alapossággal fogtak hozzá a rendcsináláshoz. A polgári helyett katonai rögtönítélő bíraskodást vezettek be, amit az ostromállapot 1854. májusi megszüntetéséig fenntartottak. Minden megyében összeírták a betyárkodással gyanúsítható személyeket, a tanyákról a „tolvajkodó” egyéneket kötelező erővel a községekbe vagy városokba költöztették, ahol kötelesek voltak minden reggel jelentkezni. Megszigorították a közlekedéshez szükséges útlevelek kiadását, a tanyák lakóit ún. tanyalevéllal látták el, elrendelték a csárdák összeírását, amelyek közül a veszélyesnek tartottakat (Békés, Csanád és Csongrád megyékben 36-ot) le kellett rombolni. Szeged város belterületén ekkor 57 rovott múltú személyt, a külterületen pedig 100 gyanús tanyát vettek nyilvántartásba.⁹ Új csendőrlaktanyákat építettek, jól megfizetett kémeket küldtek ki, felégették a nádasok jelentős részét, a községekben és városokban éjszakai őrsegeket állítottak, amelyeket szigorúan ellenőriztek. A statáriumot sem előtte, sem később nem érvényesítették ilyen kíméletlenül, mint ekkor. 1852-ben a Csongrád megye területét is magába foglaló 6. csendőrezred területén 88 embert végeztek ki gyilkosság, rablás vagy a betyárok segítése miatt.¹⁰

A példátlan terror elérte a hatását, 1852 végétől a betyárkodás teljesen visszaszorult. Az életmódszerűen bűnöző személyeket többnyire elfogták, az alkalmi elkövetők pedig felhagytak tevékenységükkel, visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Az ellenőrzések ennek ellenére folytatódtak, és több utalás szerint az elsődleges céljuk immár a legendássá vált Rózsa Sándor elfogása lett. Külön csapatot állítottak fel az üldözésére, a vele kapcsolatos információk ellenőrzésére. Személyének immár politikai jelentőséget is tulajdonítottak, több alkalommal megpróbálták összefüggésbe hozni a fegyveres ellenállásban reménykedő csoportokkal, amire azonban azóta sincsenek bizonyítékok. A néphit ekkor már legalább annyira az osztrák hatalommal szembeni magyar ellenállás megszemélyesítőjét, mint a gazdagok kifosztóját látta benne. A 10.000 pengőforintos jutalom ellenére csak 1857-ben

⁹ Szabó Ferenc: A tanyai közbiztonság, betyárvilág. In: Szeged története 3/1. 1849-1919 Szerk. Gaál Endre, Szeged, 1991. 571. (a továbbiakban Szabó Ferenc 1991.)

¹⁰ Szabó Ferenc 1964. 106.

sikerült elfogni, ekkor a férjeiket védő asszonyok baltával leütötték, majd átadták a hatóságoknak. Az 1859-ben lefolytatott perében a bíróság hat vádpontban találta bűnösnek, köztük néhány gyilkosságban. Halálra ítélték, ami alól azonban uralkodói kegyelmet kapott. Az ezt követő években a rablási esetek száma jelentősen visszaesett, szenzáció számba ment egy-egy komolyabb fosztogatás. A szegedi polgármester 1854 és 1856-57-ből némileg hiányosan fennmaradt napi jelentései ezekben az években 71 bűnesetről tesznek jelentést, ezek közül pedig már csak ötöt követtek el fegyveresen.¹¹

A közbiztonság romlásának újabb időszaka 1862-től következett be, amikor a megelőző periódus politikai bizonytalansága és a rossz termés miatti megélhetési nehézségek generálták a lopások, népi bosszúállások hullámát. Szegeden ekkor állítólag 4-5000 munka nélkül lézengő emberről tudnak, a Békés megyei főispáni helytartó 1863 nyarán pedig a következőkről tesz jelentést: „az ezen megyei munkaképes néposztályokból többen csoportokba össze állva, szerte széllyel lézengenek és mint hogy a szárazság okozta terméketlenség miatt őket mezei munkára senki fel nem fogadja, tehát napi élelmüket koldulva kérni kénytelenek, sőt már adta magát eset elő, ahol az élelmi szereket erőszakkal is el venni vakmerősködtek ... Ha az éhínség miatt elkeseredett néposztály a segélyre várakozást megúnja, nem kérelem útján fogja egy napról más napra az élelmet megkeresni, hanem szétszaggatva az engedelmesség kötelékeit, az élet és vagyon biztonságát veszélyeztető kitérésekben fogja nyilvánítani elkeseredettségét, egy ilyen rakoncátlan néptömeg megfékezésére pedig sem a közhatalóságok, sem az itteni alig egynehány főből álló csendőrség és közbiztonsági személyzet elegendő nem lenne ...”¹²

Új, „modern” jelenség a vonatrablás megjelenése, bár a személyes tragédiák mellett ezek némelyike a komikumot sem nélkülözi. A Szőreg és Oroszlános közötti lóvontatású szerelvényt például a sínre helyezett téglával állították meg. A lovak megálltak, az útonállók pedig a pénz elrablása után még a váltót is szabadra állították.¹³ A fosztogatások különösen gyakorivá váltak a vásárok alkalmával, amikor az oda igyekvőket, vagy az ott komoly összeghez jutó kereskedőket

¹¹ Szabó Ferenc 1991. 574.

¹² Pontos forrásmegjelölés nélkül idézi: Békés István: Magyar Ponyva Pitaval. Bp. 1966. 231-232.

¹³ Részleteiről ld. Bánkiné Molnár Erzsébet: Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999. 71.; Szabó Ferenc 1964. 116.

utólag kirabolták. Ismét feltűnnek a nép által is támogatott betyárok, akik a szegényeket nem bántják, a gazdagok és a megyei pandúrok viszont – legalábbis a népi hiedelem szerint – retteghetnek tőlük. Ilyen volt például a Patkó-testvérek bandája Somogy, Zala és Baranya megyékben, vagy a Dél-Alföldön garázdálkodó és 1862-ben szét-szórt Bogár-banda.

A közbiztonság helyreállítására az állam a tíz évvel korábban már bevált módszert követte. Ismét kihirdették a statáriumot, számtalan kivégzésre került sor. A vásárok alkalmával állandó őrzjáratok cirkáltak, jutalmat ajánlottak fel a besúgóknak, Csongrád megyében összeírátták a rovott múltú és foglalkozás nélküli egyéneket, a községekben és városokban pedig a helyieket őrzjáratokra kötelezték. A hatósági fellépés gyors eredményt ért el, a betyárkodás minden tekintetben visszaszorult. Ennek méretei ugyanis meg sem közelítették az 1850-es évek elején tapasztaltakat, a csendőrség pedig immár gyakorlottan és gyorsan közbelépett, de figyelmeztető jel volt, hogy a politikai vagy megélhetési bizonytalanság azonnal éreztette a hatását, a bajt nem sikerült gyökerestől kiirtani. A hatóság ugyanakkor felfigyelt arra is, hogy a korábbi időszakokkal szemben a társadalom jelentős része ekkor már nem áll ki a betyárok mellett. A gazdagokkal szembeni „népi ellenállás”-színezetű megleckéztetés továbbra is jelen volt, de egyre kevésbé jelentkezett a németellenesség és a lakosok egyre gyakrabban védték meg akár fegyverrel is a tulajdonukat, gyakrabban fordultak a hatósághoz.

Az 1864-től a kiegyezésig tartó években csupán egyedi esetek fordultak elő, a közbiztonság általános romlása 1867-ben kezdődött el újra. A politikai átmenet következtében a régi hatalom már, az új pedig még nem volt képes erőt mutatni. Az elnyomó hatalom eszközének tekintett csendőrséget feloszlatták, a megyék jelentős részében, így például Csongrádban is már 1861-ben – a többiben 1867-ben – visszaállított csendbiztosi rendszer pedig ismételen nem felelt meg a feladatának. A megyei alárendeltségben működő közbiztonsági testületek országos elterjedését a kutatók a 18. század 50-es éveire teszik, de az eltelt évszázadban gyakorlatilag semmilyen meghatározó változás, fejlődés ezek működésében nem történt. A vármegyék területét néhány csendbiztosi kerületre osztották és mindegyikük alá néhány pandúrt rendeltek, akik kötelesek voltak minden hatósági intézkedésben segíteni. A különböző megyékben eltérő módon szabályozták ezek működését, más-más fizetéssel, felszereléssel, fegyverzettel ren-

delkeztek. A fizetést általában rendkívül alacsonyan szabták meg, ebből következően könnyen megvesztegethetőek voltak, hatalmas volt a fluktuáció. Egy jobb állásajánlatra azonnal odébálltak, így az eredményes feladatellátáshoz szükséges szakmai tapasztalatról ritkán beszélhetünk. A visszaemlékezések szerint a betyárokkal szemben többségük gyáván viselkedett, a fegyveres harc elől általában elmenekültek. Működésüket rendkívül megnehezítette, hogy a betyárok sokkal gyorsabb lovakkal, jobb fegyverekkel rendelkeztek, ismerték a környezetet, élvezték a pusztai nép támogatását, a pandúrok pedig még üldözés közben sem léphették át a megyehatárt.

A megyei elit ugyanakkor felháborodva vette tudomásul, hogy a köztörvényhatóságok rendezéséről intézkedő 1870. évi törvény a csendbiztosok kinevezését elvette a megye választott tisztségviselőitől és azt a kormány által javasolt, a király által kinevezett főispánokra ruházta. Az 1871-ben tartott első rendőri kongresszus résztvevői is tragikusnak látták a helyzetet: hiányolták az egyöntetűséget, a fegyelmet, a nyugdíjat, alacsonynak tartották a fizetéseket és a legénység létszámát. Követelték, hogy országosan, katonai fegyelemmel, de polgárilag szervezzék meg a jövőben kialakítandó testületet.¹⁴ A rendelkezésünkre álló – a nagyobb városok adatait nem tartalmazó, de az 1867-es szórványos adatoktól lényegesen nem különböző – első országos összesítés (1872) szerint az 53 törvényhatóság területén a létszám 2.744 fő (csendbiztosok, lovas és gyalogos pandúrok), tehát megyénként átlag csak kb. 52 fő. Természetesen az anyagi lehetőségek, illetve a felügyeleti terület nagysága szerint lényegesen eltérő adatokkal találkozunk. Bács-Bodrogon 11 csendbiztos és 77 lovas pandúr, Csanád megyében 4 csendbiztos és 20 lovas pandúr, Csongrádban pedig 5 csendbiztos és 36 lovas pandúr felügyelte a rendet.¹⁵ Fizetésre és mellékjárulékokra (lótartásra, lakásra, ruházatra, fegyverzetre) az országban évi átlag 340 Ft jutott egy főre (a csendbiztosoké 600-2.000 Ft, a gyalogos pandúroké 150-300 Ft között mozgott). A csendbiztosi fizetés Csanádban évente 750, Bács-Bodrogon 800, Csongrádban 1.000 Ft volt, a pandúroké 200, 240 és 400 Ft, de a mellékjárulékokat is beleszámítva kb. kiegyenlítődnek a megyék közötti különbségek. Viszonyításképpen érdemes megjegyezni, hogy ekkor

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), Belügyminisztérium, Általános Iratok (a továbbiakban K 150) 1873. III. 11. 28019.

¹⁵ MOL BM K 150 124. cs. 1871. III. 11. 8746.

egy pár férfi csizma ára 9 Ft, Rózsa Sándor elfogásáért pedig korábban 10.000 Ft-os díjat ajánlottak fel.

Az elmondottakból is jól látható, hogy a közbiztonság gyengülése a korábbi évtizedekhez hasonlóan ismét összefügg a politikai bizonytalansággal. Amennyiben a felügyeletet gyakorló végrehajtó hatalom ereje csökken, feladatát nem képes a korábbi színvonalon ellátni, akkor ez néhány hónapos, esetleg 1-2 éves késéssel „mozgósítja” a társadalom deviáns elemeit. A kiegyezést követő időszakban ez ismétlődött meg az ország legnagyobb részén, így például Somogy és Zala megyékben is, ahol királyi biztost kellett kirendelni a rend helyreállítására. 1867 szeptemberében, megismételve az 1862-es esetet, a puskával és vasvillával felszerelkedett betyárok újból a Szőreg és Oroszlános közötti vonatot próbálták kirabolni, felszedték a síneket, de most megijedtek a kisiklott vonat utasaitól és elszaladtak.¹⁶ 1868-ban újra feltűntek a futóbetyárok, akik életmódként űzték a lopásokat és rablásokat. Közülük a több megyében garázdálkodó és a nép rokonszenvét élvező Babáj Gyurkát csak több megye hónapokig tartó üldözése után, hatalmas szerencsével sikerült ártalmatlanná tenni. Az ő bandája hajtott keresztül júniusban Szeged városán, majd két pandúr lelövése után a Tisza-hídon is. Szegeden ekkor avatkozott be első alkalommal a belügyminiszter. Rendkívüli közgyűlést hívatott össze a városban és gyakorlatilag ultimátumot adott át. Vagy helyreállítják a rendet, vagy kinevez egy teljhatalommal felruházott kormánybiztost.¹⁷

A miniszter és az önkormányzat közötti vita jól láthatóan nem nélkülözte a hatásköri kérdéseket sem. A végrehajtó hatalom átalakításának folyamatában még nem érkezett el az idő, hogy a kormány korlátok nélkül a maga kezébe vegye a hatalom minden ága feletti ellenőrzést. A megyék féltékenyen őrkdtek hagyományos önkormányzati jogukon, márpedig a rend fenntartása – az abszolutizmus időszakát leszámítva – mindenkor az ő feladatuk volt. Amint egy szegedi közgyűlési képviselő később megjegyezte: „A köztörvényhatóságok legszentebb kötelességei egyike a megingatott közbiztonság fölött őrkdni.”¹⁸ Patthelyzet alakult ki, a törvényhatóság nem volt képes biztosítani a rendet, a felelős miniszter pedig óvakodott a beavatkozástól, egyelőre megelégedett a nyomásgyakorlással.

¹⁶ Szabó Ferenc 1964. 120.

¹⁷ Szabó Ferenc 1991. 577.

¹⁸ Szegedi Híradó 1868. december 20.

Az 1868. júliusi rögtönzött szegedi intézkedések nem jártak eredménnyel, ősszel az előző évekkkel összehasonlítva szinte összeomlott a közbiztonság a Dél-Alföldön. Októberben Szegeden a postakocsit próbálták kirabolni, a kocsi hajtója később belehalt az ekkor szerzett sérülésébe. Néhány nappal később feltörték az oroszlanosi postát, 11.500 Ft-ot zsákmányolva.¹⁹ Novemberben Szeged és Algyő között kirabolták a postakocsit, itt két haláleset történt, napokkal később pedig ugyanitt rálöttek egy lovasra, akit szintén megpróbáltak kirabolni.²⁰ A postai szállítás kockázatai miatt Temesvárról az esti vonattal, Hódmezővásárhelyre pedig egyáltalán nem szállítottak pénzküldeményeket, a címzetteknek a pénzükért Szegedre kellett beutazniuk. A megaláztatás példátlan! A magyar állam alig egy év alatt eljutott odáig, hogy az ország egyes területein képtelen volt garantálni polgárai biztonságát, a kereskedelem szabadságát és a gazdaság működésének alapját jelentő szabad pénzforgalmat.

A belügyminiszter végül megelégette az anarchikusnak tűnő állapotokat és Török Bálintnak, Csongrád megye első alispánjának írott levelében határozott intézkedéseket követelt. A levéltárban fennmaradt eredeti fogalmazvány egy részét utólag áthúzták, de tapasztalataink szerint hasonló esetekben általában a tartalmat nem, csupán a közlés módját változtatták meg. A hivatalos iratban törölt tartalmat a magánlevél, vagy a szóbeli közlés váltotta fel. Wenckheim belügyminiszter levelének áthúzott része szerint felhívta az alispánt, hogy az ismételten összehívott Csongrád megyei közgyűlésen vitassák meg egy királyi biztos kiküldésének szükségességét. Rendkívüli hatalommal ruháznák fel, vezénylete alá rendelnék a megye katonaságát és közbiztonsági közegeit, feladata pedig kizárólag a rablók „kézrekerítése vagy kiirtása” lenne.²¹ A biztos működése csak akkor lehet sikeres, ha működését Szeged városára is kiterjeszti, ezért „Tekintetes alispán úr közreműködését azon irányban is igénybe venném, miszerint Szeged városában kellő tapintattal szintén oda hatni igyekezzék, hogy azon esetben, ha a királyi biztos kiküldése a megye részéről kívántatni fogna, ezen rendszabályhoz Szeged városa is hozzájáruljon, s ez iránt a maga részéről a megyével ide hasonértelmű felterjesztést tegyen. Azon esetre, ha ez iránt mind a megye, mind Szeged

¹⁹ Uo. 1868. október 25. és 29.

²⁰ Uo. november 26. és 29.

²¹ MOL Belügyminisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban K 148) 13. cs. 1868. IV. F. 2364.

hasonértelmű felterjesztést teendnek, királyi biztosul Tekintetes Uraságotat szándékozom kiküldeni.”²²

A levél néhány sora több tekintetben is rendkívül tanulságos. A címzett nem a fő-, hanem az alispán, ami azt jelentheti, hogy a miniszter Csongrád megye legbefolyásosabb politikusának Török Bálintot tekinti. Az is egyértelműen kiderül, hogy a rendteremtés egyéb lehetőségeinek kimerülése után a belügyér ekkor már a királyi biztosi intézmény mellett teszi le a voksot. Ugyanakkor érzi a megyével való összetűzés veszélyét is, ezért próbálja Csongrád megye alispánját megnyerni az ügynek, aki helyi kötődésével nyilván könnyebben oldhatná meg ezt a kérdést. Figyelemre méltó a levélben Szeged városának harmadik félként történő említése, ami egyértelműen arra utal, hogy a biztos kinevezésével kapcsolatban ott nagyobb ellenállás várható, továbbá a miniszter Törököt próbálja előtérbe tolni, aki a kapcsolataival ott is sikert érhet el.

A korábbi hónapok tehetetlenségével szemben ekkor már egyre határozottabban körvonalazódott a megoldás. A kormány végül december elején került döntési kényszerbe, amikor ismeretlenek Félegyháza és Pusztapéteri között, a Pestről érkező vonat előtt felszedték a síneket, majd rátámadtak a kisiklott szerelvényre. Nem volt azonban szerencsésük, mert a véletlenül a vonaton utazó katonák viszonozták a lövéseket, amire a betyárok elmenekültek.²³ A belügyminiszter ezt követően ismételten, immár „nyomatékosan” figyelmezteti Pest, Csongrád, Torontál megyék és a Jászkun kerület közigazgatási vezetőit a közbiztonság fenntartásával kapcsolatos kötelezettségeikre. Eddig is minden segítséget megkaptak (katonaság, új fegyverek stb.), közölik tehát, hogy még mire van szükségük.²⁴

Meggyőződésünk, hogy a kormány ténylegesen minden rendelkezésére álló eszközzel hajlandó volt segíteni, amit az országgyűlésen 1868. október 28-án elfogadott, november 20-án pedig uralkodói szentesítést nyert törvény is bizonyít. „Az ország némely vidékein rablók által megzavart közbiztonság helyreállítására megkívántató póthitelről” címet viselő jogszabály – a szakirodalom korábbi állításával ellentétben – nem kizárólag a dél-alföldi problémák megoldását célozta, a megajánlott 100.000 Ft az egész ország közbiztonságán próbált segíteni. A kiadások későbbi összesítése szerint például a Somogy és Zala

²² Uo.

²³ Szegedi Híradó 1868. december 10.

²⁴ MOL K 148 13. cs. 1868. IV. F. 3069.

megyékben garázdálkodó rablók „kiírtásának” csupán a katonai költsége elérte a 40.000 Ft-ot, amit a hadsereg felé természetesen utólag meg kellett téríteni. Ebből fizették több megye (pl. Vas, Borsod, Bereg, Zala, Bács-Bodrog) csendbiztosainak és pandúrjainak új fegyvereit és felszerelését, a vonatokat és a posta kíséretére kirendelt katonák pótlékát, Ráday első kiadásait.²⁵

A királyi biztos várható kinevezését hónapok óta visszautasító szegedi közgyűlés, illetve a helyi politikai elit véleményét, tartózkodó várakozását jól tükrözi a Szegedi Híradóban ekkor megjelent néhány sor: „Jön a mumus! Úgy látszik, hogy valamint a harangozás a felhőt, úgy a főnebbi közgyűlési határozat az annyira rettegett mumust nem képes elriasztani. Legalább a fáma nagyon hallhatóan suttozja, hogy a közbiztonság helyreállítása végett a napokban királyi biztos jön Szegedre. Képzeljük, mennyire megörülnek nálunk e hírnek bizonyos emberek.”²⁶ Az újság jól tájékozottnak bizonyult, mert már másnap a városba utazott Kormos Béla Pest megyei alügyész, amit követett Ráday megjelenése is. Jól láthatóan ekkor még csak ismerkedett a környezettel, felvette a kapcsolatot a szegedi és a szomszédos megyék, valamint a hadsereg vezetőivel. Tájékozódott a lehetőségekről, hogy „a netán szükséges további intézkedések iránt a kormánynál jelentést tegyen.”²⁷ A belügyminiszter ezt követően rendkívül megszigorította a vasútvonalak és a posta biztonságát. A postakocsit ettől kezdve öt fős lovasság kísérte, a Cegléd és Szeged közötti vasútvonal mentén állandó őrzőjáratok cirkáltak, a Félégyháza és Szeged közötti személyvonatokat pedig állandóan katonaság kísérte.²⁸ A szegedi polgármester 1.000 Ft-ot ajánlott fel a teljes rablóbandák, 400 Ft-ot pedig az egyes rablók „élve vagy halva” a hatóság kezére adásáért.

A kiegészítést követő évek eseményeit összefoglalva jól látható, hogy a kormány és a helyi közigazgatás lehetőségeihez képest mindent megpróbált, hogy az országban helyreállítsa a rendet. Az egyiknél azonban a pénz és a tapasztalat, a másiknál pedig – politikai okokból – a mindenáron való beavatkozási készség hiányzott. Az összefogás hiányában azonban a lépéseik többnyire hatástalanok maradtak és éveknek kellett eltelnie, amíg ráébredtek egymás nélkülözhetetlenségére. Végül a kormánynak lépnie kellett, de ekkor már a helyi reakci-

²⁵ Képviselőházi Irományok 1869-1872. VI. 122-127.

²⁶ Szegedi Híradó 1868. december 17.

²⁷ Uo. december 20.

²⁸ Uo. december 24. és 27.

ők sem voltak olyan elutasítóak, mint akár fél évvel korábban. Megtörtént tehát az egymásra találás és a további lépések eredményessége most már a királyi biztoston és annak országos, illetve helyi támogatásán múlt. Mielőtt a „betyárvilág” felszámolásának részleteiben elmerülnénk, meg kell vizsgálnunk, hogy mit is jelent tulajdonképpen a „királyi biztos” intézménye, működésének megkezdésekor Ráday milyen tapasztalatokat szűrhetett le a korábbi évtizedek (évszázadok) hasonló eseteiből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A királyi biztosi intézmény

A királyi biztosi intézmény eredete a késő római császárkorig vezethető vissza, onnan vette át a pápaság, majd később a legtöbb európai uralkodói udvar és a magyar királyság is. Magyarországon törvényi említése első alkalommal 1559-ben történik, amikor a rendek ugyanazokat a panaszokat fogalmazzák meg a biztosokkal szemben, mint a későbbi évszázadokban: azon a jogcímen, hogy az uralkodó megbízásából járnak el, büntetlenül „mindenféle rakonczátlanságot” követhetnek el.²⁹

A törvények részletes ismertetése nélkül is megállapítható, hogy azokban a királyi biztosi intézmény a korábbi évszázadokban esetlegesen fordul elő. Amint azt Lányi Bertalan kifejti, a törvények szövege ekkor még nem érintette egyes intézmények egészét, nem is azért fogadta el ezeket az országgyűlés, hogy azok működését szabályozza, hanem a gyakorlatban felmerülő egyes problémák megoldása érdekében. A konkrét ügyekből kiindulva utalásokat tettek más esetekre is, így a gyakorlatban ebből kiindulva épültek ki egyes intézmények. Az eddig felsorolt törvények sem a királyi biztosi intézmény szabályozását tekintették feladatuknak, de hivatkoztak rá, így törvényesítették egy korábbi – gyakorlatban már létező, de nem szabályozott – intézmény működését.³⁰ Fontos megemlíteni azt is, hogy az évszázadok alatt kialakult gyakorlat szerint királyi biztos kiküldésére csak rendkívüli esetekben kerülhetett sor, akkor, amikor a törvényes, „bevett” formák által az adott probléma megoldása már nem volt lehetséges. Ezen a ponton kerülhetett sor összeütközésre az ország kormányzásáért, a törvények betartatásáért felelős uralkodó és a rendi közigazgatás között. A hatalom megosztásának a 18. század végéig többé-kevésbé kialakuló formái szerint ugyanis az uralkodót hatalmában a koronázási hitlevélben és esküben megfogalmazottak, az ország törvényei és szokásai korlátozták, amelyeknek betartását a rendek felügyelték. A jogszokás viszont a királyi biztosi intézmény tekintetében a rendeket korlátozhatta, ugyanis a biztosok az uralkodótól felhatal-

²⁹ 1559:VII. tc., 1. §. A teljesség igénye nélkül a királyi biztosok fontosabb említése törvényeinkben: 1588:X., 1649:XLII., 1715:XLVI., 1790/91:XXVI., és a 19. században leggyakrabban hivatkozott 1805. évi V. tc.

³⁰ Lányi Bertalan: A Fejérváry-kormány (1905. június 18. - 1906. április 8.) Budapest, 1909. 491.

mazást kaptak a feladat megoldásához szükséges valamennyi hatalmi tényező feletti felügyeletre, amelyek kötelesek voltak őket tevékenységükben támogatni. Ezáltal válik érthetővé, hogy – bár létezésének jogszerűségét soha nem vonták kétségbe – a rendek miatt hangsúlyozták minden esetben a királyi biztosság intézményének „kivételes eszköz” szerepét és miért tiltakoztak a teljhatalom biztosi kézbe adása ellen.³¹

Joggal feltételezhetnénk, hogy a miniszteri felelősség elvének 1848-i megfogalmazásával okafogyottá vált a királyi biztosok kinevezése, hiszen végrehajtó hatalmi teendőit az uralkodó már csak az országgyűlésnek felelős kormányon keresztül gyakorolhatta. Ennek ellenére fel sem merült az intézmény megszüntetésének gondolata, sőt már márciusban egy sajátos, de a szereplők megnyilatkozásait tekintve természetes átalakuláson ment át. Miután a felelős minisztérium (a kormány) megalakulásáról intézkedő törvény hatályba lépése a szentesítés elhúzódása miatt késett, eredeti megoldással a nádor nevezte ki az ekkor megalakuló Miniszteri Országos Bizottmány tagjait. A csupán egy hónapig működő háromtagú szervezet egyik feladata a forradalmi mozgalmak lecsendesítése és a túlkapások visszaszorítása volt.³²

A Batthyány-kormány áprilisi – immár hivatalos – megalakulását követően rendszeressé vált a királyi vagy kormánybiztosok kinevezése. Rendkívül nehéz az elnevezés jogilag is pontos meghatározása, mert egészen szeptemberi lemondásáig a király helyetteseként funkcionáló István nádor a biztosi kinevezések többségét ellenjegyezte, ugyanakkor sor került miniszter általi kiküldésekre is, ahol nem használható a „királyi” kitétel. Már áprilisban a pánszláv mozgalmak megfigyelésére, a nemesfém készletek számbavételére és a pénzverés folyamatosságának biztosítására vagy a felvidéki megyékben az éhínség leküzdésére is küldtek ki megbízottakat. Egy-egy kiküldöttet is többféle feladattal bízhattak meg. Vay Miklós bárót például 1848. június 19-én nevezte ki a nádor teljhatalmú királyi biztossá Erdély

³¹ A biztosok működésének kivételes helyzetét erősítheti Kossuth 1848. március 3-i híres felirati beszédének részlete, a biztosok kiküldésének felajánlása, illetve Széchenyi felajánlkozása március 5-én a királyi biztossá történő kinevezésre. Barta István: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48. Budapest, 1951. 55., 56., 627., 655.

³² Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae Tomus II., Fasciculus I. Budapest, 1960. 3.

területére. Feladata a polgárháborús veszély megoldása, a választások lebonyolítása, a nemzetőrség felfegyverzése és az erdélyi honvédtoborzás beindítása volt. A közigazgatási kérdésekben sikerült eredményt elérnie, a politikai rendezésre tett kísérletei azonban nem hoztak sikert. A nádor szeptemberi lemondását követően már egyértelműen kormánybiztosokról beszélhetünk, hiszen kinevezésüket 27-ig először Batthyány Lajos, ezt követően az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai írták alá. Ekkor vált tömegessé az alkalmazásuk is, október közepére szinte nem volt olyan törvényhatóság, amelynek ne lett volna legalább egy kormánybiztosa.³³

Csizmadia Andor kiváló tanulmányában megkülönbözteti az országos főbiztos, az egyes országrészek „országos biztosai”, a törvényhatósági kormánybiztosok, a hadművelleti kormánybiztosok, az egyes ügyek elintézésére (ad hoc) kiküldött kormánybiztosok és a segédkormánybiztosok intézményét. Megbízatásukat többféle szervtől, így az országgyűléstől, a nádortól, a kormánytól illetve a Honvédelmi Bizottmánytól, egyes miniszterektől, az alsórendűek pedig a kormánybiztosoktól is kaphatták. Későbbi szegedi vizsgálataink szempontjából azonban a legfontosabb kérdés mégiscsak az, hogy milyen hatáskörrel rendelték ki őket. 1869-ben Rádayt teljhatalommal ruházzák majd fel, ezért itt Beöthy „teljhatalmú országos biztos” kinevezését érdemes példaként megvizsgálunk. 1848. szeptember 4-én az országgyűlés „teljes hatalommal ruházza fel olyformán, hogy mindent, amit a körülményekhez képest a haza megmentésére szükségesnek lát, a nemzet nevében megtehesse és intézhessen ..., mit a hazára nézve károsnak tart, azt elhárítsa, amit pedig jónak és szükségesnek tart, a nemzet képviselői által is reá ruházott teljhatalommal eszközölje.”³⁴ Kossuth a kinevezés tartalmi részével kapcsolatban, egyik magánlevelében már sokkal egyértelműbben fogalmaz: „Ne nézd kormánybiztosi hatáskörödnök alaki követelményeit és határait, hanem igenis küldetésednek anyagi és érdemleges természetét. A te hivatásod megmenteni a hazát, és minden lépésed jogos, melyet ezen célra tész ... Én azt mondom neked, hogy amilyen nagy a haza veszélye, olyan korlátlan a te hatalmad, hogy azt elhárítsad.”³⁵ Kossuth áprilisban az országgyű-

³³ Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/1. 35-37. A tanulmány függelékében a szerző példás alaposággal összeállított adattárat közöl az 1848-49-es kormánybiztosokról.

³⁴ Idézi Csizmadia 17.

³⁵ *uo.*

lés nyilvánossága előtt is vállalta véleményét, miszerint Werbőczy törvényeivel a hazát nem lehet megmenteni. Ezt az elvet érvényesítette a biztosokkal kapcsolatban is: „Királyi biztos úr hatalma a haza és szabadság érdekében határtalan, a segedelmezés innét hiányozni nem fog; ezért hisszük és elvárjuk, hogy Ön a veszélyeztetett kerületben tapasztalt eddigi mulasztásokat kettőzött tevékenységgel, szigorral és hol kell, kérlelhetetlenséggel is, helyre pótolandja.”³⁶ Kossuth érvelése szerint tehát a biztosok meglehetősen szabadsággal kezelhetik a törvényeket, amennyiben egy magasabb rendű cél, a magyar haza megvédéséről van szó és ezért támogatására minden ilyen esetben számíthatnak.

A biztosok rendkívül széles jogosítvánnyal rendelkeztek szervezési, kinevezési tekintetben is. Szabadon rendelkezhetek a közigazgatási tisztviselőkkel, felfüggeszthettek illetve kinevezhettek személyeket. Általában minden olyan jogot gyakoroltak, ami korábban a főispánt megillette. Működésükhöz felhasználták a megyei és a városi adminisztrációt, szükség esetén igénybe vehették a nemzetőrség és a katonaság segítségét. Az igazságügyi jogkör vizsgálatához Puky Miklós kormánybiztos megbízására kell utalnunk: a saját elnökletével kellett vegyes bíróságot felállítani, s – Kossuth utasítása szerint – „intézkedjék úgy, miképp az ítélőszék, melynek fontos feladata leendő: részrehajtatlan igazságossággal kérlelhetetlen szigorot párosítani, mielőbb megkezdhesse működését ... Válassza meg ön a bírakat jól, hogy ne legyenek sem hirtelenkedők, sem gyöngeszívűek. Az állomány csak a bűnöst akarja sújtani, de ezt minden mellétekintetek nélkül.”³⁷ A saját kezűleg összeállítandó bíróság csekély legitimitása és a „kérlelhetetlen szigor” kiemelése ebben az esetben magyarázható a háborús viszonyokkal, vagy a „vésztörvény” rendelkezéseivel is, de legalább ennyire illeszkedik a királyi biztosok működését 1848 előtt „kivételes hatalom”-ként igazoló felfogáshoz.

A biztosok kivételes fontosságát mutatja az a tény, hogy az 1849. május 2-án megalakuló Szemere-kormányban négy korábbi országos biztos is miniszteri tárcát kapott: Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter, Batthyány Kázmér külügyminiszter, Vukovics Sebő igazságügy-miniszter és Csány László közlekedési miniszter lett. Kivételes helyzetüknek „köszönhetően” a szabadságharc leverését köve-

³⁶ uo. 18.

³⁷ uo. 23.

tően többeket kivégeztek (pl. Csány Lászlót), sokan emigráltak, és néhányan csak 1857-ben szabadultak a börtönből.³⁸

Az ország katonai megszállását követően az uralkodó kerületi főbiztosokat nevezett ki, akik a néhány megyét magába foglaló területük közigazgatásának átszervezéséért feleltek. Közvetlenül a polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos alá és az illetékes katonai kerület parancsnoka mellé rendelték őket. Területükön teljes felelősséggel, de a katonai kerület parancsnokával egyetértésben irányították a polgári közigazgatást. Segítették a katonai intézkedéseket, újjászervezték az adminisztrációt, igyekeztek megnyerni a nép támogatását az új hatalom számára. A feladatok alsóbb szintű teljesítését segítették a kerületi főbiztosok javaslata alapján kinevezett megyei kormánybiztosok is. Fontos megjegyezni, hogy a főbiztosok kivétel nélkül magyarok voltak, jelentős részük a konzervatív arisztokrata családok tagjai közül került ki. Közülük talán gróf Forgách Antalt, gróf Szirmay Sándort, vagy gróf Andrássy Györgyöt érdemes kiemelni. A korábbi évszázadok gyakorlatának megfelelően a főbiztosi tisztelet az abszolutista hatalom is csak ideiglenesnek, kivételesnek tekintette. A császári hatalom fokozatos megszilárdulását követően, 1850 szeptemberében valamennyi főbiztosságot megszüntették, helyüket az öt közigazgatási kerület vette át, élükön egy-egy cs. kir. kerületi főispánnal.³⁹

1861-ben az országgyűlés feloszlatása ellen tiltakozó törvényhatóságokba küldtek királyi biztosokat. Szintén rendkívüli események, az 1866-os porosz-osztrák háború észak-magyarországi eseményei vezettek gróf Forgách Antal királyi biztosi kinevezéséhez. A sádovai vereséget követően Ferenc József népfelkelést rendelt el az észak-nyugati vármegyékben és ennek megszervezését Forgáchra bízta. Annak ellenére, hogy mindent elkövetett a feladat végrehajtása érdekében, a rendelkezésére álló rövid idő alatt nem érhetett el eredményt. A porosz előrenyomulást a kinevezését négy nappal követő fegyverszünet állította meg.

Az eddigi példákban is érzékelhető, hogy az éppen aktuális hatalomtól, politikai rendszertől függetlenül a 19. századi hatalomgyakorlási szisztémában is mindenhol megtalálható a biztosi intézmény valamilyen formája. Ennek elsősorban az lehet a magyarázata, hogy a

³⁸ Hermann 51.

³⁹ Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 250-253.

hatalom birtokosa csupán a közigazgatás különböző szintjeinek közvetítésével gyakorolhatta hatalmát. Az egymásra épülő rendszer bármely részének hiányos működése pedig a rendszer egészének csődjével fenyegetett. Miután pedig a hatalmi piramis nem minden tagja volt felfelé is felelős a döntésekért, vagy a végrehajtásért, ezért válságos időszakban nem lehetett megvárni a konszenzus megteremtését.

Az imént leírtak minden esetben olyan rendszert feltételeznek, ahol a bizonytalansági tényezők (például a hatalom megtartásának esetlegessége, ideiglenes jellege) megkövetelik az ad hoc jellegű intézkedéseket, és ezek végrehajtóinak szinte korlátlan bizalmat – és hatalmat – biztosítanak. Ezt az elvet elfogadhatjuk az 1848-49-ben önvédelmi háborút folytató Magyarország tekintetében, a forradalom leverését követő abszolutista rendszeren pedig nem kérhetjük számon a hatalom megosztásának liberális eszméit.

Amint 1848-ban sem, úgy 1867-et követően sem vonta kétségbe a kormány a királyi biztosi intézmény működésének jogszerűségét és ugyanolyan természetességgel használták ki a benne rejlő lehetőségeket. Ezt magyarázhatnánk a „rendszerváltás” nehézségeivel, az intézményrendszer átalakításának hosszadalmas folyamatával, hivatkozhatnánk a kényszerű körülményekre. Csakhogy az intézmény jelentősége nemhogy csökkent, hanem a századfordulót követően, 1905-06-ban – a dualizmus időszakának legnagyobb válsága idején – soha nem látott mértékben növekedett meg. Természetesen roppant nehéz az 1867-et és a századfordulót követő politikai elvek, vagy politikusi generációk bárminemű összehasonlítása. Az azonban kétségtelen, hogy a kiegyezést követő első évek intézkedései közül azok, amelyek a Deák párti, majd később szabadelvűnek nevezett elit érdekeit szolgálták, szinte szokásjogi jelleggel épültek be a rendszerbe, és évtizedekig meghatározóak maradhattak. Ez történt a királyi biztosi intézménnyel is, amelynek 1867 után számtalan formájával találkozhatunk.

Közvetlenül a kiegyezést követően a kormány Erdélybe küldi Péchy Manó Abaúj megyei főispánt, aki 1872-ig tartó királyi biztosi működése során elsősorban az igazgatás átszervezéséért volt felelős, bár utasítása jelentős teret szentelt az unió védelmének és megerősítésének, illetve feladatává tette a „nemzetiségi súrlódások” megelőzé-

sét.⁴⁰ Sokkal nagyobb belpolitikai vihart kavart viszont a Heves megyébe kinevezett teljhatalmú biztos működése, aki a kormány rendeleteivel való ellenszegülés miatt felfüggesztette a törvényhatóság működését. Két héttel később hasonlóval fenyegették meg Pest megye törvényhatóságát, szintén a rendeletek végre nem hajtása miatt. A megyék már a királyi biztos kirendelésének jogszerűségét is kétségbe vonták, a teljhatalom létét pedig egyenesen törvénysértőnek tartották. Pest megye szerint „ezredéves történelmünk nem mutat fel koronás király alatt egy esetet sem arra, hogy egy törvényhatóság felfüggesztetett és kormányzata teljhatalmú biztosra ruházott volna át.”⁴¹ Véleményük szerint a független, országgyűlésnek felelős kormány eszméjével nem fér össze a király sérthetetlenségét közbeiktató és ezzel fenyegető-kényszerítő intézkedés. Így ugyanis, aki a királyi biztosnak ellenszegül, az uralkodóval száll szembe, ami súlyos következménnyel járhat.

A megyék ekkor fogalmazták meg először a királyi és kormánybiztosi intézmény közötti legjelentősebb különbséget. A kormánybiztosok kiválasztásáért, kinevezéséért, feladatának és jogkörének meghatározásáért a kormány a felelős. A királyi biztos csupán abban különbözik ettől, hogy a kinevezést a királytól kapja, tehát az uralkodó szerint olyan rendkívüli eset fordult elő, amit „rendes úton” nem lehet megoldani, ráadásul lényegesen nagyobb presztízst biztosít a számára. Jogi értelemben azonban nincs különbség, hiszen amint a király cselekedeteiért a kormány viseli a felelősséget, ugyanúgy viselnie kell azt a királyi biztos cselekedeteiért is. Több alkalommal hivatkoznak az 1805. évi V. tc.-re, amely szerint a vármegyéket nem szabad feleslegesen királyi biztosságokkal terhelni, hanem „ha valami baj adja elő magát, azt inkább a főispánok igazítsák el a maguk hatáskörében”. Ezt a megfogalmazást az érdekeit védő megyei elit természetesen a saját szája íze szerint értelmezte. Ennek megfelelően bármilyen más kényszerintézkedést szívesebben látott volna, mint a teljhatalommal, tehát a megyék jogainak csorbításával, az összes hatalmi szereplő feletti utasítási joggal rendelkező királyi vagy kormánybiztos megjelölését.

⁴⁰ Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 654.

⁴¹ Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Osiris, Budapest, 1995. 131. A minisztertanács tárgyalására MOL Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (a továbbiakban K 27) 1867. okt. 4. és 18.

Csupán ideiglenes jellegűnek szánt, de a sajátos körülmények és érvelések miatt a későbbi esetekben precedensnek tekinthető, évtizedekre kiható jelentőségű határozat született 1868-ban. Újvidék lakosai kérvénnyel fordultak a magyar országgyűléshez, amelyben panasszal éltek a városukba kirendelt *kormánybiztos* kiküldése, és annak tevékenysége miatt. A szakirodalom által ismereteim szerint eddig kevés figyelemre méltatott, nemzetiségpolitikai tekintetben azonban meggyőződésem szerint megkerülhetetlen ügy részletezésétől most eltekintenénk. Vizsgálatunk szempontjából fontosabb, hogy a képviselőház kérvényi bizottsága a jogszerűséget vizsgálva a következő határozatot hozta:

„Addig is, míg a kormánybiztosok küldésének eseteit, azok eljárásának módját s az alkotmányos jogok felfüggesztéseig mikor és meddig terjedhető hatalomkörét tüzetesen megszabó törvény alkottatnék: ezen fenforgó eset indokából szükségesnek tartja a kérvényi bizottság annak kimondását véleményezni, hogy a parlamentalis kormánynak, az őt terhelő felelősség eszméjéből folyólag, kétségtelen kell jogának lenni mindazon esetekben, ahol panaszok valamely hatóság ellen felmerülnek, különösen ott, ahol mint a sz[abad] kir[ályi] városokban, kormányzó közege nincsen, vizsgálat és intézkedés végett teljhatalmú biztost küldeni. E nélkül nem csak a felelősség válnék képzeletivé; de sőt a kormányzás és közrend fentartása is olykor lehetetlenné tétethetnék. Midőn azonban az ekként kiküldetésében megszorítás nélkül megengedendőnek véleményezett biztos a neki esetleg felhasználásra adott teljhatalmával a vizsgálaton túl valósággal él oly kiterjedésben, hogy alkotmányos s önkormányzási joggyakorlatokat ideiglenesen felfüggeszt, minthogy a képviselőháznak az alkotmány és közszabadság érdekében tudnia kell, ha vajon ezen végső eszköz alkalmazására elegendő ok és szükség forgott-e fönn, s ez utóbbin túl nem terjedt-e? a kérvényi bizottság a kormánybiztosok küldésének előleges engedély nélküli jogához válhatlanul kapcsolandónak véleményezi azon feltételt, hogy a kormány, utólag, a befejezett vizsgálat és biztos eljárás eredményéről a képviselőházat értesítse, s az alkotmányos jogok gyakorlásának netaláni felfüggesztését indokolja.”⁴²

A határozat ismertetése után politikai és közigazgatási kérdésekről is heves vita bontakozott ki, amelyekből csupán a szűken vett témánkhoz tartozó kérdéseket emeljük ki:

⁴² Képviselőházi Napló 1865-1868. IX. 213.

1. A határozat kizárólag a *kormánybiztos* kifejezést használja, a vita résztvevői azonban – még a belügyminiszter is – szinonimaként kezelik a *kormány-* és a *királyi biztos* szavakat. Nem tulajdonítottak jelentőséget az eltérő értelmezési lehetőségeknek, bár a kormánybiztos kifejezés mindenképpen hangsúlyosabb a vitában.

2. A közigazgatási tekintetben felmerülő legfontosabb vitás kérdés a biztos hatásköre, beavatkozási lehetősége a városi önkormányzat működésébe. Teljhatalma lehetőséget ad-e a polgármester munkájának felfüggesztésére, a képviselőtestület esetleges feloszlására. Ebben a vitában az ellenzéket segítette a belügyminiszter egyik elszólása, aki beszédében elismerte „magyar alkotmányos szempontból, hogy a kormánynak ezen eljárása által Újvidék városának autonóm jogai meg vannak sértve.”⁴³ Csupán azzal védekezett, hogy a városi önkormányzat olyan mulasztásokat követett el, amelyek átlépték a törvényesség határát és a rend helyreállítása más úton nem volt biztosítható. A biztos kiküldését pedig lényegesen előmozdította, hogy a város „nagy számú polgárai” kérték a kormánybiztos kiküldését.

3. A biztos hatásköréhez kapcsolódik a bizottság előadójának pótlólagos szóbeli kiegészítése. A határozathoz fűzött értelmezése szerint a biztosok kiküldését az országgyűlésen csak akkor tartják szükségesnek – akkor is csupán utólag (!) – bejelenteni, „midőn a kormány alkotmányos jogok felfüggesztését tartja szükségesnek.”⁴⁴ Ez a fél mondat egy teljesen új és a képviselők által figyelmen kívül hagyott kérdésre hívhatja fel a figyelmünket. Az önkormányzati jogok csorbításán túlmenő, bármilyen „alkotmányos jog” korlátozásának lehetőségére. Ennek tárgyalása – vagy egyáltalán az észrevételezése – elmaradt, mert a vitában résztvevők sokáig az önkormányzatok helyzetét tartották fontosnak tisztázni, majd egyszerűen belefáradtak a vég nélküli beszédekbe és dühödten lekiabálták a szólni akarókat. Így viszont nem nyílt lehetőség annak tisztázására, hogy a kormány által kinevezett biztos ténylegesen felülírhatja/újraértelmezheti-e a magyar törvényeket, vagy csupán egy tudatos félreértésről van-e szó. Hasonló eset történt egy évvel később Heves megyében, ami után Tisza Kálmán ellenzéki vezérként szintén erre hívta fel a figyelmet: „Ha egy megyének törvényhatósága hónapokig fölfüggesztve van, megtörténhetik holnap a másikkal, és ha a kormánynak tetszése szerint

⁴³ Uo. 215.

⁴⁴ Uo. 227.

szabad a megye törvényhatóságát felfüggeszteni, ne mondjuk, hogy a törvény oltalma alatt állunk, hanem hogy jogaink a kormány tetszésétől függenek ... figyelmeztetem még a t. háznak tagjait: vigyázzanak, mert alkotmányos államokban a praecedensek teremtése a legveszedelmesebb: a kormánypárt változik, de az állam polgárai maradnak, és az önmaguk által teremtett praecedensek még önmagukon bosszulhatják meg magukat.”⁴⁵

Hogy mennyire fontos lett volna ennek a kérdésnek a korai tisztázása, arra bizonyíték lehet egy csaknem 40 évvel később elkészült kötet, amelynek szerzője még mindig vitás kérdésnek tekinti erről vallott felfogását. Beksics Gusztáv 1907-ben posztumusz megjelent művében a következőképpen fogalmaz: „Az 1805. évi törvény világosan ellene mond a királyi biztosi intézmény olyatén magyarázatának, mint az a 19. században folytonos gyakorlatban volt. A parlamentárizmussal pedig csak akként egyeztethető össze, ha kivételes és nagy okok vagy intézményes munkák teszik szükségessé a királyi biztosnak *törvényhozási hozzájárulással* ellátott kiküldését. De akkor mindig külön törvényben kellett volna és kellene a királyi biztos hatás-

⁴⁵ Képviselőházi Napló 1869-1872. III. 301-302.

körét megszabni. A pusztá kormány-kinevezés semmi külön hatalmat nem ruházhat a királyi biztosra s maga Ő felsége sem, mert a király uralkodik és nem kormányoz. Épp azért a közigazgatási bíróság igen helyesen mondotta ki, hogy a királyi biztosnak nincs több hatalma, mint a főispánnak, önkényes intézkedései tehát semmisesek, abszolút kormányzása pedig a vármegyében vakmerő erőszak s nem törvényes állapot.”⁴⁶

1867-1869 között az említetteken kívül több alkalommal került még sor biztosi kinevezésekre, akik döntően politikai vagy közigazgatási viták megoldására tettek kísérletet. A közbiztonság helyreállítása vagy fenntartása tekintetében azonban kétségtelenül kiemelkedik ezek közül a Somogy és Zala megyékbe kiküldött királyi biztos esete, ami – bár tevékenységéről csak rendkívül töredékes adatok maradtak fenn – rendkívül sok tanulsággal szolgált Ráday későbbi működésében.

Korábban már röviden kitértünk az 1860-as évek közepének közbiztonsági zavaraira, amelyek Somogy és Zala megyékben is éreztették hatásukat. A belügyminiszter ezért 1868 nyarán felajánlotta a királyi biztos kiküldését, amit azonban a megyék – „meglehetősen önbizalmat árultak el” – visszautasítottak, központi segítséggel képesnek tartva magukat a rend helyreállítására.⁴⁷ Ezt követően felemelték a modern fegyverekkel felszerelt pandúrok létszámát, komoly összegeket ajánlottak fel a rablók nyomravezetőinek és – miután a közelben magyar nem volt, idegen nyelvű – katonaságot bocsátottak a megyék rendelkezésére. Egy augusztusi minisztériumi utasításból azonban kiderül, hogy a közigazgatás vezetői semmiféle eredményt nem tudtak felmutatni, a belügyminiszter csak a sajtóból értesült az eseményekről. Ezek pedig nem túl biztatóak, mert a rablók „állítólag fényképeiket az általuk megrablottaknál hagyni bátorzkodnak, sőt nyilvános helyeken is akadály nélkül jelennek meg, pénzt osztogatnak a velök egyetértő pórnép között.”⁴⁸ A fotók osztogatása később hírlapi kacsának bizonyult, az utóbbi állítás viszont nem. Fényes nappal Magyaregresen borral vendégelték meg a helyieket, a lányoknak pedig pénzt osztottak.

⁴⁶ Beksics Gusztáv: A Szabadelvűpárt története. Budapest, 1907. 61-62. Kiemelés az eredetiben. A közigazgatási bíróság említett határozata sajnálatos módon előttünk nem ismert, de a szöveggörnyezet alapján az 1905-1906-os válság idejére datálható.

⁴⁷ MOL K148 13. cs. 1868. IV. F 2364

⁴⁸ *uo.*

A miniszter utasítására a Somogy megyei főispán titokban felvette a kapcsolatot gr. Forgách Mór nyugalmazott cs. kir. csendőr ezredessel, aki helyi birtokosként ismerte a vidéket, jó kapcsolatai voltak a megyei elittel, csendőrként jelentős tapasztalatokat szerzett a bűnüldözésben, ráadásul a királyi biztosi tisztségre szóló felkérést két kikötéssel el is vállalta. A megye területéről sorozott, tehát helyismerettel bíró és magyar nyelvű katonaságot, valamint „rendőri büntetőjoggal” történő megbízást kért. A belügyminiszter mindkettőhöz hozzájárult, bár az utóbbi tartalma később pontosításra szorult. E szerint „az általa meghozandó rendőri rendszabályok pontos és rögtöni foganatosításának biztosítása céljából az áthágókra büntetést szabhasson s azt rövid rendőri úton végre is hajtathassa,” azonban kizárólag a megyei közegekkel.⁴⁹ Ezzel egy időben az alispán pedig elérte, hogy Somogy megye bizottmányi közgyűlése saját maga kérje a belügyminisztertől a teljhatalmú (!) királyi biztos kiküldését. Az előkészítés tehát tökéletes, a megyék nem protestálhatnak a jogsérelem miatt, a király így nyugodt szívvel hozzájárulhat a biztos kiküldéséhez.

Ezt követően a minisztériumban elkészítették „a Somogy és Zala vármegyékben vakmerő rablások által komolyan veszélyeztetett közbiztonságnak a rablók elfogatása vagy kiirtása általi helyreállítására” szóló utasítást:⁵⁰

1. a két megyében található teljes katonaságot (!), valamint az összes pandúrt és csendbiztost a parancsnoksága alá rendelik; a sorhadi ezredek csak addig, amíg a tartalékosokból megszervezendő két zászlóalj nem áll készen a bevetésre;

2. rendelkezése alá bocsátották a két megye teljes közigazgatását, a megyeitől a községi szintig, azzal az utasítással, hogy a közbiztonsággal kapcsolatos összes intézkedését kötelesek végrehajtani;

3. felhatalmazást kap minden megelőző rendőri intézkedésre: a veszélyesnek tartott csárdákat bezárathatja, vagy az italmérést betilthatja, elrendelheti a pásztorok és kanászok összeírását és szigorú felügyelet alatt tartását, a „gyanús egyének” összeírását és éjszakára kötelező tartózkodási hely kijelölését; összeírathatja a lőfegyvereket és azok árusait, éjjeli őrköt alkalmazhat, felügyelet alá helyezheti illetve ideiglenesen meg is szüntetheti a réveket;

⁴⁹ uo.

⁵⁰ uo.

4. magas összegeket ajánlhatott fel a besúgóknak, amit a letartóztatás után rögtön ki is fizettek; ezt a jutalmazást kiterjeszthette a katonákra és a pandúrokra is, valamint javasolhatta a pandúrok fizetésének időszakos felemelését; a szállításokra előfogatokat rendelhetett ki;

5. minden elfogott egyént az illetékes megyei bíróság elé kellett állítani;

6. „ha szükségét látná annak, hogy hanyagság, rendetlenség vagy éppen rosszakarat miatt egész községek büntetessenek,” tegyen javaslatot;

7. felfogadhatott egy titkárt, a sajátapidíját pedig a katonai rangjának megfelelő, rendkívül magasnak számító 8 Ft-ban határozták meg;

A rendeletben felsoroltak csupán elvi lehetőségek, a források szűkössége miatt nem tudjuk, hogy ezekből mi valósult meg. Az azonban kétségtelen, hogy gondolatmenete sokkal inkább egy abszolutista, semmint egy alkotmányos berendezkedésű ország tükre lehetne. A belügyminiszter és tisztviselői mindenestre tisztában voltak a várható reakciókkal, ezért gondosan megfogalmazott levelekkel próbálták előre megnyugtatni a megyéket. Az értesítések utolsó bekezdése szinte bocsánatkéréssel ért fel: „Végre ki kell nyilatkoztatnom a megye közönségének, hogy valamint nem csak kötelesség, hanem azon őszinte rokonszenvnél fogva, mellyel a megyék törvényszabta önkormányzatát tiszteletben tartom, csak a végső kényszerűség beálltával nyúltam ezen kivételes rendszabályokhoz, úgy más részről a közbiztonság és megyei önkormányzat érdekében csak kétszeresen fogok örvideni, ha a kivételes rendszabályokat – melyeket az elutasíthatlan szűkségen túl egy percig sem kívánok fenntartani –, mielőbb megszüntethetem.”⁵¹

Forgách tevékenysége szakértelmének és a minisztériumi támogatásnak köszönhetően gyors lokális sikert eredményezett. A költségek ugyanakkor hatalmasak voltak, csupán a katonaságnak kifizetett pótdíjak mintegy 40.000 Ft-ot tettek ki.⁵² A horvát határon kordont létesítettek, és mozgósították a szomszéd megyék pandúrjait, hogy mindenhol egyszerre tudjanak fellépni a rablók ellen. November közepéig Somogy, Zala és Tolna megyékben 21 rablási esetet nyomoztak

⁵¹ Uo., ld. még Budapesti Közlöny 1868. szeptember 30.

⁵² Képviselelőházi Irományok 1869-1872 VI. 123.

ki, elfogtak 14 rablót, valamint 57 orgazdát és útonállókat rejtegető személyt.⁵³ Az öröm azonban nem tartott sokáig, mert a menekülő bűnözők a szomszédos megyékben folytatták tevékenységüket, így egy héttel később már Vas megyébe kellet egy újabb királyi biztost kinevezni, ahol azonnal bevezették a rögtönbíraskodás intézményét is.⁵⁴

Ráday későbbi kinevezését figyelembe véve összefoglalhatjuk azokat a tapasztalatokat, amelyek segíthették feladatának előkészítésében és végrehajtásában. Életkora miatt lehettek személyes élményei 1848-49-ből, de ezek ismereteink szerint nem kapcsolódtak az akkori kormánybiztosok tevékenységéhez. 1867-ben viszont megbízták a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetésével és így testközelből figyelhette meg az összes királyi és kormánybiztos tevékenységét, sőt feltételezésünk szerint részt vehetett az előkészítésben és a miniszterrel való kapcsolattartásban is.

Első lépésként rendkívül fontos volt annak eldöntése, hogy a kiválasztott személyt királyi vagy kormánybiztosként nevezik-e ki. Véleményünk szerint ez bizalmi kérdés is lehet, mert az esetleges sikertelenség az uralkodóra is rossz fényt vet, minden más tekintetben azonban a királyi kinevezés csak pozitívan hathatott a biztos tevékenységére. Döntő lehet a kinevezés időpontjának helyes megválasztása, amikor már a helyi elit is beismerte tehetetlenségét, így könnyebben elfogadták a jogaik egy részéről való kényszerű és ideiglenes lemondást. A közigazgatás „megdolgozásával” pedig elérhető, hogy ők maguk kérjék a kormánytól egy biztos kiküldését. A tapasztalatok szerint a biztos munkáját megkönnyíthette a teljhatalommal való megbízás is, aminek értelmezése körül azonban érezhető némi bizonytalanság. Kossuth érvelésének hatására 1848-49-ben egyértelműen felülemelkedhettek a jogszabályokon, az önvédelmi háború minden lépést törvényesített. Az 1867-et követő évek „belügyminisztériumi” felfogása már nem lehetett ennyire kategorikus, de inkább ehhez a felfogáshoz állt közelebb, mint a századforduló fejtegetéséhez. Utóbbi esetben a teljhatalom csupán a megbízó hatalmi eszközei teljes tárházának átadását jelenti egy konkrét eset megoldására, tehát a miniszter és a királyi biztos közötti viszonyra, és nem a biztos és a közigazgatás közötti kapcsolatra utal.

⁵³ Szegedi Híradó 1868. november 15.

⁵⁴ Szegedi Híradó 1868. november 22.

Fennakadást okozhatott volna a biztosok tevékenységének állandó külső ellenőrzése is. A korábban már említett képviselőházi határozat szerint a kormány köteles volt utólag bejelenteni és indokolni minden olyan esetet, amelyben „alkotmányos jogok felfüggesztésére” van szükség. Ismereteink szerint erre egyetlen esetben sem került sor. Az ilyen ügyek véletlenszerűen kerültek az országgyűlés tudomására, interpellációk, vagy utólagos pénzügyi elszámolások formájában.

Végül, de nem utolsósorban, a bűnözők elfogásának nélkülözhetetlen feltétele volt a katonaság igénybevétele. Bebizonyosodott, hogy a több megyére kiterjedő területen végrehajtott üldözésekhez az országban nem áll rendelkezésre más szervezett erő, mint a katonaság. A törvények szerint a hadsereget a belrend fenntartására is fel lehetett használni, de ez rendkívül sokba került. A katonaság bevetésére mégis megtörtént a precedens, az elvi lehetőséget már csak ki kellett használni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Ráday Gedeon

„Hivatalos” életrajz

A Rádayak családjuk történetét a 14. századig, Rádai (I.) Balázs 1348. évi beiktatási okleveléig vezették vissza. István 1545-től Pest vármegye szolgabírájaként, Máté II. Lajos és Ferdinánd királyok uralkodása idején Dévény és Babócsa török elleni védelmével tüntette ki magát. A család első országos hírnevet elért tagja Ráday Pál (1677-1733), akit II. Rákóczi Ferenc kancellárrá nevezett ki, a szabadságharc leverését követően pedig több alkalommal országgyűlési képviselő. Kulturális téren mindenekelőtt a Ráday-könyvtár megalapítása fűződik a nevéhez. Ráday (I.) Gedeon (1713-1792) a műveltség és irodalom terjesztésével, a színházi élet támogatásával és a péceli Rádaykastély felépítésével vált ismertté. Apjával ellentétben Ráday (II.) Gedeon (1745-1801) inkább a politikában kamatoztatta tehetségét és élete során több rendkívül fontos beosztást töltött be: Hont vármegye főispáni helytartója, a királyi tábla ülnöke, a hétszemélyes tábla tagja, I. Ferenc koronázásakor belső titkos tanácsos, majd 1799-től koronaőr.⁵⁵ 1782-ben bárói, 1792-ben (más forrás szerint 1790-ben)⁵⁶ grófi címet kapott. A család talán legismertebb tagja az 1806-ban született Ráday (IV.) Gedeon, aki 1837-től mint az ellenzék egyik vezetője tevékenyen részt vett a Pest megyei politika alakításában, és ezért a kormány hűtlenségi perbe fogta. Országgyűlési követ, 1844-től a Nemzeti Színház intendánsa, 1847-ben jelentős szerepet játszik Kossuth követté választásában. 1848-ban Nógrád vármegye főispánja, majd börtönbüntetésének letöltése után, 1854-től a Nemzeti Színház újjászervezője és igazgatója.

A 19. század első felében a család hírneve és befolyása töretlen, vagyonának jelentős részét azonban már elveszítette. Ebben az időszakban már nem művészetet, irodalmat, kultúrát anyagiakkal segítő tevékenysége, hanem elsősorban a református egyház ügyeiben való szerepvállalás, a politika és a hadsereg iránti vonzódás, a házasságok

⁵⁵ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. Ráth Mór, Pest, 1862. 549-553. Ezúton mondok köszönetet Molnár Editnek a családfa „megrajzolásában” nyújtott segítségéért.

⁵⁶ Kempelen Béla: Magyar nemes családok. IX. Grill Károly, Budapest, 1915. 18.

és keresztelések révén a családi kapcsolatok szélesítése emelhető ki. Rokonságuk kiterjedt a Podmaniczky, Teleki, Fáy, Prónay, Szapáry, Nádasdy családokra, tehát napi kapcsolatot tartottak a korszak legnevesebb famíliáival.

A később királyi biztosként elhíresült Ráday (V.) Gedeon Ráday (I.) László és az apai ágon porosz származású Wartensleben Ida gyermekeként 1829. július 16-án (?) született. Édesapja a töredékesen fennmaradt források szerint birtokain gazdálkodott, ami a sok esetben többgenerációs adósságok miatt korántsem lehetett könnyű feladat. Ráday (III.) Pál (1768-1827) halálát követően az adósok fiain, Ráday (I.) Lászlón (1804-1868) és Ráday (IV.) Gedeonon (1806-1873) kívánták behajtani a gyakran évtizedekkel korábbi és a család más tagjai által felvett kölcsönöket.⁵⁷ A Rádayak jövedelme az 1820-as évek első felében jelentősen, kiadásaik viszont csak kisebb mértékben csökkentek, ezért a 18. század közepén elindult eladósodásuk folytatódott. 1820-ban még 60 326 Ft, 1826-ban viszont már csak 43 691 Ft volt a bevétel, a kiadás viszont 60 508 Ft-ról hat év alatt csak 54 524 Ft-ra csökkent. Benda Kálmán számításai szerint a család adósságai 1820-ban körülbelül 270 000, 1826-ban már közel 300 000 Ft-ot tettek ki. A 6%-os kamattal számolt évi törlesztés tehát körülbelül 18 000 Ft, az elzalogosított érték pedig 1826-ban már elérte a 10 000 Ft-ot.⁵⁸

Annak ellenére, hogy egy 1810-ben felvett 5000 Ft-os kölcsön visszafizetése miatt László „felmondó s intő törvényes levelet” is kapott, a gyermekek viszonylagos anyagi biztonságáról tanúskodik egy 1828-ban keltezett családi birtokmegosztás. Ennek megfelelően Lászlót illette a ludányi gazdasági egység a szécsényi, halászi, apáti, pöstényi, galabócsi, kisgeregei birtokkal és a siroki szőlő 10 000 Ft jövedelemmel. A ludányi kastélyt ekkor csaknem 15 000 Ft-ra értékelték, a felsorolásban külön nem is szereplő, Ludánnyal szomszédos lutzinyi majorság pedig mintegy 2600 darabos juhállománnyal rendelkezett. Ráday László tisztségeire két helyen találunk utalást. Egy alkalommal „őfelsége kamarásának”, máshol több vármegye táblabírájának titulálják.⁵⁹

⁵⁷ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: DRERL), Ráday család levéltára (a továbbiakban: C/64), Ráday László iratai

⁵⁸ DRERL, C/64, általános gazdasági iratok 68-69. doboz

⁵⁹ Budai László: Gróf Ráday Gedeon Szegeden (egy királyi biztosság előzményei és története). Szakdolgozat. Témavezető: Pelyach István. Szegedi Tudományegyetem

Ráday Gedeon életének kétes hitelű adatai alapján nem bizonyítható egyértelműen a születési helye és ideje sem. Bár későbbi irataiban pesti születésűnek vallja magát, a Kálvin téri református egyházközség anyakönyveiben nem szerepel a neve. Születési dátumként későbbi hivatali előmeneteli törzslapján július 16-a szerepel, a halála után íródott és valószínűleg a család adatai alapján összeállított memoárok következetesen június 16-át említene. Testvéreinek száma körül is rendkívül nagy a bizonytalanság. A genealógiai szakkönyvek csupán Gábor nevű testvéréről tesznek említést, de a Kálvin téri és a gyömrői református egyházközségek bejegyzései összesen három testvéréről tudósítanak. 1826-ban született István, a konfirmálási jegyzőkönyv tanúsága szerint valószínűleg 1831-ben Erzsébet és 1833-ban Gábor.⁶⁰ Erzsébet 1849-ben skarlátban veszíti életét, Gábor 1878-ban mint honvéd gyalogsági hadnagy hal meg.⁶¹ Egy újságcikk szerint a három fiú együtt vett részt a szabadságharcban, és egyikük – az eddigi adatok alapján valószínűleg István – „a hadjáratban halt el.”⁶² A család hazafias gondolkodását bizonyítja, hogy édesanyjuk 1849-ben egy honvéd kórházat szervezett és tartott fenn, ahol a közeli ütközetek sebesültjeit ápolták.⁶³ A korabeli egészségügyi viszonyokat és a rendkívül magas gyermekhalandóságot figyelembe véve talán a gyermekekre való átlagosnál nagyobb odafigyelés és gondoskodás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 18 éves életkort mind a négyen megélték. Fáy András 1837-1846 közötti vizsgálataiból ugyanis kiderül, hogy Magyarországon átlagosan a gyermekek fele 10 éves kora előtt életét veszítette.⁶⁴

Csupán néhány töredékes adattal rendelkezünk arra vonatkozóan is, hogy Gedeon hol töltötte a gyermekkorát. Kazinczy Ferenc 1831-ben látogatta meg észak-magyarországi rokonait, barátait s ekkor kereste fel a Nyitra megyei Ludányban Ráday Lászlót. Az írónyelvújító szerint a birtok már csaknem másfél évszázada a Ráday

Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék. Szeged, 2001. 22. (a továbbiakban: Budai); DRERL C/64 Ráday László iratai

⁶⁰ Gyömrői református egyházközség anyakönyvei, Gyömrő; Kálvin téri református egyházközség anyakönyvei, Budapest.

⁶¹ Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1888. 203.

⁶² Vö. Budai 23; Téli Ujság, 1889. január 16.

⁶³ Gyömrő évszázadai. Szerk. Rakó József, Gyömrő, 2000. 52.

⁶⁴ 19. századi magyar történelem. Szerk. Gergely András. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 58.

családé. „Még áll a ház régi alakjában, amelyben 1713-ban első Gedeon született, s még bírja az asztalt, melynél Rákóczy Ferencz a szécsényi conventból idejövet ülést tartott,” most pedig a „hatodik ízű Rádayak”, István és Gedeon játszadoznak ott.⁶⁵ A hosszabb ludányi tartózkodásukat erősíti az édesapának címzett számtalan levél 1829–1830-ban, valamint az 1831. évi, személyesen aláírt számlák. 1831 októberében „Pesten vagy Gyömrőn” címzéssel arról értesítik Ráday Lászlót, hogy Ludányban és a szomszédos Halászigiban megszűntek a kolerás megbetegedések, de ezt a levelet is utólag Ludányba kellett átírányítani.⁶⁶ Ez arra utal, hogy a 19. századi Magyarország talán legsúlyosabb demográfiai veszteségét, a mintegy 250 000 halálos áldozatot követelő járvány elől a család csak rövid időre keresett máshol menedéket. A későbbi években hosszabb időt töltöttek a Pest megyei Gyömrőn, ahol Ráday László gróf Teleki Sámueltel megelőzve a falu legnagyobb birtokosa volt. Az itt tartózkodásukra talán a legfontosabb bizonyíték, hogy 1838 és 1847 között mind a négy gyermek Gyömrőn konfirmált annak ellenére, hogy egyikük sem itt született.⁶⁷

Ráday Gedeon iskoláit Pozsonyban, Pesten, a selmeci evangélikus líceumban és a kecskeméti református főiskola jogi fakultásán végezte. A szülők anyagi helyzetét és a gyermekek kis korkülönbségét ismerve feltételezhető, hogy az elemi ismeretek átadására egy tanítót fogadtak melléjük, amit a korszakban természetesnek, sok esetben társadalmi elvárásnak tekinthetünk. Szintén általánosan elfogadott volt a kortárs Podmaniczky Frigyes által megfogalmazott nevelési módszer, miszerint „a fiúgyermeknek nemcsak kedélyét s háziasságát, de ami éppen oly szükséges reája nézve, életrevalóságát is ki kellend fejteni. Az elsőbbit a család körében sajátítván el másodtermészetté, ha egyszer az élettel magával jó érintkezésbe akár szellemi, akár testi fejlődése folytán, okvetlen el kell hagynia szülei házat, hogy ismeretlen elemek között nevedjék emberré.”⁶⁸ Bizonyítani nem tudjuk, de a család mélyen megélt vallásosságát, Gedeon későbbi selmeci és kecskeméti tanulmányait ismerve feltételezhető,

⁶⁵ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

⁶⁶ DRERL, C/64 Ráday László iratai

⁶⁷ Gyömrői református egyházközség anyakönyvei, Gyömrő

⁶⁸ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1887. Helikon, Budapest, 1986. 61.

hogy Pozsonyban és Pesten is a 19. század első felében kiemelkedően jó színvonalúnak számító evangélikus iskolákat részesítette előnyben.

A pozsonyi líceum legalsó fokozatát az elemi iskola 2 osztálya (1-1 év), középső fokozatát a latin vagy grammatikai 3 osztály (2-2 év), a felső fokozatot a humaniorák 2 osztálya (1-1 év), a bölcséleti, jogi tanfolyam (3 év) és a teológia (2 év) alkotta. A hiányos adatokból az nem állapítható meg, hogy Ráday ezekből melyik évet-éveket végezte Pozsonyban – talán az alap- vagy középfok egyik-másik osztályát –, de vélhetően nem hagyta érintetlenül az ott tapasztalt szellem. Az iskolában nagyon sok a szlovák diák, korábban itt tanult František Palacký és Ján Kollár is. A líceum az 1830-as években „önkéntelenül is a pánszláv eszmék bölcsője és veteményes kertje lett.”⁶⁹ 1835-től helyettesként szlovák nyelvet tanított itt Ludovít Štúr, aki nagy hatással volt tanítványaira. Közülük mindenekelőtt Michal Miloslav Hodža és Jozef Miloslav Hurban nevét kell kiemelnünk, akik irodalmi tevékenységükkel és a magyarokkal szembeni 1848-as ellenállás megszervezésével a későbbiekben rendkívül jelentős szerepet vállaltak a szlovák nemzeti fejlődésben. Ráday nemzetiségekkel szembeni későbbi fenntartásaiban talán nem elhanyagolható szerepet játszottak a diákok közötti ellentétek, a szlovák hallgatók „a magyar és német nyelvű tanuló társaikkal [...] semminemű érintkezésben sem állottak.”⁷⁰

Az 1844-et megelőző évet-éveket Ráday Pesten, feltételezésünk szerint az evangélikus gimnáziumban töltötte. A Podmaniczky megfogalmazása szerint „már akkor is kiváló jó hírnek örvendő s kitűnőleg szervezett gymnasium” a grammatikai osztály két kurzusával (11-12 évesek), a syntaxis osztály két kurzusával (13-14 évesek) és a humanitas osztály két kurzusával (15-16 évesek) működött.⁷¹ A tanítási nyelv vegyesen a magyar, latin és német, a zay-ugróci tanterv 1843-as bevezetésétől döntően a magyar. A tanulók létszáma az 1830-as évek végén, 1840-es évek elején folyamatosan emelkedett, az 1840-41-es 269-ről az évtized közepéig 377 főre. A vallási megoszlást tekintve körülbelül kétharmaduk volt evangélikus és önálló gimnázium

⁶⁹ Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Wigand, Pozsony, 1896. (a továbbiakban: Markusovszky) 459.

⁷⁰ Markusovszky 461.

⁷¹ Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824-1886. I. Grill K., Budapest, 1887. 229.; Gyapay Gábor: A Budapesti Evangélikus Gimnázium. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. (a továbbiakban: Gyapay) 10.

hiányában rendkívül magas az izraeliták aránya. A szülők foglalkozása szerinti származási tábla a kisiparos-kiskereskedő réteg túlsúlyát, ugyanakkor erős értelmiségi, tisztviselői háttérrel mutat. Az anyagilag biztos családi háttér tette lehetővé, hogy valláskülönbőség nélkül minden diáktól évente 12 forint tandíjat, 2 forint beíratási díjat és 1 forint szertár- és könyvtárhasználati díjat szedjenek. A pozsonyi iskolától eltérően itt nem találjuk nyomát nemzetiségi vagy vallási ellentéteknek, egy modern, előremutató értékrend kialakulásának lehetünk tanúi. Gyapay Gábor véleménye szerint a világi vezetés, a lelkészek és a tanárok „az intellektuális vallásosság kifejtésére törekedtek”, amit rendkívüli szellemi frissességgel és az új iránti fogékonysággal végeztek.⁷²

Ráday Gedeon 1844-45-ben a középiskola és főiskola közötti átmenetet jelentő bölcsészet első évét a selmeci evangélikus líceumban töltötte. Végbizonyítványa szerint „erkölcsi fokozata első osztályú, szorgalma s szende lelkülete miatt különös ajánlást érdemel.”⁷³ Tanulmányai során a következő minősítéseket szerezte: magyar nyelv: kitűnő; keresztyén erkölcstudomány: 1. félévben első osztályú közép-szerű, 2. félévben első osztályú; honi történet írásban: jeles; lélektan: első osztályú; számtan és mértan: jeles; görög nyelv: első osztályú ut. közül; magyar írgyakorlatok s észtan: jeles; neveléstan: 1. félévben első osztályú elsők közül, 2. félévben jeles; latin írók magyarázata: 1. félévben első osztályú, 2. félévben első osztályú elsők közül; latin írgyakorlatok: első osztályú; magyarhoni irodalom történetei: első osztályú.

A tantárgyak minősítéseit egyéb források és feldolgozások hiányában nem tudjuk pontosan rekonstruálni, de talán a pozsonyi evangélikus líceum 1820-1870 között használt értékelése hasonlít ehhez a leginkább: kitűnő, jeles, első osztály, jeles első osztály, első közép, első utolsó, második osztály, harmadik osztály.⁷⁴ Ennek alapján Ráday bizonyítványa többnyire javuló minősítést, összességében jó eredményt mutat.

Az 1845-46-os tanévet, a bölcsészeti tudományok második évfolyamát már a kecskeméti református főiskolán kezdi. A dunamelléki református egyházkerület által az 1820-as évek végén alapított főiskola – Mikszáth megfogalmazása szerint – „latinos szellemű volt, de még-

⁷² Gyapay 21.

⁷³ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

⁷⁴ Markusovszky 684.

sem annyira vaskalapos, mint a többi. Ami a helyrajzi viszonyoknak és a városi cívisek egészséges, reális gondolkozásának természetes következménye. Ameddig csak az ég pereme tart, ameddig csak kecskeméti fuvaros, vagy kereskedő járt a világ négy vége irányában, mindenütt magyarul beszélnek, hát minek, kinek az a latin nyelv? Aztán a város cívise is mind olyan egyforma, szép mándlis, gömbölyű magyar ember valamennyi, nincs itt feudális úr, mint Pápán, se tízhusz Salva Gvardia, mint Komáromban, nem akar itt senki se lejjebb lenni, se feljebb lenni a másiknál, hát mire való volna ide akármilyen hókuszpókusz? A vaskalaposságot itt ugyan hiába próbálgatnék a professzor urak, mert itt egy kalap alatt van az egész város aprajánagyja. Olyan város volt ez a Kecskemét akkor, hogy még a nemese is polgárságért folyamodott. Aki az egészséges tésztába esett, maga is tésztává vált. Ilyen sors érte itt a tisztelendő professzor urakat is.”⁷⁵ Talán a város szabad levegőjének is köszönhető, hogy Gedeon tanulmányi eredményei a selmecivel összehasonlítva kiemelkedően jók, egyaránt kitűnő minősítést kap a vallástan, természettanban alkalmazott mértan, polgári egyetemes és honi történettan, bölcsészeti erkölcsstan, lélek- és ismerettan, bölcsészeti történetek és magyar nyelv tárgyaiban, erkölcsseiben pedig első osztályúnak nyilvánították.⁷⁶ A főiskola tanárai a város atmoszférájával összehasonlítva is rendkívül liberálisak voltak a diákok tanulmányait illetően. Az igazgató, Tatai András „arra a pedagógiai magaslatra helyezkedett, hogy voltaképpen maga magát művelje az ifjúság, amit ők, a tanárok adnak hozzá, az csak az *elfelejtteni való* – a tananyag.”⁷⁷ A tanulók a sok szabadidőt – legalábbis Jókai szerint – számtalan önképzőkör megalkotásával próbálták kihasználni a francia nyelv, ének, zene, tánc, vívás, szavalás, rajzolás területén.⁷⁸

A Selmecen elkezdett és Kecskeméten befejezett két éves bölcsészeti képzést az egy éves jogászkodás követte, ami „elég volt [...] az

⁷⁵ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. (a továbbiakban: Mikszáth) 59. (Mikszáth Kálmán összes művei. 18. k. Szerk. Bisztray Gyula és Király István); Salva Gvardia helyesen Salva Quardia: ún. „nemes telek” a városon belül, ami mentes a városi hatóságtól, közvetlenül a megyei hatóság alá tartozik, ezért sokkal több kiváltsággal rendelkezik. Bartal, Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Franklin, Budapest, 1901. 589.

⁷⁶ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

⁷⁷ Mikszáth 60., kiemelés az eredetiben

⁷⁸ Jókai Mór: Emlékeimből. Révai, Budapest, 1912. (a továbbiakban: Jókai 1912.) 269-270. (Jókai Mór hátrahagyott művei. IV. k.)

akkori magyar törvény egész kódexének a megismerésére.”⁷⁹ Ráday ismét kiválóan teljesít, minden tárgyból kitűnő minősítést szerez, erkölcsében pedig a korábbiakhoz hasonlóan ezúttal sem találnak kivetnivalót. Talán érdemes kiemelni, hogy a második kecskeméti évében a korábbiakból egyetlen tárgyat sem tanul, ennek ellenére oktatói közé csak egyetlen új tanár lép. Tatai András természettan és számtan, Tomory-Szabó Sándor filozófia és Karika János professzorok mellett most már Vattai Sipos Imre professzor juris nevével is találkozhatunk, akit a köznyelv találóan csak „Werbőczy hazajáró lelké”-nek nevez.⁸⁰ Ráday 18 éves korában, 1847 augusztusában kapta meg kitűnő minősítésű jogi diplomáját, amivel megnyílt előtte a rendi – és később a polgári – Magyarország által az elszegényedő nemesi rétegnek nyújtott kétféle lehetőség: a politikusi vagy közszolgálati pálya.

Gedeon 1844-1847 közötti iskolai bizonyítványain gyömrői lakóhely szerepel, ezért talán nem meglepő, hogy a képesítéshez szükséges törvénygyakorlatot kezdetben Pest megye szolgabírájaként teljesítette.⁸¹ 1848-ban megkezdett (segéd-)fogalmazói működéséről a feldolgozások eltérő adatokat tartalmaznak: Sándor István véleménye szerint a Szemere Bertalan vezetésével megalakuló belügyminisztériumban, míg Bona Gábor adatgyűjtése szerint a Kossuth vezette pénzügyminisztériumban tevékenykedett.⁸² A fegyveres harc kezdetétől szabadcsapatokat szervezett, majd közlegényként belépett a hadseregbe. Vélhetően jó politikai kapcsolatokkal rendelkezett, mert – amint az Pázmándy Dénes, a képviselőház elnökének egyik leveléből kiderül – fiatal kora ellenére Jellačić üldözésére egy csapat katonát rendeltek a parancsnoksága alá.⁸³ 1849 nyarán újra a hadseregnél

⁷⁹ Jókai 1912. 269.

⁸⁰ Mikszáth 58. és DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

⁸¹ Világ, 1923. április 20.

⁸² Sándor István jegyzetei In: Jókai Mór: A lélekidomár. Jókai Mór összes művei. Regények 51. Budapest, 1967. 566.; Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. Heraldika, Budapest, 1999. 9-10.

⁸³ Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S.a.r. Barta István, Budapest, 1952. 88., 505., 594. A kötet összeállítói egyértelműen megkülönböztették a két Ráday Gedeont, ezért egyéb források ismerete nélkül csupán kétkedésünket fejezhetjük ki, hogy Kossuth valóban az általunk vizsgált személyt, és nem annak rokonát, az ellenzéki politikusként régóta ismert és elismert Ráday (IV.) Gedeont nevezhette-e meg. Az iratok szerint ugyanis a végrehajtó hatalom gyakorlásával megbízott Országos Honvédelmi Bizottmány megszervezésekor Kossuth több poszton is számított a szolgálataira. 1848. november 19-i kormánylista-tervezetében a négy nemzetőr főkapitány egyikének javasolta, november 30-án pedig vagy a kultuszmi-

tűnik fel, ahol „közkívánatra” segédtisztté, később lovas főhadnaggyá léptették elő. Szolgál Mészáros Lázár, Dembinski, majd Bem tábornokok mellett. A háborúban megbetegedett, előbb Déván és Aradon, utóbb felgyógyulásáig Makón ápolták. A hagyomány szerint „ezt a Faragóné nevű egyszerű parasztasszonyt, 23 év múlva, mint királyi biztos is felkereste, s annak jószívűségét hálás szívvel emlegeti ma is.”⁸⁴

A szabadságharc leverését követően elkerülte a bírósági felelősségre vonást és a visszaemlékezések többsége szerint a család birtokára vonult vissza gazdálkodni. Egy sajtóközlemény a Cserhátra helyezi életének ezt a szakaszát. „Víg élet folyt ott az ötvenes esztendőkből, s Farkadon a Wartensleben lányok, Gombán a hétországra szóló szépségű Szűcs Klárka ablaka alatt éjszakáról éjszakára húzta a cigány. A fiatal daliás Gidát nagyon kedvelték a női társaságokban...”⁸⁵ A szórakozás mellett a későbbi politikusi pályára történő tudatos felkészülést egy „Szónoklattan Tatay Andrástól” című füzet bizonyítja, amiben egykori kecskeméti professzorának 1853 májusa és 1854 januárja között ismeretlen helyen elhangzott előadásai szerepelnek. Sajnálatos módon nem tudjuk, hogy Ráday az alapos jegyzetelésen túlmenően elsajátított-e valamit a retorika tudományából, mert később parlamenti képviselőként eltöltött mintegy másfél évtizedes tevékenysége alatt ismereteink szerint egyetlen beszédet sem tartott. 1854-ben vette feleségül a mélyen vallásos, művelt Bárczay Annát, akivel évtizedeken keresztül boldog házasságban éltek.⁸⁶ Gyermekekük azonban nem született, így felesége „folyvást neveli, taníttatja, istápolja egyik-másik rokon család árváját.”⁸⁷

Az egymásnak ellentmondó források alapján nem tudjuk egyértelműen bizonyítani, hogy 1861-ben részt vett-e a néhány hónapig üléselőző főrendiház munkájában.⁸⁸ Ennek feloszlata és az önkényuralom

niszteri poszt várományosaként, vagy a Dunán inneni nemzetőri kerület főkapitányaként emlegeti a nevét.

⁸⁴ Budai 23.; Téli Ujság, 1889. január 16.

⁸⁵ ismeretlen újság cikke a DRÉRL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai között

⁸⁶ Kálvin téri református egyházközség anyakönyvei, Budapest.; A Magyar Nemzet-ségi Zsebkönyv az esküvő évét 1855-re helyezi. 203.

⁸⁷ Téli Ujság, 1889. január 16.

⁸⁸ Egy főrendű család nagykorú tagjaként erre elméletileg jogosult, és a személyes iratai között fenn is maradt egy Ráday Gedeon névre szóló főrendiházi meghívó. A főrendiház nyomtatványai szerint ugyanakkor csak egy Ráday Gedeont hívtak meg

visszaállítás után azonban bizonyosan ismét vidéki birtokára vonult vissza. Egy ismeretlen visszaemlékező igen érzékletesen írja le a korabeli vidéki nemesek, köztük Ráday Gedeon életét. „Látom a torony-szobában édesapámat, aki mint a többi bús magyar, komor tespedésben töltötte a napot. Látom barátait, s leginkább él emlékezetemben közülük az, aki vízben, sárban, hóban, fagyban, ahogy bealkonyodott a kora téli nap, rendesen ellátogatott mihozzánk. Szálas, szőke férfi volt, s rendesen hosszú, mogyorófa fütykőst tartott a kezében. Nekem mindig hozott valamit a szálas szőke úr. [...] Aztán édesapámmal leültek tartlizni, s tartliztak míg csak vacsorához nem hívta őket az inas. Jó mulatság volt ez akkor olyanoknak, akiknek nem esett jól a beszéd, mert amiről beszélhettek volna, fájt mind a kettőnek. Ez a szálas szőke úr Ráday Gedeon volt...”⁸⁹ Idézett példánk is jól bizonyítja, hogy a kártyajátékok különböző formái a 19. század második felében a szabadidő eltöltésének egy sajátos formája mellett – amint azt a történetíró Marczali Henrik írja visszaemlékezésében – „az időben a politikai iskolázáshoz tartozott.”⁹⁰

1865-től tagja volt a főrendiháznak és első nyilvános szereplésére meglehetősen különös körülmények között került sor. Az 1867. március 4-i, összesen 15 percig tartó ülésen a jegyzők közül egyedül báró Majthényi László honti főispán jelent meg, aki – miután kijelentette, hogy „az olvasás őt ma fárasztja” – egy helyettes megválasztását kérte, akit közfelkiáltással Ráday Gedeonban találtak meg.⁹¹ Természetesen nem bizonyítható, hogy a helyettesítés módja és a személy kiválasztása tudatos volt, de ennek később két alkalommal történő megismétlődése már egyértelmű célt feltételez. Március 26-án a főrendiháznak három új jegyzőt kellett választania, és a 64 megjelent szavazóból 38-nak a bizalma is elég volt a tisztség elnyeréséhez. Ráday azonnal felszólalt és a főrendek által talán kevésbé tolerálható módon megpróbált kitérni a megtiszteltetés elől: „Bocsánatot kérek, hogy kénytelen vagyok megválasztásom miatt fölszólalni. Részemről mindig kötelességemnek tartottam és fogom tartani a mélt[óságos]

az országgyűlésre, aki képviselőházi megválasztása miatt a főrendiházban nem jelenhetett meg. Ez pedig ismereteink szerint Ráday (IV.) Gedeon volt.

⁸⁹ ismeretlen újság cikke a DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai között

⁹⁰ Marczali Henrik: Emlékeim. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000. 163.

⁹¹ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Főrendi ház-Napló. Athenaeum, Pest, 1869. (a továbbiakban: Főrendiház-Napló 1865.) I. 172. old.

főrendek bármily parancsolatának egész készséggel engedelmeskedni; jelen esetben azonban elfoglaltságaimnál fogva nem teljesíthetvén ezen rám nézve nagyon megtisztelő hivatást úgy, amint a mélt[óságos] felsőház kívánná, kérném, hogy helyettem méltóztatnának más tagot megválasztani.”⁹² A ház elnöke ezt követően némileg értetlenül fordult véleményért a jelenlévőkhöz, talán ugyanúgy félreértve Ráday felszólalását, mint az utána következő Tomcsányi József főispán. A tömör megfogalmazásból ugyanis kiolvashattak némi sértődöttséget, amit a kevés jelenlévő még kevesebb szavazata okozott. Ezért a biztatás mellett némi erőszakos ráhatást, talán kioktatást is fel lehet fedezni Tomcsányi szavaiban: „Miután a háznak több jegyzője lesz, s azt hiszem, különben sem lesz oly folytonos elfoglaltatása ő méltóságának, hogy ezen hivatásnak meg ne felelhetne: fölteszem hazafiui buzgalomáról, hogy a ház bizalma folytán a jegyzői állomást el fogja vállalni.”⁹³

Véleményem szerint azonban Ráday óvatosságának az volt az oka, hogy ekkor már döntés született belügyminisztériumi osztálytanácsosi kinevezéséről – és talán a rendőri osztály vezetésének átvételéről –, amit április 3-án a kormány, április 5-én a király is jóváhagyott.⁹⁴ Ennek ellenére a főrendiház jegyzői tisztségét rendkívül lelkiismeretesen látta el, az 1868. december 9-ig tartott 136 ülésből 48 alkalommal töltötte be funkcióját. Az országgyűlésen a jegyzők feladatai közé tartozott a jegyzőkönyvek szerkesztése, az üléseken az iratok felolvasása, a hozzászólók összeírása és szólítása, a szavazatok számlálása.⁹⁵ Jegyzői minőségében ő jelentette be a képviselőház 1867. április 5-i ülésén, hogy a főrendiház elfogadta a közös ügyi törvényt, és ezzel a parlament is hozzájárult az új államjogi rendszer életbe léptetéséhez.⁹⁶

Ráday 1868 decemberétől a szegedi királyi biztosság ügyeivel foglalkozott, ezért az 1869-1872 közötti főrendiházban nem szólalt fel és jegyzőséget sem vállalt. 1869 áprilisában 27 másik taggal együtt csak

⁹² Főrendi ház-Napló. 1865. I. 196.

⁹³ Főrendi ház-Napló. 1865. I. 196-197.

⁹⁴ MOL K 27 1867. április 3.; DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai, szolgálati törzslap

⁹⁵ Szerencs János: A főrendiház szervezete. Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1893. 202.

⁹⁶ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IV. köt. Emich Gusztáv, Pest, 1867. 148.

a „napló-hitelesítési bizottság” tagjává választották meg, ami nem jelentett különösebb elfoglaltságot.⁹⁷

A sajtó híradásai szerint 1869-ben próbálkozott először a képviselőházba való bejutással, de ekkor még kevés sikerrel. A *Szegedi Híradó* a Fülöpszálláson és Dorozsmán tett választási korteskörútról és lelkes fogadtatásról ad beszámolót. „A dorozsmai választók múlt kedden este jelöltjük tiszteletére díszes lakomát rendeztek, melyet – magyar szokás szerint – sok szép felköszöntés fűszerezett. A dorozsmai 500 választó testtel-lélekkal Deák-párti s egyhangúlag gr. Rádayt élte, valamint a kerület választóinak túlnyomó része.”⁹⁸ Az ellenzék a szokásoknak megfelelően mindent elkövetett személyének lejáratására, és ekkor első ízben hangsúlyozták a Ráday által letartóztatottak megkínzását. Kiskundorozsmán a rivális baloldali választók állítólag megtámadták a községházát, ezért a Szegedről kirendelt katonaság 24 személyt tartóztatott le és kísért a Ráday felügyelete alatt álló várbörtönbe! Ő azonban a jelek szerint nem kívánt visszaélni helyzeti előnyével, ezért Szegedre történő visszaérkezését követően azonnal elszállíttatta őket, majd néhány nappal később váratlanul lemondott a képviselő-jelöltségről.⁹⁹ A visszalépésben döntő szerepet játszhatott, hogy az eredetileg néhány hónapos rendteremtésnek gondolt szegedi tevékenysége elhúzódott, közeli befejezésére nem volt remény. A kudarc másik fontos oka, hogy a Deák-párti sajtó lelkes támogatása ellenére megválasztására talán nem is volt reális esély. Ráday visszalépését követően ugyanis pártja senkit nem indított helyette, így a bal-középi Ivánka Imre egyhangú szavazással került a képviselőházba.

A főrendiházi tagság nem járt jövedelemmel, a képviselőházba nem sikerült bekerülnie, ezért 1867-től állást vállalt a belügyminisztériumban, ahol osztálytanácsosként a rendőri osztály vezetésével bízták meg. Ez bizalmi állás, a kinevezés minisztertanácsi döntést és királyi megerősítést kívánt.¹⁰⁰ Ráday semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a rendőri ügyekben, ezért feltételezhetően magas pártfogóra, legalább Wenckheim Béla belügyminiszter támogatására volt szüksége a tisztség elnyeréséhez. Ebből az időből származik első ismert jellemzése, amit a vitatható jellemű, de kétségtelenül a kor egyik leg-

⁹⁷ Főrendi ház. - Napló. 1869. I. köt. Pesti Könyvnyomda RT, Pest, 1870. 6.

⁹⁸ Szegedi Híradó, 1869. március 11.

⁹⁹ MOL Belügyminisztérium, Szegedi királyi biztosság (a továbbiakban K 151) 1.cs. 1869. 288. sz.; Szegedi Híradó 1869. március 28.

¹⁰⁰ MOL K 27 1867. április 3.

jobb publicistája, Kecskeméthy Aurél vetett papírra: „... új barátom Ráday gondolkozó, eszmékkel, közjó iránti érdekekkel hivatalra készülő férfi. Hány lesz ilyen? Ezt is csak megmosolyogják.”¹⁰¹

Ráday kezdő fizetését a hivatali bértábla alapján évi 2500 Ft-ban, lakbérpótlékát 400 Ft-ban állapították meg. Ez az összeg 1871-ben 3000, illetve 500 Ft-ra módosul, amiből fényűzésre ugyan nem futotta, de úri középosztályi megélhetést biztosított egy családnak.¹⁰² 1870 júniusáig – amikor lemondott a rendőri osztály vezetéséről – a szegedi kiküldetés idejére emellett napi 8 Ft, ezt követően 10 Ft pótlékban is részesült, ami gyakorlatilag megduplázta fizetését. Összehasonlításul érdemes megjegyezni, hogy egy 1887-ben készült felmérés tanúsága szerint a legjobban fizetett budapesti gyári munkások sem kerestek többet napi 2-2,5 Ft-nál. A szolgabírák évi átlagban 826 Ft-ot, a főszolgabírák 1234 Ft-ot kaptak a századforduló táján. A miniszterelnök kapta a legmagasabb fizetést, évi 30 000 Ft-ot.¹⁰³

1872. január-februárban döntés született a királyi biztosság megszüntetéséről, ezért Ráday a megélhetést biztosító elfoglaltság után nézett. Családja történetét ismerve és személyes habitusa alapján sem meglepő, hogy további életét a politika közelében kívánta eltölteni. A képviselőházi tagság jelentősen megváltoztatta az életét, ezért kiemelten foglalkozunk az első sikeres választás viszonylag jól dokumentálható körülményeivel.

A biztos siker érdekében júniusban egyszerre három helyen is indult az országgyűlési képviselőválasztáson, és a zajos ünnepléseket hangos győzelem, majd csendes bukás követte. A Deák-párt jelöltjeként először Aradon, majd az ókanizsai kerületben, később pedig Szeged egyik választókerületében kérték fel indulásra. Az előkészületek a felkérések komolyságától függően eltérő intenzitással folytak. Aradon már május 18-án, a választások előtt egy hónappal megtartotta első programbeszédét, míg Szegeden a „Tigris” és „7 pacsirta” vendéglőkben június 9-én még mindig csak az ünnepélyes felkéréséről döntött a 300 fős tömeg.¹⁰⁴

¹⁰¹ Kecskeméthy Aurél naplója. S.a.r. Rózsa Miklós, Franklin, Budapest, 1909. 252.

¹⁰² MOL K 151 12. cs. 1870. 479. sz.; 22. cs. 1871. 1804. sz.; 35. cs. 1872. 1790. sz.;

¹⁰³ Jelentés az 1887. évben foganatosított gyárvizsgálatokról. In: Magyar munkásszociográfiák 1888-1945. Szerk. és bev. Litván György, Kossuth, Budapest, 1974. 45.; Gerő András: Az elsőpró kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon. Gondolat, Budapest, 1988. 163.

¹⁰⁴ Szegedi Híradó, 1872. május 19., 26., 31., június 12.

Ráday Gedeon

Az ókanizsai kerületben egy jól megszervezett korteskörúttal igyekezett választókat szerezni, ahová titkári minőségben elkísérte őt szegedi beosztottja, Kapeller Béla is. „Hosszú sorú kocsik és nagyszámú banderium imposans kíséretében” érkezett Ókanizsára, ahol „10.000-re menő népe által szűnni nem akaró lelkesült éljenzések és zsíviókkal fogadtatván”. A hivatalos lap lelkes beszámolója a többi városban és községben is részletesen ismerteti a fogadtatást, a „fényes deputatio”-kat és az éjszakai mulatást, a 60 fehér ruhás hölgy által átadott babérbokszorút és virágcsokrokat, az ágyúlövéseket, de egyvalamiről nem ejt szót: a jelölt programjáról. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy a képviselőjelöltek programbeszédeikben viszonylag kevés teret szenteltek a helyi sajátosságoknak, többnyire megmaradtak a párt megjelölése és néhány általánosság kiemelése mellett. Ennél fontosabb a jelölt nevének ismerete, a választásokat kísérő „bankettek” és itatások sora, a fényes felvonulások, zene, vigalom, amint az újságíró fogalmaz: „bátran mondhatom, hogy e nap oly ünnep volt városunkban, milyent még itt soha nem ülték”.¹⁰⁵

Aradon nem volt szükség Ráday bemutatására, mert a királyi biztosság utolsó hónapjai a városhoz és közvetlen környezetéhez kötődtek. A választást június 18-ára tűzték ki, és ennek külsőségei nem tértek el a máshol megszokottól. „Azelőtt mindig a főtéren folyt le a választás, de ekkor, mivel a színház építése folyamatban volt és a hangulat igen izgatottá vált, nehogy egyes túllelkesülő hazafiak a színház tégláit politikai érvek gyanánt használják fel, a Thököly-térre helyezték át a választás bódéit.”¹⁰⁶ A pártok pontosan nyilvántartották a szimpatizánsaikat, így „aki nem jött el szavazni, azt elhozták; elhozták a betegágyból, a kórházból is.” A választáson végül 28 óras szavazás után Ráday Gedeon 1236, ellenfele, Dr. Chorin Ferenc pedig 1071 szavazatot kapott.¹⁰⁷ A megválasztott képviselőt a tömeg lelkesen ünnepelte és vállain vitte a mandátum átadásának színhelyére.

Aradi megválasztása ellenére Ráday nem mondott le a szegedi mandátum megszerzéséről. Talán a személyes hiúság lehet a magyarázata, hogy a másnapi szavazáson megpróbálta legyőzni a szélsőbal jelöltjét, de csúfos kudarcot vallott. Három órával a szavazás megkezdését követően – annak ellenére, hogy a helyi Deák-párti sajtó szerint vezetett – visszalépett a további küzdelemtől, és így 374 fős szavazat-

¹⁰⁵ Budapesti Közlöny, 1872. június 15.

¹⁰⁶ Szegedi Napló, 1901. december 5.

¹⁰⁷ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

többséggel ellenfelét juttatta a parlamentbe.¹⁰⁸ Talán ez a vereség és az ezzel járó presztízsvesztés az oka, hogy az ókanizsai választás eredménye nem ismert, a kedvező kilátások ellenére visszaléphetett a jelöltségtől.

Túlzás nélkül állítható, hogy a képviselőházban 1872-1875 között eltöltött három év életének nem a legtermékenyebb időszaka. Egyetlen alkalommal sem szólalt fel, csupán választókörzetének két kérvényét teszi le a „tisztelt ház” asztalára. „Jelentősége” miatt a másodikat emelnénk ki, ekkor ugyanis az aradi „kávés iparúzó-egylet” tett javaslatot a játékszobára és tekejátékra vonatkozó adótörvényjavaslatok felretételére.¹⁰⁹ Nem csodálkozhatunk tehát egy visszaemlékező sommás véleményén, amellyel az 1872. évi választásokat és a képviselő későbbi működését kommentálta: „Ráday másnap elutazott Aradról és választóit többé sem írásbeli, sem szóbeli beszámolóval föl nem kereste.”¹¹⁰

Az 1870-es évektől a politika mellett a református egyház ügyei kötötték le idejének jelentős részét. A Dunamelléki Református Egyházkerület világi főgondnokává 1871-ben 162 szavazattal Lónyay Menyhért miniszterelnököt választották meg, és Ráday ekkor – Tisza Kálmánhoz hasonlóan – csak egy szavazatot kapott. A következő évben az egyházkerületi közgyűlésen már világi tanácsbíróvá választották, 1876-ban pedig a felső-baranyai egyházmegye világi gondnoka lett.¹¹¹ 1877-től a nagyobb tekintélyű, 6 vármegye területén elterülő békésbányai kerület világi elnöke, ahol „főleg a szórványokban és a kincstári telepeken levő gyülekezetek megszilárdításán” fáradozott.¹¹² Bekapcsolódott az evangélikus iskolaügy fejlesztésébe, és az e célra küldött bizottság elnökeként 1884-ben ő terjesztette elő a „Budapesti ev. ref. theológiai akadémia szervezete” és a „Theológusok, káplánok, lelkészek és theol. tanárok vizsgálati rendszabálya” című javaslatokat.¹¹³

¹⁰⁸ Szegedi Híradó, 1872. június 21.

¹⁰⁹ Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló XV. köt. Buda, 1875. 77-78.

¹¹⁰ Szegedi Napló 1901. december 5.

¹¹¹ A Dunamelléki ref. egyházkerület Pesten, 1872-ik év május 25-ikén s következett napjain tartott Közgyűlésének Jegyzőkönyve. (a továbbiakban: Közgyűlési jegyzőkönyv, 1872.) Kiadta Polgár Mihály, Pest, 1872. 5-6.; Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1876. Kiadta Farkas József, Budapest, 3-5.

¹¹² Téli Újság, 1889. január 16.

¹¹³ Iskolatörténeti adattár. I. szerk. Thury Etele, Pápa, 1906. 282-283.

A töredékes adatok szerint az 1875-1878. évi országgyűlésen nem vett részt, és anyagi helyzete ekkor jól láthatóan megrendült.¹¹⁴ 1875-ben lakásának bútorait csaknem elárverezték, 1878-ban és 1881-ben összesen legalább 20 000 Ft hitelt kényszerül felvenni.¹¹⁵ Egy későbbi megjegyzése szerint eladósodásáért királyi biztosi tevékenységét is okolta. Amint orvosának megfogalmazta: „gyóni kis birtokomnak az árát is arra költöttem el, hogy azokat a rabokat, akik töredelmesen vallottak, jobb élelmezésben részesítettem a magam erszényéből.”¹¹⁶ Szórványos adataink szerint királyi biztosként meglehetősen otthonosan mozgott a szegedi társasági életben, néhány hétig betöltötte egy szabadkőműves páholy főmesteri tisztét, tiszteletbeli tagjává választotta a szegedi Belvárosi Kaszinó, jótékonyági esteken, bálokon vett részt, ahol jelentős összegeket adományozott, a város leghíresebb cigányprímásának ő adta a „Kukac” becenevet.¹¹⁷ Az 1870-es évektől több alkalommal keresett fel külföldi gyógyfürdőket, amelyek a gyógyítás mellett ekkor már a különböző társadalmi rétegek divatos találkozási pontjaivá váltak.¹¹⁸

A felsorolt adatokból azonban nem derül ki egyértelműen, hogy a posztjával járó kötelező reprezentáció és a vidéki nemesi mentalitás megnyilvánulásai mennyire választhatók el egymástól, anyagi ellehetetlenüléséhez esetleg hozzájárulhatott-e a szórakozás különböző formáinak későbbi „kiteljesedése”. Véleményem szerint azonban elsősorban a mindenáron való visszatérés kényszere, a két parlamenti mandátum (1878, 1881) költségei szolgálhatnak magyarázatul, mert

¹¹⁴ Egy feldolgozás szerint Ráday 1875-től Óbecse követeként vett részt az országgyűlés munkájában, ez azonban forrásokkal nem bizonyítható. ld. Tóth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848 bis 1892*. München, 1973. 304.

¹¹⁵ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Görgey István közjegyző iratai

¹¹⁶ Vasárnapi Újság, 1901. december 8.

¹¹⁷ Budai 66.; Arató Frigyes: *Az Árpád-páholy története 1870-1895*. Bába Sándor, Szeged, 1895. 60.; Cserzy Mihály (Homok): *Az öreg Szeged*. Új „Élet”, Szeged, 1922. 75.; Czímer Károly: *A szeged-belvárosi kaszinó százéves története (1829-1929)*. Szeged, 1929. 149.

¹¹⁸ A két ismert helyszínből nem tudunk egyértelműen következtetni a Ráday életmódját befolyásoló betegségekre, de amíg az 1870-ben igénybe vett kisingeni fürdő – sok más mellett – a gyomorbántalmak, kólszvény és reuma gyógyítására szolgált, addig az 1890-es években meglátogatott Gleichenberg a „tüdőbajosok Mekkája” volt. Hankó Vilmos: *Külföldi fürdők, gyógyító helyek és ásványvizek*. Eggenberg, Budapest é.n. 32-34., 44-46. A fürdők társasági életéről ld. Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap, Budapest, 1999. 155-173

ez a korszakban az esetek többségében több tízezer forintot emésztett fel.

Viszonylag szerény pénzügyi lehetőségei rendkívül megnehezítették az arisztokráciával történő kapcsolatok kiépítését, bár erre családi hagyományai esetleg feljogosították volna. Ennek illusztrálására talán a legjobb példa egy bécsi királyi estélyre történő meghívása, ahol „háromezeröttszáz vendég [vett részt], akik közül minden ötödik mágnás, minden tizedik tábornok, minden ötvenedik egykori vagy mostani miniszter és minden századik ismerős” – legalábbis az eseményt felidéző Jókainak.¹¹⁹ A fogadás részletes ismertetéséből csupán egyetlen momentumot emelnénk ki, ami talán híven példázza Ráday és a vendégek döntő többsége között a társadalmi pozícióból adódó különbségeket. Jókai és Ráday elsőként érkeztek a várba és a „főetekfogó mester őexcellenciája” kegyességéből elképedve járták végig a gazdagon berendezett termeket, csodálták a falakat borító gobelin szőnyegeket és az uralkodó párnak előkészített ajándékokat. Nem illettek ebbe a környezetbe, ahol a díszruhák tömegében „a sporadice felmerülő polgári fekete frakk úgy tűnik fel, mint a ragout levesbe esett légy.”¹²⁰ A hiányzó adatok alapján azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy ez a távolságtartás a társadalomban betöltött szerepének természetes következménye, vagy tudatos magatartás-e. Itt érdemes megemlíteni, hogy ismereteink szerint nem volt tagja az arisztokratákat tömörítő Nemzeti Kaszinónak, annak ellenére, hogy grófi rangja ezt elméletileg lehetővé tette és családjából unokaöccse és annak fia is élt ezzel a lehetőséggel.¹²¹ Az eddig megfogalmazottak alapján is látható, hogy rendkívül nehéz Ráday társadalmi hovatartozását egyértelműen meghatározni. Leegyszerűsítő véleményem szerint családi hagyományai, származása az arisztokráciához kötötték, anyagi és viselkedésszociológiai értelemben azonban – amint azt a későbbiekben talán sikerül majd bizonyítanunk – a dzsentrihez sorolható.

1878-ban a Torontál megyei Pancsova városa ellenjelölt nélkül juttatta a képviselőházba.¹²² Ez a három év is minden különösebb ered-

¹¹⁹ Jókai Mór: *Életemből*. I. Jókai Mór munkái gyűjteményes díszkiadás 95. Unikornis, Budapest 1997. (a továbbiakban: Jókai 1997.) 93.

¹²⁰ Jókai 1997. 93-94.

¹²¹ A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora 1878. Athenaeum RT, Budapest, 1878. 34.

¹²² Az 1878. évi választási jegyzőkönyvet ld. DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

mény nélkül telt el, leszámítva azt, hogy néhány évre a közigazgatási biztosság tagjává választották. Ennek ellenére 1881-1884 között ismét Pancsova követe és ekkor a korábbiakkal összehasonlítva jelentős karriert mutathat fel. A bíráló-, a függő államadósságokat ellenőrző, a közigazgatási és a köztisztviselők minősítését tárgyaló bizottságokban vállalt tisztséget. Tekintélyének növekedését jól mutatja, hogy 1882-ben és 1883-ban beválasztották a közös ügyek ellenőrzésére, a költségek megszavazására kiküldött delegációba.¹²³

1882-ben a delegáció három alkalommal is összeült, mert rendkívüli költségek megszavazására volt szükség a Dalmáciában és Boszniában kitört felkelés leveréséhez. Ráday a magyar politikai életben igen rangosnak számító személyiségekkel szavazhatott együtt, Andrassy Gyula, Apponyi Albert, Baross Gábor, Csáky Albin, Szilágyi Dezső számítottak a magyar delegáció legtekintélyesebb szellemi vezetőinek.¹²⁴ Csupa egykori és későbbi miniszterelnök és miniszter, nem is szólva az üléseken rendszeresen megjelenő – talán nem túlzás kijelenteni, a tanácskozásokot szemmel tartó – nagyhatalmú miniszterelnökről, a hatalma csúcsán álló Tisza Kálmánról. Ráday ebben a környezetben természetesen nem játszott kiemelkedő szerepet, és bár a hadügyi biztosság tagjának megválasztották, jó „mameluk”-ként különösebb habozás nélkül szavazta meg a magyar előterjesztéseket.¹²⁵

Amennyiben úgy tekintünk a parlamentre, mint a dzsentri számára a társadalmi elitbe történő – legalábbis a politikai kiválasztódás sajátos szempontjai szerinti – felemelkedést biztosító szervezetre, akkor a delegációs tagság egyértelműen a lehetőségek maximumát jelenti.

¹²³ Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház.-Jegyzőkönyv. III. köt. Pest, 1880. 81. Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház.-Napló. I. köt. Pest, 1882. 31., 178., 140., III. köt. 140., VII. köt. 52., XIII. köt. 120.

¹²⁴ A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos biztosság rendkívüli (II.) ülészakának jegyzőkönyve. Pesti Könyvnyomda RT., Budapest, 1882. 22.

¹²⁵ A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött biztosság jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: Delegációs jegyzőkönyv) Pesti Könyvnyomda RT., Budapest, 1882. 5. A korabeli politikai szleng „mameluk”-nak nevezte azokat a kormánypárti képviselőket, akik vita és gondolkodás nélkül, mintegy szavazógépként voksoltak a kormánypárti előterjesztések mellett. 1883-ban Ráday betegségére való hivatkozással nem vett részt az üléseken. Delegációs jegyzőkönyv 1883. 3.

Ráday Gedeon díszmagyarban

Az 1880-as években már talán kevésbé tölt be a kiegyezést követő évekhez hasonló politikai funkciót, szerepe egyre inkább tagjai tekintélyének növekedését szolgálja, az uralkodóval való – még ha csak udvari ebédek, estélyek formájában megmutatkozó – közvetlen kapcsolat szinte egyedüli fórumává válik.¹²⁶

Ráday 1884-től nem vesz részt a politikai életben. 1886-tól osztályvezető, majd 1888-tól miniszteri tanácsosi címmel a Honvédelmi Minisztérium I. osztályú osztálytanácsosa. A minisztérium kiválasztása törvényszerűnek tekinthető, ugyanis már 1885-ben igazolást kért 1848-49-es tevékenységéről, honvédségi rangjáról. Az állás elnyeréséhez kétségtelenül hozzájárulhatott az is, hogy 1882-83-ban a miniszteri posztot fiatalon elhunyt unokatestvére, ifjabb gróf Ráday Gedeon töltötte be. A minisztériumban töltött viszonylag rövid idő alatt több osztály vezetését is rábízták, de ezek fontossága egyre csökkenő tendenciát mutat. 1886-ban a véderő elleni visszaélések és nőülési ügyek, 1887-1888-ban a családfenntartók, 1889-től a statisztikai osztály vezetője.¹²⁷

1892-ben csaknem teljesen elveszítette hallását, ezért évi 1750 Ft-os nyugdíjjal nyugállományba helyezték. A sajtó híradása szerint „nyugalomba vonulása után néhány nagyobb budapesti intézet igazgatósága és felügyelő bizottságában” vett részt, ahol feltételezhetően nem – egyébként hiányzó – szaktudására, sokkal inkább politikai összeköttetéseiére számítottak.¹²⁸ Még királyi biztosi megbízatása idején, 1872-ben az ő elnökletével szerveződött meg Szegeden a Délmagyarországi Földhitelintézet, amelynek alapítói között országos és helyi ismeretekkel rendelkező notabilitásokat is találunk, például Károlyi Sándor, Türr István, ifj. Ráday Gedeon vagy Eisenstädter Nándor és Rosenberg Izidor személyében. Az intézetet záloglevelek és községi kölcsönkötvények kibocsátására hozták létre, de az épület berendezése és a személyzet felvétele után a bécsi tőzsdeválság miatt az előkészületeket az utolsó pillanatban le kellett állítani.¹²⁹ Az 1890-es években Magyar Királyi Államvasutak „Első erdélyi vasút” igazga-

¹²⁶ A delegáció működéséről lásd Somogyi Éva: A delegáció. Századok 1994. 3-4. sz. 465-516.

¹²⁷ A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában. 1. rész. Magyar királyi honvédelmi minisztérium. Összeáll. Székely Vera. MOL, Budapest, 1979. 11-12.

¹²⁸ Pesti Napló, 1901. december 1., Budapesti Hírlap, 1901. december 1., Egyetértés, 1901. december 1. A politikai és gazdasági élet összefonódásáról ld. részletesebben Varga Jenő: A magyar kartellek. Világosság, Budapest, 1912.

¹²⁹ Reizner János: Szeged története. III. köt. Engel Lajos, Szeged, 1900. 522.

tóságának alelnöke, a „Fonciére, Pesti biztosító-intézet” felügyelő bizottságának tagja, 1891-1898 között elnöke a Magyar Leszámítoló- és Pénzváltó Bank felügyelő bizottságának.¹³⁰ A hivatalosnál közelebbi kapcsolatot kell feltételeznünk a Magyar Földhitelintézet esetében, ugyanis az 1870-es évek végétől minden ismert kölcsönét ettől a banktól vette fel.

Nyugállományba kerülése után gazdasági jellegű ténykedése mellett ismét bekapcsolódott egyháza ügyeinek intézésébe és részt vett a délvidéki telepek alapításában. „A délvidéki nemzetiséglakta vidéken úgyszólván minden magyar családot számon tartott és az egyházi meg kormányzati téren minden eszközt megmozgatott, hogy a református magyarságot fenntartsa, erősítse az oláh meg német tengerben.”¹³¹ Nézeteit legrészletesebben a Darányi Ignác földművelési miniszter által összehívott tanácskozáson 1900-ban fejtette ki, amikor döntően a gyakorlati megvalósítás hiányosságaira hívta fel a figyelmet.¹³²

Felesége halálát követően, 1899-től teljesen visszavonultan élt, és egészségi állapota folyamatosan romlott. A nyarakat rendszeresen gyógyfürdőkben töltötte, ennek ellenére gyakran elájult, 1901 februárjában pedig szélütés érte. A Vöröskeresztes kórházban töltött néhány hét ellenére egészségét nem nyerte vissza és november 29-én Budapesten meghalt. A sajtó több évtizedes hallgatás után ekkor újra „felfedezte”, a lapok bőséges terjedelemben, kegyelettel emlékeztek életére és borzongva emlegették szegedi tevékenységét. A lakásában felállított ravatalnál tiszteletét tette Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, Ghyczy Béla altábornagy, két államtitkár, elküldte koszorúit többek között a honvédelmi minisztérium, a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank, a Teleki, Pallavicini, Szapáry, Festetich, Chotek, Vay és Vigyázó család, valamint a békés-bánati református egyházmegye. A hírlapok tudósításai ritkán korlátozódtak Ráday életének ismertetésére, a cikkek 1/3-át gyakran a temetés körülményeinek részletezésével töltötték meg. Olyannyira aprólékosak ezek a tudósítások, hogy nagyon nehéz eldönteni, ténylegesen Rádayról szólnak-e ezek az írások, vagy ő csupán eszközüül szolgált a 19. század végi közgondolkodás egyik sajátos megnyilvánulásának, a gyászpompa igé-

¹³⁰ Lásd ehhez a „Magyarország tiszti cím- és névtára.” Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1886., 1887., 1891., 1896., 1898. és 1901. évi köteteit.

¹³¹ Magyar Szó, 1901. december 3.

¹³² DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

nyének kielégítéséhez. A századforduló Monarchiájában „a legnagyobb ünneplés a temetés volt”, ezért joggal feltételezhető, hogy Ráday halála csupán az olvasók szenzációéhsége miatt jelenhetett meg a lapok címdalán, évtizedekkel korábban híres-hírhedt személyisége a figyelem felkeltésének eszközévé vált.¹³³

Források és értelmezések

Eddigi elemzésünkben Ráday életének fontosabb eseményeit igyekeztünk rekonstruálni. Ki kell azonban emelnünk az életrajz néhány olyan vonatkozását, amelyek az adatszerúségen túlmenően a személyiség kialakulásának, motivációinak megértéséhez elengedhetetlenül szükségesek.

Ráday személyiségrajzának elkészítéséhez támpontul szolgálhat két olyan fennmaradt leltár, amelyek magukon viselik a hivatali szoba, majd néhány évvel később a középpolgári lakás használojának egyéniségét, és így néhány gondolattal kiegészíthetik az eddig leírtakat. Az első esetben Ráday szegedi tartózkodásának irodai berendezési tárgyait sikerült rekonstruálnunk, amelyek kiválasztása nem történhetett volna meg a királyi biztos személyes intenciói nélkül. A gróf használatában álló szoba leltára a következő: fekete viaszkos vászonnal bevont kanapé, 2 db. fekete viaszkos vászonnal bevont fotel, vászonnal fedett alacsony szék, fényezett íróasztal, furnérral fedett íróasztal és kisebb asztal, 2 db. könyvvállvány, szekrény, 2 db. nád fotel (az egyik bőr támlával), inga óra, kőből készült tintatartó, „Őfelsége arcképe”, Magyarország térképe, vas papírkosár, zöld függöny az ajtón, tolltisztító.¹³⁴

A lista meglehetősen rövid, mégis sokatmondó. Az Alföld tekintélyes részén szinte korlátlan hatáskörrel intézkedő, főispánoknak parancsokat osztogató és – bár többnyire talán kényszerből – meglehetősen sokat reprezentáló királyi biztos hivatali helyiségei óvatosan fogalmazva is puritánok. Ugyanez még fokozottabban érvényes a mellé rendelt titkár irodájára. A leltárkönyvben ugyan feltüntették a

¹³³ Lakner Judit: Halál a századfordulón. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993. 31. A közművelődési lapokban közölt portrék esetén „színeváltozásairól” lásd Buzinkay Géza: A magyar közművelődési lapok „élet- és jellemrajzai”, 1867-1890. Magyar Könyvszemle, 1982. 3. sz. 199.

¹³⁴ Leltár a kir. biztosi bútorokról és börtönfelszerelésekről. MOL K 151 82. kötet

szolga szobájának berendezését is, de ezt utólag kihúzták, mert a tárgyak ismeretében ő inkább a sajátjával bútorozta azt be. Ez arra utal – és Ráday személyisége is ezt sugallja –, hogy itt minden a munka körül forgott, a másoktól elvárt kényelmetlenségeken ő sem kívánt felülemelkedni.

A berendezés jellemző (!) darabja Ferenc József falra akasztott arcképe, amellyel a hivatalos helyiségekben Ráday irodáján kívül csak a bírósági tárgyalóteremben találkozhatunk. Az uralkodó arcképének jelképként való megjelenése dolgozatunkon jóval túlmutató folyamatot szimbolizál, és a dualizmus kezdeti időszakának egyik legnagyobb belső ellentmondására hívja fel a figyelmet. Egyrészt adott egy kötelességtudó hivatalnok, akinek a kinevezését a király megerősítette, így elvárható tőle az uralkodó iránti lojalitás. Az arckép megjelenése a királyi biztos irodájában azonban már jelentősebb mögöttes értelmet nyer, és felerősítheti a tárgyalóteremben függő kép erejét. A két kép együttesen ugyanis már nem csak passzív elfogadásra kötelez, hanem aktív cselekvésre is ösztönöz. Sugalmazása szerint nem elég az, ha elfogadod a bíróság ítéletét, hanem feltétel nélkül cselekedj úgy, ahogyan azt a királyi akarat közvetítője, Ráday elvárja. Ezt a tételt erősítheti az a feltételezés is, hogy 1869-70-ben, a kiegyezést követő első években az uralkodó arcképének kifüggesztése talán kevésbé tekinthető a feltétlen tisztelet jelének, mint a parancsok végrehajtását erősítő egyik fenyegető eszköznek.

Hasonló gondolatot fogalmaz meg egy fél évszázaddal későbbi visszaemlékezés, amelyben a börtön egykori főporkolójának naplója alapján Ráday személyiségét is vizsgálta a szerző. „Milyen ember volt Ráday Gedeon gróf, akiről a betyárvilág esztendői alatt oly sokat suttogott a vármegye érdekelt népe, akit ártatlan embertől a véreskezű rablógyilkos betyárig mindenki rettegett? [...] Középtermetű ember volt. Erős fizikummal megáldott, biztos járású, kimért és szótalan. Az ajkai mindig csukva voltak s a szája felett két mély ránc a kegyetlenség barázdáját hasította azon. Úgy ült a székében, mintha nem élő ember lett volna, hanem gépezet, amely a halállal, a bitófával, de előbb más szerszámokkal is működik. De még nem teljes Ráday portréja, mert nem szóltam a szemeiről. Hát ezek a szemek voltak azok, amelyek szinte hipnotikus varázssal felnyitották és szóra bírták a konok betyár koponyákat, bár ezek jól tudták, ha beszélnek, a börtönajtó nem nyílik meg előttük sohasem. [...] A szegedi vár egyik fehérre meszelt négyszögletes szobájában volt [... iroda] ablakok erős vasrács-

csal ellátva, amelyek a Tiszapart felé néztek. A szobát nem ékesítette semmiféle dísz. Olyan volt, akár a kolostorok fojtott levegőjű misztikus cellái. Egyetlen kép függött csak a falon, a szobába lépő azonnal észrevette. A király, első Ferenc József képmása volt, felette pedig egy hatalmas vasfeszület. A király arképe alatt mintegy az ő akaratának és hatalmának és személyének megtestesítője, ült Ráday királyi biztos. Hatalmas tölgyfa asztal feküdt előtte, amelynek kellős közepén tölgyfa kereszt állott. Jobbról egészen a fal mellett a sarokban az írónok asztala húzódott meg, akinek az volt a feladata, hogy Ráday számára feljegyezze a neveket, akiknek viselői néhány nap múlva a vallató előtt állottak.”¹³⁵ Véleményem szerint az elemzéssel és a visszaemlékezéssel bizonyítható, hogy az uralkodója iránt lojális hivatalnok, a szabadságharcot lovassági hadnagyként Mészáros Lázár, Dembinsky és Bem mellett végigharcoló katona, a kiegyezést követően Deák-párti, ugyanakkor Tisza Kálmánnal szoros barátságot fenntartó politikus belső vívódásán egyértelműen a kötelességteljesítés kerekedett felül.

Ráday életének következő szakaszából, első képviselőházi tagságát követően keltezhető a második leltár, aminek meglehetősen sajátosak a születési körülményei. Az iratok szerint a gróf 1874 szeptemberében 600 Ft kölcsön felvételére kényszerült, amit azonban nem tudott visszafizetni, így bútorait 1875-ben egy esetleges későbbi árverezés miatt felmérték és bírói zár alá helyezték.¹³⁶ Annak ellenére, hogy a lista feltételezhetően nem teljes – csupán a bútorokat tartalmazza –, mégis módot ad a Hanák Péter és Gyáni Gábor által közzétett inventáriummokkal történő legalábbis hozzávetőleges összehasonlításra. Ennek ismertetése előtt azonban néhány mondatban ki kell térnünk Ráday „életterének” 1875-1901 közötti módosulásaira.

A száraz adatokat felsorolva a következőket állapíthatjuk meg. Ráday 1875-1888-ig a Kalap (ma Irányi) utcában, 1888 és 1892 között Budán a Lánchíd, majd Úri utcában, utána ismét Pesten a Reáltanoda, majd Papnövelde (ma Papnevelő) utcában élt, utolsó két évét pedig a Felső-erdősor utcában töltötte.¹³⁷ A felsorolásból is egyértelműen kiderül, hogy a gróf a két és fél évtized döntő részét a pesti Belváros-

¹³⁵ Matolcsi Gyula: Betyárvilág az Alföldön. Magyar Élet (Szeged), 1928. október 1.

¹³⁶ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) Görgey István közjegyző iratai 1876/53. sz.

¹³⁷ lásd ehhez: DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai; Budapesti cím és lakjegyzék. Franklin, Budapest 1882-1901 közötti köteteit.

ban töltötte. A Kalap utcai 5 emeletes bérház sajátos kettősséget tükröz, külső megjelenésében impozáns, belső udvara azonban nem nélkülözi a sivár tűzfalakat. A lakás belső berendezésére még részletesebben visszatérünk, ezért itt csak azt érdemes kiemelni, hogy ha nem is a gazdag nagypolgári Lipótvárosban, de egy képviselő életmódját tekintve szintén ideális helyen, a parlament és a „társasági élet” színterét adó kaszinók, jelesebb kávéházak közelében található. Ráday Budára költözését a Honvédelmi Minisztériumi állás elfoglalása indokolhatja. Ezekből az évekből Úri utcai lakóhelye érdemel említést, ez ugyanis a minisztérium tőszomszédságában, a mai Dísz tér – Szent György u. találkozásában, a miniszterelnökségi Sándor-palotától néhány lépésre található. Korábban jeleztük, hogy Ráday milyen osztályvezetői állásokat töltött be a Honvédelmi Minisztériumban, ezért talán meglepő lehet fontosságának ilyenén (túl-)hangsúlyozása. Nyugdíjazását követően a Kalap utca folytatásában, korábbi lakásától mintegy 150 méterre, a Reáltanoda utcában bérelt lakást egy egyszerű, klasszicista stílusban épült kétemeletes házban.¹³⁸ A belváros fontosságát ebben az esetben jelentős gazdasági funkcióival, igazgatótanácsai és felügyelő bizottsági tagságaival tudjuk magyarázni. Felesége halálát, a közszerepléstől való teljes visszavonulását követően költözött ki a földalatti lóvasúttal ekkor már könnyen megközelíthető és így mozgási szabadságot biztosító, ugyanakkor a nyüzsgő belvárosnál lényegesen nagyobb nyugalmat adó Felső-erdősor utcába, egy négy szobás (!), első emeleti lakásba.

A lakások elhelyezkedése alapján két következtetést vonhatunk le. Egyrészt feltűnő a korabeli fővárosban megszokott jelentős mobilitási hajlandóság, a 26 év alatti 6, ebből 13 év alatt 5 különböző helyen történő lakásbérlet. Másrészt Ráday esetében – tartózkodva minden további általánosítástól – ezeknek a lakóhelyeknek a munkahely közelségéhez való fontosságát emelhetjük ki, ami talán nemcsak a célszerűséget jeleníti meg, hanem a munkának a vizsgált személy életében betöltött kiemelkedő fontosságát is mutatja.

¹³⁸ A házak azonosításához segítségemre volt: Új és régi helyrajzi és házszámok mutatókönyve. Pesti Könyvnyomda RT., Budapest, 1879. 10.; Pest város topográfiai mutatója. 1. Belváros, Lipótváros. Összeáll. Bácskai Vera. Budapest, 1975. 42.; Buda város topográfiai mutatója. 1. Vár, Krisztinaváros. Összeáll. Felhő Ibolya-Gál Éva. Budapest, 1980. 65., 117.; Adalékok a Belváros történetéhez II. Budapesti Városvédő Egyesület, Budapest, 1993. 280.

mítva ebből a Rádaynál nem szereplő zongora, harmónium és pénzszekrény árát, a különbség alig haladja meg az 50 Ft-ot. A két leltár tételes összehasonlítása alapján pedig kijelenthető, hogy Ráday lakásának kisebb számú bútorzata darabonként sok esetben nagyságrendekkel jelentősebb értéket képvisel. Az „úri” szobában a szekrények ára Frölichnél 14, Rádaynál 40 Ft, a feltételezett szalonban a nagy asztal 18, illetve 35 Ft, az órákat pedig 3 és 7, illetve 8 és 12 Ft-ra értékelték. A berendezések összesítése közötti árkülönbségre magyarázat lehet a Rádayéknál hiányzó számtalan tárgy, például szőnyegek, függönyök (annak ellenére, hogy 6 aranyozott függönytartóról említést tesznek), lámpák, könyvek és a meglévő berendezések alacsonyabb száma. A szórványos adatok alapján összességében elmondható, hogy a hasonló életmódot folytató személyek közül Ráday lakásának bútorzata minden hiányossága mellett is sokkal fényűzőbb. A drága berendezési tárgyakból arra következtethetünk, hogy a lakás bizonyos részein, mindenekelőtt az „úri” szobában és a szalonban az otthon funkcionál fontosabb lehetett a reprezentációs funkció, amit megerősíthet egy későbbi visszaemlékezés is: „Neje életében, amikor még vígabb kedélyű volt, nagyon sokan keresték fel a régi idők mesemondóját. Gyakori vendégei voltak a Szapáry grófok, Csekonicsék és a báró Radvánszky-család. Szép könyvtára és sok régisége volt, melyekben nagy gyönyörűségét találta.”¹⁴³

A rendszeresen társasági életet folytató, vendégeket gyakran fogadó úri-középpolgári réteg feltételezésünk szerint természetes módon törekedett a látogatók minél teljesebb kényelmének biztosítására, aki pedig magánál gazdagabb vagy presztízsből fölötte álló személyeket látott vendégül, az megpróbálta az általuk elvárt színvonalat biztosítani, tehát saját lehetőségeihez képest „túlreprezentált”. A kérdés Rádayék esetében az, hogy az anyagi lehetőségek és a reprezentációs funkció elválasztható-e, hajlandó volt-e a gróf az anyagi erejét meghaladó áldozatokra, hogy magát a valóságnál gazdagabbnak és ezáltal jobb színben tüntesse fel. A már idézett közjegyzői okirat erre meglehetősen egyértelműséggel választ ad, ugyanis a leltárban felsorolt bútorok „legnagyobbrészt a föntírt grófné tulajdonai ugyan eredetileg, de ő férje iránti gyöngédségből azon alkalommal ebbeli tulajdonjogát nem

mint negyedmillió forint, „ami akkortájt csupán módos polgári szintnek felelt meg.” Hanák Péter: Bérház a Körúton. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. 106.

¹⁴³ Pesti Napló, 1901. december 1.

kívánta [...] érvényesíteni.”¹⁴⁴ A bútorok egyértelmű tulajdonjogi megkülönböztetése pedig – csaknem két évtizedes házasság esetén – feltételezésünk szerint csak egy módon lehetséges, ha azok örökölt, adott esetben több generáció óta a család birtokában lévő és ezért személyes kötődést kifejező tárgyak. Ebben az esetben pedig az adottságok és szükségletek akaratlan egybeeséséről és nem a lakás célirányos berendezéséről beszélhetünk, tehát ilyen értelemben a bútorzatnak ez a része nem alkalmas az egyénről alkotandó képünk megrajzolására. Ez pedig azt is jelenti, hogy a társadalom-történet által előszeretettel alkalmazott módszer, amely a tárgyi kultúrából, kiemelten az „úri” szoba vagy szalon berendezéséből, a társadalomban betöltött szerep általi meghatározottságából következtet az életmódra, ebben az esetben legalábbis kétes. A szükségesnél kevésbé veszi ugyanis figyelembe az egyének vagy csoportok életének tradicionalizmusát vagy dinamikáját, adott esetben az átörökítés lehetőségeit, aminek a méreteit az eddig használt források alapján megbecsülni sem lehet.¹⁴⁵

Kétségeink ellenére helyezzük a hangsúlyt a szalonról és az úri szobáról a „mindennapi családi élet” jellegzetes színtereként megjelenő, ennek megfelelően a bérlő sajátos igényeit inkább kifejező és az idegeneket funkciójából adódóan kizáró ebédlő, konyha és/vagy cselédszobára. Korábbi elemzésünkben már utaltunk rá, hogy leltárunk nem választja el egymástól a lakrészeket, ennek ellenére a cseléd hálólhelyéül is szolgáló konyha – elsősorban minden hivalkodást nélkülöző, célszerű és olcsó bútorzata miatt – félreérthetetlenül elkülöníthető. A hálósobában 30 Ft-ra értékelt „két fényezett sötét diófa ággy”, míg a konyhában 4 Ft-ra becsült „sárgára mázolt puhafa táblás ággy” található, de ugyanígy jelentős a kontraszt a szalon és a hálósoba 30-40 Ft-os, valamint a konyha-cselédszoba 4-8 Ft-ba kerülő szekrényei között. Gyáni Gábor vizsgálatai alapján azonban kijelenthető, hogy a Rádayék alkalmazásában álló cseléd hálólhelye gyakorlatilag semmiben nem különbözik az „átlagos” közép- és nagypolgári lakások hasonló célt szolgáló helyiségeiben megszokott enteriőrtől. Gyakorlatilag

¹⁴⁴ BFL Görgey István közjegyző iratai 1876/53. sz.

¹⁴⁵ Hasonló gondolatot fogalmaz meg Hanák Péter egyik tanulmányában, azonban elemzése alapján Ráday példája a főbb tendenciáktól való eltérésként értékelhető, amit nem látok kellően bizonyítottnak. Hanák Péter: *Életmód és gondolkodásmód – történelmi összefüggésben*. Magyar Tudomány 1980. 2. sz. 84-90.

minden leltárban puhafából készült és sárgára festett, vagy eredetileg szobabútorként használt, de kiselejtezett tárgyakat találunk.¹⁴⁶

A lakás berendezésének vizsgálatát lezárva talán nem érdektelen Buzinkay Géza véleményét idéznünk, aki szerint a generációkon át örökölt bútorokhoz, a velük berendezett szobákhoz, lakásokhoz való ragaszkodás a kevésbé mobil társadalmakra jellemző magatartás, „s főképpen azokban a rétegekben és osztályaikban tipikus, amelyek gazdaságilag tért veszítenek és társadalmi öntudatuk is megrendül.”¹⁴⁷ A szerző megfogalmazása a vizsgált példa alapján véleményünk szerint nem helytálló. Ráday és felesége ragaszkodása a régi bútorokhoz talán jelenthet egyfajta sajátos kötődést a régi nemesi hagyományokhoz és életmódhoz, de felfogásunk szerint ez nem egyfajta kompenzáció, a hatalom és presztízs elvesztésének kicsinyes ellentételezése, mert az 1867-et követő politikai és gazdasági átalakulásból, az új lendületet kapó polgárosodásból ők inkább győztesen, mint vesztesen kerültek ki. Ugyanez vonatkozik a mobilitással kapcsolatos megjegyzésre is, amennyiben mind társadalmi, mind területi mobilitását tekintve Ráday élete egyértelműen pozitív tendenciákat tükröz.

A vizsgált személy gondolkodásmódjának megértését a leltárakon túlmutató alapossgal a szegedi királyi biztosi tevékenységéről fennmaradt iratanyag elemzése teszi lehetővé. Itt mindenekelőtt az előítéletesség kérdését és annak szerepét kell kiemelnünk, ami leginkább a társadalmi, nemzetiségi és vallási-etnikai csoportokkal kapcsolatos intézkedései alapján elemezhető.

Ráday működésének, cselekedeteinek *főbb tendenciáit* tekintve kijelenthető, hogy tetteit előzetesen nem befolyásolták negatív értékítéletek. Vizsgálatainak megindítására minden esetben vallomások, be-súgók jelentései vagy más nyomozati anyagok alapján került sor, amiben nem játszott szerepet az illető neme, rangja stb. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne ismerte volna fel az illetén lehetőségeket, és erre több alkalommal fel is hívta felettesei figyelmét. Az első esetben Rózsa Sándor elfogásáról tett jelentésében tért ki annak feltételezett politikai kapcsolataira: „ezen vallomás által a vizsgálatnak egy újabb stádiuma állott be, mely egyrésztől könnyíteni és így siettetni fogja a működést, másrésztől szélesebb és valószínűleg politikailag érdeke-

¹⁴⁶ Gyáni 48.

¹⁴⁷ Buzinkay Géza: A középosztály lakásideálja. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. 13.

sebb keretet nyerend, amennyiben Rózsa Sándornak a szerb vidékeken, de itteni szerb, valamint gyaníthatólag szélső összeköttetéseit több jelekből – mint azt szóbelileg már volt is szerencsém jelenthetni, ez előtt is véltem már sejtetni.”¹⁴⁸

A második esetben Mokrin községben meggyilkoltak egy gazdag és befolyásos szerb polgárt, a Deák-párt helyi vezetőjét. A nyomozás eredményeként a helyi tanítót és a görögkeleti káplánt letartóztatták, akik beismerték bűnösségüket. Ráday azonban nem volt elégedett az eredménnyel és a háttérből Miletics Szvetozár szerb nemzetiségi politikus által szervezett politikai gyilkosságra következtetett. Ezért ezzel a kérdéssel fordult a belügyminiszterhez: „vajon a rablógyilkosságot másodrendűnek tekintve, a politikai izgatás kikutatása és nyomozására fordítván egész figyelmemet, a vizsgálatot tovább folytassam-e vagy sem?”¹⁴⁹ A vizsgálatok megindítása tehát eredetileg a büntetőügyek megszokott menetrendje szerint alakult, de annak politikai irányú folytatására a királyi biztos mindkét alkalommal megteremtette a lehetőséget. A korabeli politikai elit azonban ekkor még nem érezte szükségét annak, hogy – talán mondvacsinált indokkal, bizonyítékokkal nehezen alátámaszthatóan – a bűnügyeknek nemzeti-széppolitikai vonatkozást adjon. Erősebb volt még az 1868-as nemzeti-széppolitikai törvény liberalizmusa, mint a hangulatkeltés, a mindenáron való konfrontáció, ezért egyik esetben sem történt meg a Ráday által felvetett irányváltás, bár a javaslat önmagában is jelzi a fogadókészség feltételezését.

A nemzetiségi kérdéstől nem elválasztható, de attól némileg mégis eltérő megvilágításba kerülhetnek Rádaynak a zsidósággal kapcsolatos megnyilatkozásai. Két olyan esetet ismerünk, amikor egy rendkívül gazdag és befolyásos személy elleni vizsgálatnál a „zsidó” szó egyértelműen negatív jelentéstartalommal jelenik meg. A vizsgálatok megindítására itt is korábbi bizonyítékok alapján kerül sor, de ennek rendkívül nagy sajtóvisszhangja és Rádaynak az igazságügy-miniszterrel szembeni személyeskedésig menő vitája ad különös háttérrel a jelentések érzelmi-indulati töltetének. 1871. április végén még csak munkájának akadályoztatását fogalmazza meg, nem utolsósorban a gyanúsított etnikai-vallási hovatartozásának tulajdonítva azt: „Ott, hol eddig panasz úgyszólván elő nem fordult, az eljárás mindenki ál-

¹⁴⁸ MOL K 151 1. cs. 1869. 169. sz.

¹⁴⁹ MOL K 151 35. cs. 1872. 1903. sz.

tal majdnem lelkesedéssel helyeseltetett, ma midőn az első gazdag ember és befolyásos, s a vesztegetéshez – az ellene felmerült bűnügyi vizsgálatok világos tanuskodása szerint – gyakorlatilag hozzászokott zsidó befogatása kerül elő [...] – már is tekintélyes polgári ügyekkel foglalkozó ügyvédek, kereskedelmi üzlettársak és hihetőleg magánérdekektől vezérelt független és tekintélyes egyének alakulnak akadályozkodó ligává, elismerésben részesült eljárásom ellen nehézségeket gördítve.”¹⁵⁰ Két héttel később pedig már a miniszter pártfogásának, indiszkréciójának érzékeltetésétől sem riad vissza: „qualified gonosztevők rokonai a magyar királyi igazságügyminisztériumban valószínűleg alattas közegek indiscretioja folytán oly jártasságot tanusítanak, hogy egy 10-én a minister és királyi biztos közt történt legbizalmasabb természetű érintkezés felől mindjárt másnap oly tudomással bírhatnak, hogy ebből és ennek alapján, valóságos példátlan modorban [az eredeti fogalmazványban: *valóságos zsidó modorban*] szemtelen fenyegetődzés fegyverét merészeltették kovácsolni.”¹⁵¹

A gyanúsított vallási-etnikai megkülönböztetése véleményünk szerint lényegesen különbözik a nemzetiségeknél már felvetett kérdéstől. Itt nem egy magasabb politikai cél érdekében történő önkéntes felajánlózásról van szó, hanem sokkal inkább egy ügy magyarozatára, jelesül a felmerülő akadályok megindokolására hozza fel érvként a személy zsidó származását, illetve negatív jellemvonásként emeli ki a „zsidó modort”. Az eredeti fogalmazvány igazságtartalmát és ezzel Ráday előítéletességét éppen annak érzelmi túlfűtöttsége bizonyíthatja – emiatt több helyen korrigálásra szorult az eredeti szöveg –, míg a miniszternek elküldött végleges változat tartózkodott az etnikai megkülönböztetéstől, és ezzel betartotta a minden tisztviselőtől elvárható kötelező függetlenség elvét.

A nemzetiség és az etnikum mellett a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely lehet a harmadik, születés alapján megkülönböztetésre lehetőséget adó csoport. A vizsgálatok megindulásakor Ráday elsősorban a „futóbetyárok”, tehát a szegényebb rétegekhez tartozó, viszonylag jól azonosítható személyek elfogására helyezte a hangsúlyt. 1870 áprilisában hívta fel először a belügyminiszter figyelmét a várható minőségi változásra: „ezután igen sok tanult, vagyonos állású s így a következményektől is inkább tartó s tagadásában konok egyén fog

¹⁵⁰ MOL K 151 23. cs. 1871. 2310. sz.

¹⁵¹ MOL K 151 23. cs. 1871. 2542. sz.

vizsgálat alá vétetni.”¹⁵² Figyelme ezt követően egyre inkább az elkövetőknek védelmet nyújtó, felbujtóként és orgazdaként számon tartott, biztos egzisztenciával rendelkező középrétegek felé fordult, akikre ugyanolyan kíméletlen magabiztossággal terjesztette ki vizsgálatait, mint az alsóbb rétegekre.

Itt egy olyan példát mutathatunk be, ami nem elsősorban a vizsgált személy vagyona, de rangja miatt vitathatatlanul középosztályhoz tartozóként a Ráday esetében már több alkalommal kiemelt ketősséget jól reprezentálja. 1871 júniusában váratlanul letartóztatták, majd Szegedre szállították Halassy Sándor kecskeméti főkapitányt. A hírre a kecskeméti vasútállomáson nagy tömeg verődött össze és „egész a botrányig hangos szavakban nyilvánítá örömét az elfogatás fölött.”¹⁵³ A letartóztatás fontosságát mutatja, hogy személyesen Laucsik fővizsgálóbíró utazott a helyszínre és megkülönböztetett udvariassággal hajtotta végre feladatát. A főkapitány találkozhatott a fiával, és megengedték, hogy – eltérően más esetektől – családtagjai ruhát, ágyneműt, tisztálkodási szereket küldjenek el hozzá. A szegedi várban egy irodában (!) szállásolták el, ami a szegényebb rétegekhez tartozók tömeges halálát okozó cellákkal szemben kényelmes helyet biztosított.¹⁵⁴ Az elhelyezés azonban lehetőséget adott – vagy ezzel lehetőséget teremtettek – a letartóztatottnak, hogy egyedüllétét kihasználva öngyilkosságot kövessen el.

Következtetésünk tehát abban megegyezik a korábbi esetekkel, hogy a vizsgálat megindulását önmagában nem befolyásolta az illető származása. A végrehajtás feltételeiben azonban figyelemre méltó a különbség. Amíg a nemzetiségekkel kapcsolatban fel sem merült a kivételezés lehetősége, sőt alkalmat teremtett a nyomozás politikai célú folytatására, a zsidó kereskedő esetében a viszonylag jó elhelyezéshez a család, ügyvédek, politikusok fellépésére, majd ennek következtében határozott igazságügy-miniszteri utasításra volt szükség. A korrupcióval vádolt főkapitánynak már beosztásából és ezzel szoros összefüggésben társadalmi helyzetéből következően is „járt” a megkülönböztetett figyelem.

A levéltári forrásokból az előítéletesség mellett pontos képet kaphatunk Ráday hatalomról vallott felfogásáról is, és ebben a tekintetben mindenekelőtt a feletteseivel és alárendeltjeivel való kapcsolatát

¹⁵² MOL K 148 19. cs. 1870. IV. F. 560. sz.

¹⁵³ Szegedi Híradó, 1871. július 2.

¹⁵⁴ MOL K 151 25. cs. 1871. 3717. sz.

kell vizsgálnunk. A töredékes adatok szerint a gróf politikai összekötetései korántsem egyirányúak, a Deák-párt korifeusai mellett a bal-középi ellenzék vezetőjével, Tisza Kálmánnal is kifejezetten baráti viszonyt ápolt. Ez nem érdekkapcsolat volt, de királyi biztosi időszakában elősegítette az ellenzéki támadások hangjának tompítását, majd politikusként zökkenőmentes beépülését az 1875-ben megalakuló Szabadelvű Pártba.

Korábban már utaltunk arra, hogy belügyminisztériumi osztálytanácsosi, majd királyi biztosi kinevezéséhez feltétlenül Wenckheim Béla belügyminiszter támogatására volt szükség. Szegedi tevékenysége alatt végig közvetlen kapcsolatban állt a mindenkori belügyminiszterrel, jelentéseiben több alkalommal hivatkozik a korábbi szóbeli egyeztetésekre, megbeszélésekre. Felettesének írott beszámolóit mindig diktálta, utólag ellenőrizte és komoly viták alkalmával az impulzív személyiségéből következő durva kirohanásait több alkalommal finomította. Jelentései többnyire udvariasak, de nem megalázkodók, viszont mindig célratörőek, cirkalmasságnak nyomát sem találjuk. A kezdeti harmonikus viszony némileg megbomlani látszik Tóth Vilmos minisztersége idején (1871. februártól), és Ráday ekkor vélt vagy valós sérelmei hatására sajátos módon „büntet”. Több alkalommal előfordul, hogy tőle eddig szokatlan módon csak hosszas várakozás után válaszol a miniszteri utasításokra. Ennek legkirívóbb példája, amikor 1871 decembere és 1872. május 31. között összesen nyolc alkalommal kértek tőle tájékoztatást ugyanabban az ügyben, anélkül, hogy reagált volna ezekre a sürgetésekre. A miniszter ezúttal 48 órás határidővel kért választ, Ráday azonban csak 8 nap múlva küldte el jelentését és csupán sok munkájával indokolta a késedelmet.¹⁵⁵

A tiltakozás másik formája 1872 elején a belügyminisztérium osztálytanácsosi állásáról való lemondása volt, amit a miniszter először nem fogadott el, de több hónap alatt sem sikerült a gróftól véleményének megváltoztatására bírnia. Ez az eset két okból is figyelemre méltó. Egyrészt a kormány talán legnagyobb hatalmú minisztere fél évig gyözködi közvetlen beosztottját, hogy ne hagyja ott jól fizető állását, de nem ér el eredményt. Más oldalról pedig Ráday önértetét bizonyítja, hogy miután felettese nem állt ki mellette elég határozottan az igazságügy-miniszterrel folytatott vitájában, habozás nélkül lemondott a 3000 Ft fizetést és 500 Ft lakbérpótlékot hozó beosztásról. Az

¹⁵⁵ MOL K 151 32. cs. 1872. 135. sz.

anyagiaktól eltekintve azonban önérzete csak addig a határig terjedt, ami még gondosan ápolt presztízsét nem rontotta. 1872 májusában távirati úton hívta fel Lónyay miniszterelnök figyelmét, hogy nem vették fel az Alföldön körutat tevő királyi pár kíséretébe, majd természetes módon hozzá szállásolták el a belügyminisztert, akire hosszabb ideje neheztelt.¹⁵⁶

A királyi biztos jó kapcsolatait és érdekérvényesítő képességét bizonyítja az igazságügy-miniszterrel folytatott szakmai vitája, amelyben a korábbi személyes ellentétek is jelentős szerepet játszottak. Ráday a bírósági szervezet országos átalakítása során meg kívánta őrizni befolyását a szegedi perekben ítélkező bíróság összetételére, amihez Bittó igazságügy-miniszter természetesen nem adhatta hozzájárulását. Az ügy a minisztertanács elé került, sőt a képviselőházban is több felszólalás hangzott el ebben a tárgyban. Ez már önmagában is jelzésértékű, de talán még érdekesebb a vezető politikusok állásfoglalása. A kormányülésen Lónyay miniszterelnök nem nyilvánít egyértelműen véleményt, láthatóan kényelmetlen számára az ügy, kompromisszumos megoldást keres és talál. A belügyminiszter meg sem szólal, egyértelműen Ráday mellett érvel viszont Kerkapoly Károly pénzügyminiszter, vele szemben az igazságügy-minisztert támogatja Szláv József földművelésügyi miniszter.¹⁵⁷

A jelenlévők érvelésének bemutatásánál ez esetben fontosabb, hogy a királyi biztos képes volt minisztertanácsi vitát provokálni, a minisztereket egymás ellen fordítani egy olyan ügyben, ahol az elvárásoknak megfelelően fegyelmezett tisztviselőként egyszerűen végre kellett volna hajtania az utasításokat. A vita végül azzal zárult, hogy a királyi biztost behívták a kormányülésre (!) és közölték vele a minisztertanács kompromisszumos, de irányát tekintve mégis Bittó igazát bizonyító állásfoglalását. Ráday visszavonta lemondását, az igazságügy-miniszter pedig – akinek a vita miatti visszavonulását az egyik lap már megszelligtette – megerősödve került ki a szóváltásból.¹⁵⁸

Összességében megállapítható, hogy Ráday esetében a „felfelé idomulás”-nak egy sajátos formájával találkozhatunk. A miniszterelnök javaslatára az uralkodó által kinevezett királyi biztos fenntartások nélkül elismerte a belügyminiszter felsőbbbőségét, az igazságügy miniszterrel szemben azonban már inkább a munkáját segítő elvárá-

¹⁵⁶ MOL K 151 32. cs. 1872. 1220. sz.

¹⁵⁷ MOL K 27 1872. február 22.

¹⁵⁸ Szegedi Híradó, 1872. február 9.

sokat fogalmazta meg. Ez azért érdekes, mert a gróf hatása a betyár-perekben ítélkező bíróság munkájára kétségtelen és a törvények ilyen megszegése miatt talán nagyobb lojalitást vártak volna el tőle. Nem törekedett kompromisszumos megoldásokra, elveiért képes volt a legmesszebbmenőig kiállni. Tudatában volt annak, hogy elhivatottságának bizonyítása, királyi biztosi működésének eredményessége egész további életére kihatással lehet. „Siker esetében hazámnak kiszámíthatlan hasznot és jólétet eszközölhetek”, ellenkező esetben „közpályám kezdetén moraliter megsemmisített egyénként fogok a közvélemény előtt állani” – írta 1871-ben.¹⁵⁹

A mindenáron való bizonyítás kényszere és ennek érdekében a rend, fegyelem és becsületesség iránti elvárások határozták meg beosztottaihoz fűződő viszonyát is, akiket minden esetben ő választott ki. Soha nem alkalmazott helyi személyeket, mert összeköttetései esetleg befolyásolhatták volna a nyomozások eredményességét. Nélkülözhetetlen volt a jó ajánlólevél, a tapasztalat és a kifogástalan előélet, amit lehetőség szerint ellenőriztek. Megtörtént, hogy elutasította egy volt selmeci iskolatársa felvételi kérelmét, majd néhány hét múlva alkalmazott egy korábban soha nem látott, alacsonyabb iskolai végzettségű személyt.¹⁶⁰ Az alárendeltekkel szembeni rigorózus természetét, rend iránti következetes vonzódását több alkalommal beosztottai tudomására hozta. Feljelentések esetén szigorú vizsgálatokat rendelt el, habozás nélkül elbocsátotta a hanyag munkát végzőket, egy alkalommal pedig meghatározatlan időre felfüggesztette a tervbe vett fizetésemeléseket, mert ennek végrehajtása során „némelek háttérbe szorítatva érzik magokat, ennek folytán elégedetlenségek mutatkoznak.”¹⁶¹

A szervezeten belüli fegyelem következetes fenntartása mellett azonban kifelé minden alkalommal kiállt beosztottaiért. Így történt ez abban a kényes esetben is, amikor egy alárendeltjének „férfias jellemét” vonták kétségbe, de a belső vizsgálat eredménytelensége után az illető tovább dolgozhatott, sőt Ráday a rágalmozó felelősségre vonását követelte.¹⁶² Felterjesztéseiben állandóan magasabb fizetéseket, jobb munkakörülményeket követelt alárendeltjeinek, majd a királyi biztosság tervbe vett feloszlata után nemcsak végkielégítéseket és ki-

¹⁵⁹ MOL K 151 23. cs. 1871. 2310. sz.

¹⁶⁰ MOL K 151 33. cs. 1872. 553. sz. és 555. sz.

¹⁶¹ MOL K 151 19. cs. 1871. 220. sz.

¹⁶² MOL K 151 27. cs. 1871. 5180. sz.

tüntetésekét próbált kiharcolni, hanem megkísérelt számukra képzettségüket jóval meghaladó új állást biztosítani. Beosztottaira gyakorolt hatását halála után egyikük a következőképpen foglalta össze: „A vizsgálatok vezetésében ő [Ráday] közvetlenül részt nem vett. De személyzetének működése az ő akarata és intencziói szerint történt. Hogy a kir. biztosság mindegyik tagja bevált, hogy egyiket sem lehetett ajándékkal vagy más módon megközelíteni, hogy egyikre sem lehetett befolyásos egyének pártfogásával hatni: ez Ráday szellemének érvényesülése volt. Egyszersmind ez volt legfőbb érdeme s a kétségtelenül nagy siker valódi kulcsa.”¹⁶³

Nem kevésbé fontos megvizsgálunk Ráday hatalomfelfogását azaz a célcsoporttal szemben, amelynek tagjai beosztottaitól eltérően semmilyen választási lehetőséggel nem rendelkeztek. Ebben az értelemben pedig a törvényesség betartására vagy ennek rugalmas kezelésére kell a hangsúlyt helyoznunk és ezért a rabok elhelyezése – illetve ennek felügyelete –, a vallatás mikéntje lehet vizsgálatunk tárgya. Egy későbbi fejezetben talán sikerül bizonyítanom, hogy Szegeden a rabokkal szembeni bánásmódban a korabeli magyarországi börtönöket meghaladóan vették figyelembe az emberiességi szempontokat. Az étkezés javítása, az orvosi ellátás, a kisgyermekes anyákra fordított figyelem nem a magas színvonalat, de mégis a rabok életben tartására való törekvést tükrözi.

Ráday esetében a törvénytiszteletnek egy különös példájával találkozhatunk. Meggyőződésünk szerint a gróf életét alapvetően a törvényességhez való ragaszkodás hatja át, de a bíróságokra gyakorolt – feljebbvalói előtt nem is titkolt – nyomás és a rabok bántalmazásának engedélyezése az elérendő cél mindenhatóságát bizonyítja. Fontosabbnak tartotta feladatának teljesítését, mint a törvények „betű szerinti” betartatását. Ennek a hajlékonyságnak azonban viszonylag jól azonosítható határai voltak, ugyanis a nagyobb horderejű, szélesebb nyilvánosságot kapott esetekkel kapcsolatosan szigorú belső vizsgálatokat rendelt el.

Ráday életének szegedi időszakából egy kevésbé fontosnak tűnő, véleményem szerint azonban sorsfordító eseményt kell még kiemelnünk. A királyi biztosság feloszlását követően tevékenysége elismeréseként az uralkodó a II. osztályú Vaskorona-rendet adományozta a

¹⁶³ Jogállam, 1902. 2. sz. 143-144.

grófnak.¹⁶⁴ Az I. Napóleon által alapított, majd 1816-ban I. Ferenc által újjászervezett lovagi rend rangját tekintve az Osztrák-Magyar Monarchia ötödik, egyidejű adományozás esetén a harmadik legmagasabb kitüntetése volt és főleg katonai érdemekért adományozták. Nagymestere az osztrák császár, aki a tagok számát százban maximalta, ezzel is növelve exkluzivitását.¹⁶⁵ Szempontunkból nem önmagában a sikeres tevékenység jutalmazása a figyelemre méltó, hanem annak formája. A kitüntetés adományozása ugyanis egy tekintélyelvű rendszerben mindenekelőtt az uralkodói kegy kifejezése, míg ennek elfogadása – és adott esetben kitűzése – a közjogi tiszteleten túlmenő alattvalói szervilizmus kimutatása. Ebben az értelemben pedig jelentős különbség mutatható ki az 1860-as évek és a Tisza Kálmán hatalomra jutását (1875) követő két vezető politikusi csoport között. A reformkori hagyományokat még erősen hordozó deáki mentalitású gárda felfogását talán Eötvös Károly beszámolója szemlélteti a legtalálóbban, aki egy 1873 táján rendezett fogadás kapcsán fejt ki véleményét: a több száz meghívott között a külföldit arról lehet leginkább felismerni, hogy rendjele van, „a magyar embernek nem szokása rendjeleket kérni vagy elfogadni.” A kitüntetések száma ekkor még nem értékmérő tényező, hanem sokkal inkább szégyellnivaló „bal eset”. Mint Arany János írta, „rajtam van, rajtam szárad, pedig úgy tehetek róla, mint akit az eső megvert.”¹⁶⁶ Az utókor természetesen könnyen ítélkezik a vizsgált korszakban sem megszokott túlzott lojalitás láttán, de nem tekinthetünk el attól a körülménytől, hogy a kitüntetést közvetlenül az uralkodó által kinevezett és a közpálya kezdetén tartó, önmagát további jeles feladatokra is alkalmasnak tartó személynek adományozták, akinek visszautasítás esetén karrierje derékba törésével kellett számolnia.

Elemzésünk végén kíséreljük meg összefoglalni Ráday életének fontosabb eseményeit, amelyekből a vizsgált személy mentalitása és annak módosulásai viszonylag pontosan körülhatárolhatók. Szórványos ada-

¹⁶⁴ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

¹⁶⁵ A monarchia nyolc rendjének sorrendje: Aranygyapjas-rend, Mária Terézia-rend, Szent-István-rend, Lipót-rend, Vaskorona-rend, Ferenc József-rend, Erzsébet-Terézia-rend, Csillagkereszt-rend. Alleker Lajos: Az Osztrák-Magyar Monarchia rendjelei. Nyitra, 1890. 18-21.

¹⁶⁶ Idézi és a témát részletesebben elemzi Gerő András: Ferenc József a magyarok királya. Novotrade RT., Budapest, 1988. 155.

taink szerint a gróf gyermekora nyugodt, kiegyensúlyozott, szeretetteljes családi légkörben telt, ahol a szülők gondoskodása, vallásos érzülete és viszonylagos anyagi biztonsága lehetővé tette a gyermekek harmonikus fejlődését. Családjá kiterjedt kapcsolatainak, országos ismertségének köszönhetően fiatalon kapcsolatba került a korszak legjelesebb közéleti személyiségeivel, politikusokkal, írókkal. Hazafias neveltetése, közvetlen környezete és a liberális reformmozgalom által közvetített, testközelből érezhető értékrendszer is állandó motívációt jelenthetek számára a politikába történő tevőleges bekapcsolódásra, amire először 1848-49-ben, majd 1867 után adódott lehetőség. Szülei Gedeon érdeklődése, a társadalmi elvárások és lehetőségek figyelembe vételével tudatosan irányították tanulmányait. Iskoláit alapos mérlegelés után választották ki, és eredményei arra engednek következtetni, hogy egy viszonylag szabad, korlátokat kevésbé támasztó környezetben tudta tudásának legjavát nyújtani.¹⁶⁷

Édesapjától korán elsajátíthatta a birtok igazgatásának alapjait, de nem találjuk nyomát annak, hogy – a kényszerű ötvenes évek kivételével – komolyabban foglalkoztatta volna a gazdálkodás lehetősége, annak ellenére, hogy a Pest megyei Ikladon még az 1890-es évek elején is rendelkezett 906 kat. hold birtokkal.¹⁶⁸ 1848-49-ben fiatal kora miatt nem töltött be jelentős funkciót, ezért kerülhette el a felelősségre vonást. 1867-ig ismereteink szerint semmilyen közéleti szerepet nem vállalt, és így követte a szélesebb tömegek szemében Deák által megtestesített passzivitási politikát. Mentalitását és későbbi tevékenységét ismerve azonban feltételezhető, hogy ez az ő esetében ténylegesen politikai felfogásának időleges külsődleges megnyilvánulásként és nem – mint oly sokaknál – az életmód programszerű koncepciójaként tételezhető. Ebben az értelemben pedig nem negatív, hanem a tenni akarás, a felfokozott várakozás és a felhalmozott energia következtében a későbbiek tekintetében inkább pozitív eredőként kell felfognunk.

A kiegyezést követően ismeretségeit kihasználva tisztviselői pályára lép és ezzel megragadja a középnemesei réteg számára nyíló egyik

¹⁶⁷ A pszichohistória jeles képviselői szerint a gyermekkori környezet, neveltetés, benyomások vizsgálata lehetőséget teremt a felnőttkori jellemvonások beható elemzésére. Jelen kötetnek nem célja ezen módszer értékelése, ezért csupán azt kívánjuk jelezni, hogy Ráday esetében hiányoljuk a megalapozott analízishez feltétlenül szükséges egykorú forrásokat, ezért ennek alkalmazásától eltekintünk.

¹⁶⁸ Magyarország földbirtokosai. S. a. r. Baross Károly. Budapest, 1893. 510.

lehetséges érvényesülési lehetőséget. Benedek Gábor a miniszteriális tisztviselők karrierjét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy 1867 és 1873 között, az apparátusok kiépülése és megszilárdulása idején a passzív ellenállás során kiesett éveket kompenzálva a nemesi származásúaknál volt a legtöbb viharos gyorsaságú karrier. „A vizsgált tisztviselőkből csak kevesen lettek politikusok, ám ez a kevés személy csaknem kizárólag nemesi származású. Tehetőős birtokos nemesi családok sarjairól van szó, akik pályafutásuk kezdetén néhány évet eltöltenek a minisztériumban fogalmazóként, olykor titkári szintig is eljutnak. Ezt követően képviselővé választják őket [...]”.¹⁶⁹

Ráday esetében a képviselővé választást megelőzte a királyi biztosi tevékenysége, ami saját bevallása szerint is megnyithatta előtte az utat a tömegből való kiemelkedéshez. Ennek talán leginkább érezhető megnyilvánulása a presztízsből bekövetkező változás, aminek számtalan külsődleges elemét lehet kiemelni. A korabeli minisztériumi hivatali ranglétrán osztálytanácsosként a hatodik fizetési osztályba tartozott, és így „járt” neki a „*nagyságos úr*” megszólítás. A beosztottakkal történő kapcsolattartásban természetesnek tekintették a később csendőrpertuként elhíresült, felfelé a cím szerinti, lefelé a tegező viszonyt. Ennek sajátos megnyilvánulását találjuk Ráday esetében, ahol egyik közvetlen alárendeltjének eredetileg „*nálad lesz*” megfogalmazása a hivatalos táviraton már „*Méltóságodnál lesz*” kifejezésre módosul, amely címzés egyértelműen a grófok kiváltsága volt.¹⁷⁰ A jellegzetes címzés tehát idézett példánk alapján azt bizonyítja, hogy a „történeti-jogi” rendiség (az örökletesen kiváltságolt gróf megszólítása) jelen esetben még felül tudott emelkedni a „viselkedésszociológiai értelemben vett” rendiségen (foglalkozási presztízis), elnyomta a bürokratikus úton szerzett titulust.¹⁷¹

Ezzel ellentétes folyamatot regisztrálhatunk királyi biztosi beosztásának megítélésében. A szélesebb tömegek több alkalommal a rendi hagyományoknak megfelelően mutatták ki támogatásukat (fáklyás felvonulások, díszes ünnepi beszédek, hódoló feliratok), de ez már

¹⁶⁹ Benedek Gábor: Dzsentrí és Bach huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus- és a dualizmus kori tisztviselőkről. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, D/18683. 74. és 76.

¹⁷⁰ MOL K 151 32. cs. 1872. 1220. sz.

¹⁷¹ Ld. erről részletesen Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998. 96-99., a vonatkozó rész Kövér György munkája.

nem a grófnak, hanem a „magas” kormány által kiemelt, fontos pozíciót elfoglaló személynek járt. A rendi és a bürokratikus értékrend összekapcsolódásának sajátossága tehát ez esetben az, hogy minden alkalommal azt a formáját lehetett érvényesíteni, ami a privilegizált személynek a nagyobb presztízst biztosította. Rádaynak mind a kettő „rendelkezésre állt” a siker eléréséhez, és ő mindent elkövetett, hogy ezt a keretet tartalommal töltsse meg. El akart szakadni a származás és ismeretség által biztosított felszíntől és a lehetőséget kihasználva tettekkel bizonyítani rátermettségét. Ezzel és a nagy feladatra való több évtizedes várakozással magyarázható az a korszakban szokatlan hihetetlen energia és becsvágy, amivel igyekezett elérni a kitűzött célt, az alföldi közbiztonság megteremtését.

A szegedi királyi biztosság felosztatását a nyomozásainak sikerében érdekelt lakosság vegyes érzelmekkel fogadta, a király azonban az elért eredményeket kitüntetések jutalmazásával honorálta. A Rádaynak adományozott Vaskorona-rend a későbbiek ismeretében azért nyerhet szimbolikus jelentőséget, mert azt a korszakot zárta le a gróf életében, amikor még tevőlegesen részt vállalhatott további sorsa alakításában. Az 1872-ben kezdődő képviselőházi munka és az anyagi ellehetetlenülés jól láthatóan megtörte korábbi határozott fellépését, néhány év alatt gyakorlatilag hozzáidomult a rendszerhez, ami Tisza Kálmán miniszterelnöki kinevezésével jelentősen veszített korábbi liberalizmusából. Ez nem a munkamorál megváltozásában, hanem életének más vonatkozásaiban mutatható ki: kiüresedett képviselőházi tevékenységében, honvédelmi minisztériumi tisztviselői karrierjében, nyugdíjazását követő „közgazdasági tevékenységében” és mindenekelőtt az uralkodóhoz fűződő viszonyában. Korábban már említettük a király arcképének kifüggesztését a szegedi várban, aminek szerves folytatása 1872-ben a kitüntetés, az 1886. évi tiszti címtár pedig már a „császári királyi apródok” (és nem császári „és” királyi apródok!) között említi, 1897-ben pedig megkapja a „császári és királyi kamarás” megtisztelő címet.¹⁷² Véleményünk szerint ez a fajta lojalitás éles ellentétben áll családi hagyományaival, neveltetésével és 1848-ban betöltött szerepével, de tökéletesen illeszkedik az 1867-et követő magyarországi társadalmi-politikai átalakuláshoz. Nem állíthatjuk, hogy Ráday tudatosan módosította korábban vallott elveit,

¹⁷² Magyarország tiszti cím- és névtára 1886. 43., 1898. 95.

egyszerűen az őt körülvevő és magától értetődően befolyásoló környezet, az ország, a társadalom normái változtak és egyben változtattak.

Tisztviselői pályára lépése nem csupán a karrier lehetőségét nyitotta meg számára, de hétköznapijait is döntően befolyásolta. A korábbi vidéki nemesi életmódot a fővárossal cserélte fel, ami új elvárásokat támasztott és más viselkedésminták követését igényelte, amihez – egyéb lehetőség híján – alkalmazkodnia kellett. A rendi hagyományokat vélhetjük felfedezni királyi biztosi tevékenységének külsődleges formáiban, a korábban vizsgált lakás berendezésében, a magánlevelezésben is következetesen megjelenő „gróf Ráday Gedeon” kézjegyen. Polgári mentalitásra utal a lakás használata, a városon belüli jelentős mobilitási hajlandóság és életmódjában a rendszeres munka középpontba állítása, kiemelve annak a hivatalokban megszkott szabályozottságát.

Halálának és temetésének körülményei véleményem szerint hű tükrét adják egész életének. Magányosságát, bezárkózását csak a nekrológok oldották fel, amelyekben újra széles körben felidéztek életpályájának kiemelkedő korszakát, de az újságok talán ezekben is csak eszközként használták fel saját népszerűségük, olvasottságuk növeléséhez.

Grafológusi szakvélemény

A mentalitás vizsgálatában eddigi következtetéseinket jól egészítheti ki egy – a történész számára legalábbis – sajátos vizsgálati eljárás, a grafológia használata. Az általunk használt elemzési módszerektől alapelveiben eltérő forrás használata és a történész társadalom jelentős részének idegenkedése azonban indokoltá teszi, hogy legalábbis röviden áttekintsük az íráselemzés tudományának történetét és eddigi eredményeit.

A tudományos grafológia megalapozása – némi 17-18. századi előzmény után – a 19. századi német és francia iskola megalapításához, név szerint mindenekelőtt Michon abbé, Crepiéux-Jamin és Ludwig Klages munkásságához köthető.¹⁷³ A magyarországi grafológia első jelentős alakja Schwiedland Jenő, akinek a nevéhez a betűk

¹⁷³ Az íráselemzés történetéről ld. mindenekelőtt Zádor Tamásné: A grafológia története c. kézirat munkáját (Grafológiai Intézet).

dőlésszögét mérő grafométer megalkotása fűződik. A magyar írástudomány legkiemelkedőbb személyiségeként Románné Goldzieher Klárát kell megemlítenünk, aki jelentős tudományos munkássága mellett a szervezeti keretek megalkotásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett. 1930-ban a Magyar Írástanulmányi Társaság, 1931-ben az Íráskutató Intézet megalapításában vett részt. Az 1930-as évek virágkorát, számtalan könyv, külön folyóirat (Grafológia 1931-34) megjelentetését 1945 után hosszú, kényszerű csend követte. A magyarországi grafológia újjászervezése Agárdi Tamás nevéhez fűződik. 1987-ben megszervezte az Írástanulmányi Társaságot, 1991-ben az ő vezetésével alakult meg a Grafológiai Intézet, 1994-től alapító-főszerkesztője a Grafológia című havonta megjelenő folyóiratnak.

A vizsgálataink szempontjából elsőrendű fontosságú történeti grafológiai irányzat újkori továbbfejlesztését a szakirodalom mindenekelőtt Rákosné Ács Klára nevével azonosítja. 1985-ben megjelent munkájában kiemelkedő történelmi személyiségek, államférfiak, írók, művészek, tudósok írását elemezte. A kötethez Benda Kálmán írt előszót, aki a történeti grafológiát „objektíven mérhető és tudományosan igazolható megismerési mód”-ként jellemezte.¹⁷⁴ A kötet szerzője minden esetben csak utólag tudta meg, hogy kinek az írását elemezte, és eredményeit minden alkalommal az adott személyiség kutatója vetette egybe saját eredményeivel, amely vélemények a kötetbe is bekerültek. Benda szerint „már az első vizsgálatok megmutatták, hogy a módszer eredményes. Az írás alapján adott jellemzés megerősítette, sőt kiegészítette azt, ami máshonnan már korábban is tudott volt, nem egy esetben viszont lényeges új adatokat is hozott.”¹⁷⁵

Ráday Gedeon kézírásának elemzését Zádor Tamásné grafológus végezte el, és munkáját Hakkel Hedvig ellenőrizte.¹⁷⁶ A vizsgálathoz forrásként egy 1853. évi füzetet, valamint egy-egy 1875-ben és 1881-ben készült magánlevelet bocsátottam a rendelkezésükre. Kérésükre megadtam Ráday születésének idejét, iskolai végzettségét, nyelvismeretét (iskoláiban magyart, görögöt és latint tanult, 1889-ben a magyar mellett németül és „elhanyagolva” franciául beszélt). Fizikai, fiziológia és neurológiai elváltozásokról, pszichés zavarról nem állt rendel-

¹⁷⁴ Rákosné Ács Klára: Vallanak a betűk. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Rákosné Ács Klára) 49-50.

¹⁷⁵ Rákosné Ács Klára 49.

¹⁷⁶ A elemzés készítőjének, lektorának és a Grafológiai Intézetnek segítségükért ezúton mondok utólagos köszönetet.

kezésemre adat. A vizsgálatban négy kérdésre kértem választ, mert úgy gondoltam, hogy döntően ezek befolyásolhatták királyi biztosi tevékenységét: hivatástudat-elhivatottság, kötelességtudat, kiegyensúlyozottság, törvényszegésre való hajlandóság.

Mindenképpen ki kell emelnem, hogy az elemzés készítőjét a szakirodalom nem befolyásolhatta, mert – amint az a tanulmány lábjegyzeteiből is kiderül – Rádayról ez nem állt rendelkezésre. A grafológus által kért adatok ekkor, 2000 augusztusában az én ismereteimet is szinte teljesen kimerítették, amit sajnálatos módon egy ekkor született tanulmányom bizonyít.¹⁷⁷ Jelen dolgozatom korábbi oldalain a rendelkezésre álló források alapján megpróbáltam átfogó elemzést adni Ráday életéről, a cselekedeteit befolyásoló eseményekről, személyiségének alakulásáról, ezért nem tekintem feladatomnak „eredményeim” grafológusi szakvéleménnyel történő összehasonlítását, egy-egy minősítés magyarázatát. Úgy gondolom, hogy az alábbiakban teljes terjedelmében közölt elemzés után nincs szükség további magyarázatra, a figyelmes olvasó maga is megfogalmazhatja következtetéseit.

„1. Hivatástudat – elhivatottság:

A szellem kikristályosodása, a művelt és intelligens ember képe rajzolódik ki kézírásából. Széles látókör, sokirányú érdeklődés jellemezte fiatal kora óta. Könnyedén és gyorsan átlátta feladatait, megkereste az ok-okozati összefüggéseket, kombinációs készsége a szabályok következetes betartása és betartatása mellett is hatékony volt. Széles érdeklődésének tudásanyagát később kiváló logikával rendszerezte, racionálisan szelektálva az őt kevésbé érdeklő információkat. A végső célra való összpontosítás miatt azonban a részletek esetenként elsikkadtak.

Lendületes gondolkodásának, impulzív egyéniségének, erős akaratának és dinamizmusának tudható be, hogy több területen igyekezett maximális teljesítményt nyújtani. Állandó belső feszültsége, gazdag képzeletvilága, s becsvágya nagy ideák és tervek megvalósítására ösztönözték. Kiemelkedő vizuális memóriájának és éles megfigyelésének köszönhetően kiválóan tájékozódott a világ dolgaiban. Elénk fan-

¹⁷⁷ Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság (1869-1872). In: A huszár század és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Budapest, 2000. 76.

táziája a képszerű gondolkodásban, és az érzéki benyomások élességében is megnyilvánult. Gondolataiban és cselekedeteiben mindig támadásra kész volt, ha önös érdekeit meg kellett védeni. Tudatosan kereste a megoldásokat a felmerülő akadályok esetén, kevésbé engedett erős intuíciója befolyásának. Mindenkor befejezte, amit elkezdett, nem tűrte, hogy ebben megakadályozzák. Hajlamos volt olykor gorombán is megtorolni a szembeszegülést, amennyiben hátráltatták elképzelései kivitelezésében. A későbbiek folyamán előfordult, hogy elgondolásai nem mindig találtak a gyakorlati megvalósítás lehetőségeivel, így megmaradtak a képzelet vagy vágyak szintjén, olykor tovább növelve belső feszültségét.

Jogászi végzettségéhez híven kiemelkedő analízáló képesség jellemezte, melyhez lényeglátás, tudásszomj, következetesség és kíváncsiság társult. Elhivatottsága, hivatástudata kezdetben működött a legerősebben, majd idővel lassan a saját érdekek, célok kerültek előtérbe a tevékenysége során.

2. Kötelességtudat:

A kor szellemére fogékony szellemisége lehetőséget adott rá, hogy korának vezető egyénisége legyen. Döntéseit, tetteit a külső hatások ritkán befolyásolták, akarata, önirányító szándéka és hajlíthatatlansága dominált. Ehhez társult vitalitása és elvi szilárdsága, valamint erős célorientációja. Érzelmi elégedettséget okozott számára, ha sikeresen működött mások gondolatainak megváltoztatásában. Ezirányú érzékéből és végzettségéből eredően mesterien bánt a szavakkal, így nem jelentett gondot számára keresztülvinni akaratát mások ellenében.

A társadalmi szabályokat és a konvenciókat tisztelte és következetesen igyekezett azokat betartani, de ez nem jelentette nála a velük való feltétlen azonosulást. Bár kezdetben erős kötelességtudat vezrelte személyét, intelligenciája révén gyorsan felismerte, hogy a szabályok megtanulása, követése nem csak védelmet nyújt, de képviselőjük hatalmat is biztosíthat. A cselekedetek megítélésében ezáltal ritkán ismert egyéb árnyalatokat, mint a feketét és a fehéret, így döntései igazolásához az érvényben lévő jogszabályok jó hátteret nyújtottak.

Kötelességtudata minden téren és folyamatosan jellemezte működését, pusztán az idők folyamán célja átalakult, s míg kezdetben a bizonyítás vágya hajtotta, később, elért eredményeinek megőrzése vált elsődlegessé a számára.

3. Kiegyensúlyozottság:

Intenzív érzelmi-indulati életét az elvárásoknak való megfelelés igénye háttérbe szorította. Az ösztönös, érző embert ezáltal a tudatosan alakított magatartás nyomta el. Értelem és ösztön párharca volt ez, úgymint egyéniségének a külvilág számára mutatott képe és a valós érzelmek, késztetések közötti vívódás. Míg a külvilág felé a tántoríthatatlan, elhivatott, mindenkor következetes, a jót és rosszat megkülönböztetni tudó szigorú embert mutatta, addig lelke mélyén maga is érző, sebezhető lény volt, aki gyakran kételkedett teljesítményének minőségében, módjában. Annál azonban büszkébb volt, mintsem ezen kételyeit látni engedte volna környezetének. Mivel életének hétköznapijait döntően a munkája töltötte ki, idővel mindent ezen keresztül tudott csak szemlélni, eltávolodva a lelki hullámzásokat előidéző érzelmektől. Ezen átmeneti életszakaszában tartós kiegyensúlyozottságot mutat. Megbecsülését, pozícióját a munkájának köszönhette, így önérzetében sértődékeny egyénisége nehezen tolerálta a személyét ért kritikákat, támadásokat, s erejét érezve nem félt megsemmisítő csapást mérni sérelme kiváltójára.

Személyes presztízse mindennél fontosabbá vált, s mivel a jogi lehetőségeknek tudatában volt, nem ismert megalkuvást. Becsvágya, hiúsága, illetve rangja okán fontos volt számára, hogy fellépése, viselkedése megfelelő tiszteletet váltson ki környezetéből. Belső kényszer hajtotta, hogy hatalmi elképzeléseit sikerre vigye, és elfoglalja az őt megillető helyet a világban. Képességeinek, önfegyelmének és kitartásának köszönhetően ez sikerült is, de belső magányossága elmélyült.

Mire felismerte viselkedése hátrányait, következményeit, már nem tudott érdemben változtatni a róla kialakult képen. Tevékenysége során kapcsolatainak többsége önös céljait szolgálta, s a látszat ellenére nem a közösség elismerésének elnyerésével akarta érdekeit védeni, inkább felhasználni akarta az embereket. Így a korábbi – teljesítményéhez fűzött – elégedetlenségével szemben életére visszatekintve a „helyesen élés” gondolata foglalkoztatta, gyötörte. Az összegyűlt feszültségek fojtogatóan feszítették, s hideg logikáját, fegyelmezettségét megtörve, a kételyekkel küzdő ember elmagányosodása is megjelent.

Csalódás és kiábrándultság éppúgy tükröződik sorairól, mint az elvagyódás. Vágyai és lehetőségei között nem találta meg a harmóniát. Belső nyugtalansága, kiegyensúlyozatlansága, illetve büszkesége

görcsössé és bizonytalaná tette az objektív önbírálatot. Mivel a munka, az elismerés sem hozta meg számára az áhított lelki békét, nem tudott teljes harmóniában élni sem környezetével, sem önmagával.

4. Törvényszegésre való hajlandóság:

A szó szoros értelmében nem hajlott a törvénytelenségre, de becsúvágya és személyes presztízse okán megkereste azokat a lehetőségeket, amikkel mind a hatalmat, mind a saját előmenetelét szolgálhatta. Ebben olykor odáig merészkedett, hogy átvállalta a döntés súlyát vezetői, felettesei válláról. Bizonyítani akart nem csak a külvilág, de önmaga előtt is. Ebben az időben tartósan ki tudta védeni lelkiismereti gondjait, hiszen a törvény adta lehetőségeken belül cselekedve viszonylag könnyen meggyőzte magát tettei jogszerűségéről, helyességéről.

Életvitelének vezérfonala, a rend, fegyelem és következetesség fogalmaiban összegezhető, noha meglehetősen önmaga e fogalmak mögé rejtette érzékenységét, sebezhetőségét s magányosságát.”

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A „szabad kéz” politikája

A korábbi fejezetekben talán meggyőzően bizonyítottuk, hogy a kigyevezést követő időszakban a közbiztonság helyreállítására a kormánynak nem sok lehetősége volt. A királyi biztos kiküldésére végső fegyverként került sor, személyének kiválasztásánál pedig kevésbé a gyakorlati tapasztalat, mint inkább a megbízhatóság számított. Felsorolt példáink azt is megerősítették, hogy 1867-68-ban már több alkalommal került sor biztosok kiküldésére, tehát elméletileg rutinszerű ügyintézészt feltételezhetnénk. Ennek ellenére Ráday kinevezésére tulajdonképpen két alkalommal került sor. Az 1868. december 15-én Wenckheim belügyminiszter által kiadott nyílt rendelet a feladatával kapcsolatban meglehetősen homályosan fogalmaz: belügyminiszteri osztálytanácsosként Pest, Csongrád, Torontál, Csanád és Arad megyék, a Jászkun kerület, valamint Szeged város területére „a megintgatott közbiztonság helyreállítására irányzott hatósági intézkedések támogatására illetőleg azok egyöntetűségének eszközlése végett” küldte ki. Felhívta továbbá a felsorolt törvényhatóságokat, hogy „az érintett irányban gyakorlandó közreműködését készséggel fogadni, s egyszersmind őt e tekintetben, – megkeresései s felhívásaira hatályosan gyámolítani tisztüknek tartásák.”¹⁷⁸ A rendelet alapján jól láthatóan csupán a tájékozódás szándékával érkezik néhány nap múlva Szegedre. Szó sincs még királyi biztosról, központosításról, betyárüldözésről, egyszerűen szeretné felmérni az állapotokat és ehhez szüksége van a helyi hatóságok támogatására.

A királyi biztos kinevezését végül az uralkodó 1869. január 4-én írta alá, feladata „az alsó tiszai vidéken megzavart közbiztonság helyreállítása iránti intézkedések és az ezzel egybefüggő bűnügyi elővizsgálatok” elvégzése. A korábbi miniszteri rendelethez képest a felügyeleti területet is kiterjesztették, működését Csongrád és Csanád megyék, a Jászkunság Kiskun területe, Szeged és Kecskemét szabad királyi városok, „szükség esetén” pedig Békés, Torontál, Pest, Arad és Bács megyék területére terjeszthette ki.¹⁷⁹ A kinevezés legfeltűnőbb hiányossága, hogy Ráday hatásköréről egyetlen szó sem esik, csupán azt jegyzi meg, hogy erről a későbbiekben értesítést kap. Ez azonban

¹⁷⁸ DRERL, C/64 Ráday (V.) Gedeon iratai

¹⁷⁹ uo.

részleteiben nem, vagy csak homályosan történik meg, így az elkövető négy év legtöbb vitát kiváltó kérdése az állandó illetékességi vita lesz. A felügyeleti területéhez tartozó törvényhatóságoknak küldött belügyminiszteri rendelet szerint „elkerülhetlenül szükségesnek találtam arról gondoskodni, hogy valamint az újabb bűnös merényletek megakadályozását célzó intézkedések, ugye már elkövetett bűntettek tetteseinek kipuhatólását s kézrekerítését tárgyazó nyomozások s rendelkezések számai, nem különben a kézrekerített bűntettesek ellen azon irányban és azon határvonalig folytatandó vizsgálatok keresztül vitele is, melyek további bűnrészesek kipuhatólása céljából szükségesek, egy kézben összpontosítsanak.”¹⁸⁰ A helyi közigazgatáshoz fűződő viszonyáról is csupán annyit közöl, hogy azok tisztviselői és közbiztonsági közegei „személyes súlyos felelősség terhe alatt” kötelesek végrehajtani az utasításait.

Ráday Gedeon végül úgy érkezett meg január 10-e körül Szegedre, hogy az imént idézett rendeletet a felügyelete alá rendelt törvényhatóságok még nem is ismerhették, mert azt a miniszter csak 12-én írta alá. Szeged város közgyűlését végül 18-ára hívták össze, ahol két napirendi pontot terveztek megvitatni. A királyi biztos kinevezését és a „rókusi aklok” ügyét. Ha a két tárgy sajátos összemosásában némi jóindulattal nem is feltételezünk szándékosságot, néhány részlet arra mutat, hogy korántsem volt egyértelműen pozitív a fogadtatása. „Általános csendben” olvasták fel a miniszteri rendeletet, ráadásul „Polcner demokrata jónak látta a lármázó demokratia nymbusát akkép menteni meg, hogy ezen tárgy elintézése alatt kívül maradt.”¹⁸¹ A szegedi sajtó pedig később több alkalommal hivatkozott az ellenséges várakozásra.

Ráday feladatáról vallott kezdeti felfogását és a kiküldetésekor tapasztalt első benyomásait egy 1870. áprilisi jelentéséből ismerjük. Véleménye szerint több törvényhatóság kérelmezte a királyi biztos kiküldését és így „ő Felsége legmagasabb parancsából én lettem kiküldve, hogy mint kir. biztos első sorban a rablók vakmerőségét megfékezve a végkép megsemmisített közbiztonságot helyre állítsam, azután a már általuk elkövetett nagyszerű [értsd, nagy számú – Cs. Cs.] bűntényeket kinyomozzam s végre hogy egy rendes közbiztonsági állapot lehetőségének útját elkészítsem.”¹⁸² Előzetes tájékozódásakor

¹⁸⁰ MOL K 151 1. cs. 1869. 23. sz. és BKMÖL IV. 1621/a. 378/1869. sz.

¹⁸¹ Szegedi Híradó 1869. január 17. és 21.

¹⁸² MOL K 148 19. cs. 1870. IV. F. 560. sz.

kiderült, hogy a legtöbb probléma nem az ún. futóbetyárokkal van, akik nyíltan rabolnak, a személyük pedig ismert, mert ezek folyamatos üldözéssel viszonylag hamar elfoghatók. Sokkal komolyabb gondot jelent, hogy a bűnözők jelentős része csak éjjel rabol, nappal rendes foglalkozását folytatja, így rendkívül nehezen azonosíthatók. A nép „mély erkölcsi süllyedése” és rablóktól való félelme miatt pedig a társadalomtól semmiféle segítséget nem várhat. Ugyanez a helyzet a hatóságokkal is, amelyek ellenzik és féltékenyen figyelik a jogkörükbe történő beavatkozást. Nem számíthat a közbiztonsági közegekre sem, „mint a kik elnézésük, czimboráskodásuk sőt egyenes szövetségeseik, de leginkább megvesztegethetésük által részben maguk voltak okai a bűntények oly nagy elszaporodásának.” A jelentés több alkalommal utalásokat tesz a „hiányos, felületes, s igen gyakran nem tiszta kézzel vezetett büntető igazságszolgáltatásra” is.¹⁸³ Ráday tehát lesújtó képet fest a dél-alföldi állapotokról és a feladata ellátásához szükséges körülményekről. Az imént leírtakkal valószínűleg Szegedre érkezésekor is tisztában volt, mert a közbiztonság helyreállításához „szabad kezet” kért és kapott a belügyminisztertől. Az első hónap eseményei kétirányú tevékenységre utalnak. Egyrészt felvette a kapcsolatot a közigazgatás és a hadsereg helyben illetékes vezetőivel, másrészt megpróbálta elfogadtatni magát a helyi polgársággal.

Január 10-e körül érkezett meg a királyi biztosság központjának tekintett Szegedre, szállását a Wagner-féle szállodában rendezte be, majd azonnal utasításokat kezdett osztogatni. Értesítette a felügyeleti területéhez tartozó megyék és városok vezetőit a kinevezéséről és feladatáról. Elkérte az utóbbi idők összes nyomozati anyagát, a területükön lakó ismert rablók vagy „gyanúval terhelt egyének” személyleírását, lakóhelyét, valamint ezentúl napi jelentést kért a közbiztonságot érintő eseményekről. Utasítást adott a közigazgatás és a rendőrszemélyzet erélyesebb fellépésére, mert „köztudomás szerint, – azon futó rablóknak, több helyen történt megfordulása nem volt annyira a titok leplébe burkolva, hogy ott egy éber és erélyes közbiztonsági közege – ki szép hivatásának meg akar és tud felelni – őket s bűnrészeseket könnyen kézre ne keríthette volna.”¹⁸⁴ A hatékonyság növelésére hatalmas összegeket, 4 rablóra 1000-1000 Ft, 3-ra pedig 200-200 Ft elfogatási díjat tűzött ki. Berendelte magához a csendbiztosokat, aki-

¹⁸³ uo.

¹⁸⁴ MOL K 151 1. cs. 1869. 14. sz., ld. még uo. 23. sz.

ket személyesen látott el parancsokkal. A későbbi munkakapcsolatot is ez a találkozó befolyásolhatta, mert a személyes – felettes hatóságukat megkerülő – kapcsolattartás válik ezt követően meghatározóvá.

A többi törvényhatóságtól eltérően Ráday a szegedi elittel való viszonyában némileg más elveket követett. A munkakapcsolat itt sem különbözött a máshol elfogadottól, amennyiben határozott utasításaira azonnali cselekvést követelt. Itt is elkérte a bűnözők adatait, elvárta a napi jelentéseket, sőt a várbörtönből elvitette az önkormányzat által eddig ott őriztetett rabokat.¹⁸⁵ A szakmai jellegű utasítások mellett ugyanakkor jól láthatóan igyekezett megnyerni a város polgárságát. A jótékony nőegylet és az izraelita nőegylet báljaira a páholyát 50-50 Ft-tal váltotta meg, majd ő adományozta a legnagyobb összeget is, ami 3,5-szer akkora volt, mint a második legnagyobb. A polgári társalgó kör táncmulatságában pedig „kedélyesen mulatott azokkal, kik annyira féltek tőle.”¹⁸⁶

A társadalmi reprezentáció mellett azonban jól láthatóan szüksége volt valami hangos sikerre is, ami meggyőzi a kételkedőket. Ezért még januárban a várba csalták és letartóztatták az 1868-ban királyi kegyelemmel szabadult Rózsa Sándort. A „betyárkirály” tevékenysége a korábbi évtizedekhez kapcsolódik, személyével ezért nem kívánunk részletesebben foglalkozni, de az őt övező nimbusz felhasználása kétségtelenül Ráday egyik legnagyobb sikerét hozta. Letartóztatása óriási visszhangot keltett, még évtizedekkel később is „hiteles” tanúk emlékeztek vissza az eseményre. A szövevényes történet szerint a betyár szeretőjét Ráday utasítására elcsábította egy szegedi csendbiztos – aki ezt a momentumot későbbi visszaemlékezésében „elfelejtette” megemlíteni –, majd az ő segítségével vették őrizetbe az egyébként csendbiztosnak jelentkező (!) rablót.¹⁸⁷ A letartóztatás és annak kedvező fogadtatása megalapozta a királyi biztos hírnevét, az pedig soha nem került nyilvánosságra, hogy az elfogás mögött semmiféle valós adat nem húzódott meg. A kihallgatás májusban vezetett eredményre, amikor Rózsa állítólag megtört és több rablást beismert. Ráday jelentéséből azonban kiderül, hogy korábban „csakis belső meggyőződésem, combinatioim és némi nem teljes biztosságot nyújtó besúgások

¹⁸⁵ MOL K 151 1. cs. 1869. 10. sz.

¹⁸⁶ Szegedi Híradó 1869. február 4., jan. 17. és 24.

¹⁸⁷ Uo. 1872. december 29. és Világ 1923. május 8.

alapján” fogatta el, ezzel gyakorlatilag beismerte a koncepciózus intézkedés tényét.¹⁸⁸

A sajtó által előszeretettel emlegetett betyárok közül 1869-re már csak hírmondónak maradt meg egy-két ismertebb személyiség. Rózsa Sándor mellett néhány hónapon keresztül az azóta teljesen elfeledett Macsvánszky Maxim került az érdeklődés középpontjába. Ő talán az utolsó azok közül, akik rövid garázdálkodásuk alatt jelentős társadalmi támogatást élveztek és részben ebből következően is komoly állami üldöztetésnek voltak kitéve. Az ő elfogása – Rózsáéval szemben – már kétségtelenül a Ráday által kiépített és működtetett rendszer érdeme.

Életéről rendkívül keveset tudunk, az első hitelt érdemlő adat szerint 1867-ben, 30 éves korában a koronázás alkalmával kihirdetett amnesztiával szabadult a börtönből, ahol a gyilkosságért megítélt 9 éves börtönbüntetését töltötte. Néhány hónappal később azonban folytatta korábbi életmódját és Palánkán, illetve Pakson több rablást is elkövetett, ez utóbbinál az anyagi kár értéke elérte a komoly vagyonnak számító 11.000 Ft-ot. Ezt követően elfogták, ő azonban kibontotta a megyei börtön falát és megszökött. Ettől kezdve nyíltan folyt az üldözése, Macsvánszky pedig – már egyáltalán nem törődve a következményekkel – egyre vakmerőbb támadásokat hajtott végre. Dubokán jelentős mennyiségű mérget lopott, amivel állítólag tömeges mérgezésre készült, ez pedig komoly riadalmat váltott ki a helyi társadalomból. (Talán ennek is köszönhető, hogy a halála után nála talált pálinkát később vegyelemzésnek vetették alá.)¹⁸⁹ Egy csárdánál megtámadta a pusztázó legényeket, egyiküket agyonlőtte, háromnak pedig ellopta a lovát, majd nyugodtan ellovagolt. A legmerészebb rablással 1869. július 2-án próbálkozott meg, amikor fényes nappal, Zombor kellős közepén kísérelt meg egy házat kifosztani, majd az el-lene fellépő katonatisztet revolverével agyonlőtte.¹⁹⁰

A belügyminisztériumban ekkor végleg megelégtették tevékenységét és 1000 Ft-ot ajánlottak fel az élve elfogásáért, 500 Ft-ot pedig a holttestéért. Fényképes körözésre ekkor még nem volt lehetőség, ezért a megyéknek elküldték a személyleírását, ami néhány testi hiba, vagy más jellegzetesség alapján segíthetett a felismerésében: „32

¹⁸⁸ A belügyminiszternek írott jelentés utolsó változatába végül egy némileg finomított fogalmazás került. MOL K 151 1. cs. 1869. 169. sz.

¹⁸⁹ A szegedi királyi biztosság pénztári naplói. K 151 79. kötet, 1871. április

¹⁹⁰ BKMÖL IV. 1621/a. 1317/1869. sz.

éves, g. k. [görögkeleti] vallású, gyermektelen, özvegy, magas, izmos termetű, széles vállú, jobb lábával keveset biczczen, tartása egyenes, arcza hosszúkás, sápadt, barna bőrű, szemei hosszúkásak, feketék, nagyok és keveset beesettek, orra hosszú, felső porcza keveset behorpadt, az orrnak alsó része kissé széles, ajka duzzadt, fogai rendesek, haja tiszta fekete, sűrű, nyírott és nem göndör, bajsza fekete, kezei és lábfeje nagyok és izmosak. Ruházata: kucsma, fekete asztrachán bőrből, dolmány, sötétkék posztóból, zsinór nélkül, nadrág durva fekete posztóból, zsinórozva, mellény, fekete bársonyból, a gombok ki vannak véve, hosszú szárú kettős talpú csizma bagarjából.¹⁹¹

Nem tudjuk, hogy a személyleírás segített-e Macsvánszky üldözésében, az azonban bizonyos, hogy kihívó viselkedése miatt a hatóság – és így Ráday is – egyre inkább presztízskérdést csinált az elfogásából. Ebben közrejátszhatott az is, hogy az ellenzéki sajtó – amint erre a sajtótörténeti áttekintésben még kitérünk – gyakran foglalkozott az eseményekkel, nem is annyira a rablóval, mint inkább a hatóságok tehetetlenségével. Talán ennek is köszönhető, hogy az elfogásáról felröppent és a hivatalos lapban megjelent hírlapi kacsa újabb gúnyolódásra adott lehetőséget.¹⁹² Az események tehát a korábbi évtizedek klasszikus betyártörténeteit idézik. Egy merész rabló, akit a nép bújtat, tehetetlen hatóságok, akiket a zsvány szökésekkel és rablásokkal számtalan alkalommal megaláz, ráadásul „nyíltan hirdeti, hogy hová menend, mint ő mondja: az urakat megbosszulni.”¹⁹³ Feltűnik tehát a szegény nép gyámolítójának a motívuma, néhány apró momentum alapján pedig feltételezhető, hogy a helyi lakosság támogatásánál Macsvánszky szerb nemzetisége sem elhanyagolható tényező. Az egyik utolsó betyár története klasszikus véget ér. Szeptember elején, alig két hónappal a körözés kiadása után egy társa a jutalom reményében elárulta, a házat óriási túlerővel körülvették, megostromolták és csak heroikus küzdelemben, az épület felgyújtása után sikerült őt legyőzni (az utolsó napok eseményeiről készült jelentést ld. a mellékletben). A temetésére másnap hatalmas tömeg gyűlt össze, „s ez alkalommal többrendbeli szónoklatok tartattak a szerb papok által, akik dicsőítették a harcias bajnok ellentállását s rettenthetetlen hősies halálát.”¹⁹⁴

¹⁹¹ MOL K 151 38. cs. 1872. 4449. sz.

¹⁹² A Hon 1869. július 30.

¹⁹³ Budapesti Közlöny 1869. július 22.

¹⁹⁴ Szegedi Híradó 1869. szeptember 9.

A „betyárvilág” felszámolására kiépített új rendszer döntő eleme volt, hogy Rádaynak sikerül-e a helyi, általa korruptnak tartott személyzet helyett megbízható, elhivatott beosztottakat felvennie. Ebből a szempontból pedig ki kell emelnünk az elsőként kiválasztott és mindenki által a helyettesének tartott, rettegett Laucsik Máté nevét. A jogi egyetemet Bécsben végezte, majd ott is helyezkedett el egy híres büntetőjogász mellett. Az 1850-es évek elején az Albrecht főhercegtől kapott utasítással a Fehér megyei betyárüldözésekkel bízták meg, amit kegyetlen szigorral, a statáriális bíróság által hozott sorozatos kivégzésekkel végre is hajtott. Állítólag a Pinkász-banda hét tagjának együttes felakasztása Székesfehérváron szintén az ő „dicsőséglistáját” bővíti. Az általa betöltött funkció természetesen legalább annyira megkívánta a politikai megbízhatóságot, mint a szakmai hozzáértést, ezért a megye az első adandó alkalommal menesztette tisztviselői sorából. Ezt követően ügyvéd lett Székesfehérváron, innen csábította el Ráday a királyi biztossághoz.¹⁹⁵ A királyi biztos egy másfél évvel későbbi jelentésében Laucsik fizetésének felemelésére irányuló kérését a következőkkel támasztotta alá: „ki magát már az elmúlt rendszerek alatt, mint vizsgáló bíró sokszorosan kitüntette, s most felszólításomra az ügy iránti előszeretetből két hónapi időre meghívásomat elfogadta, s most már 14 hó óta működve oly kitűnő szakképzettséget tanusított, annyi sikert mutatott fel, hogy mindenki bámulását méltán kiérdemelte; mely idő alatt azonban rendes ügyvédi foglalkozását nem folytathatván, tetemes anyagi veszteséget okozott magának, s családjától elszakadva, az élet örömeit nélkülözve, nem csak évi rendes jövedelmét vesztette el, de összeköttetéseinek megszakítása által nagy időre ügyvédségét is tönkretette.”¹⁹⁶

Kezdetben vizsgálóbírói, majd fővizsgálóbírói minőségében néhány hónap után teljesen átvette a végrehajtás felelősségét a királyi biztostól. Az iratok szerint Ráday csupán a sikeres munkához szükséges feltételek biztosítását, a hatóságokkal való kapcsolattartást, az operatív irányítást tartotta meg magának, az egyes nyomozások tényleges végrehajtását, ezek számának növekedésével párhuzamosan átengedte beosztottainak, mindenekelőtt Laucsiknak. Móra Ferenc egyik évtizedekkel későbbi írásában a munkamegosztás egyik lehetséges, de

¹⁹⁵ Világ 1923. április 22. és május 20.

¹⁹⁶ MOL K 148 19. cs. 1870. IV. F. 560. sz.

bizonyosan korántsem téves módjára világít rá: „... a gróf csak díszvetes hüvelye volt az igazság pallosának, - az éles penge Laucsik volt benne. Rádayra szükség volt, neve miatt is, szeplőtlen karaktere miatt is: a kormány tudta róla, hogy őt se fenyegetődzés, se szép szó, se asszonycsók, se annál is kísértőbb asszonysírás le nem veszi a lábáról ... Ide olyan ember kellett, aki nemcsak tiszta, mint az arkangyal, hanem olyan fényes is. De Ráday magában nem lett volna elég. Címernek, ország zászlójának, akit tiszteljenek a jók, rettegjenek a rosszak, igen; de gyakorlati célra, nyomozásra, betyárok és orgazdák összefogdosására, kinvallatásra nem volt való. Erre kellett Laucsik Máté, székesfehérvári ügyvéd.”¹⁹⁷

A többi beosztottról rendkívül töredékes információkkal rendelkezünk, csupán annyi bizonyos, hogy soha nem alkalmazott helyi illetőségű személyeket, ezzel próbálta kizárni a korábbi ismeretségek negatív hatását. A hierarchiában Laucsik után Kormos Béla következett a sorban, akit ismereteink szerint Ráday a minisztériumból hozott magával. Kezdetben valószínűsíthetően titkári tisztségében működött, majd néhány hónap után vizsgálóbíróvá, 1871 májusában pedig a korábbi tiszteletbeli helyett „valóságos” miniszteri titkárrá nevezték ki.¹⁹⁸ A kezdeti néhány fős létszám nagyon hamar megszorodott, 1870 szeptemberében például 35, októberben 37 fő kapott rendszeres, meglehetősen magas fizetést. Ebben a létszámban a királyi biztostól a vizsgálóbírókon, a bíróság tagjain, a várbeli orvoson, porkolábokon, írnokokon és levéltárnokon át mindenki szerepel. Számtalan alkalommal találunk eseti, de jó keresetkiegészítést jelentő kifizetéseket, például rabkíséretért, rablók elfogásáért, a nyomda kezeléséért, vagy egyszerűen újévi jutalmazásként.¹⁹⁹ Laucsiknak egy alkalommal 5000, máskor 8000 Ft-ot kért a minisztertől kárpótlásként, ügyvédi munkája elhanyagolása miatt, aki végül ezeknek csak egy részét kapta meg.

Ráday a jutalmazásokban és fizetésemelésekben gyakran nemcsak az ésszerűség, hanem a törvényesség határait is súrolta, ezért később magyarázkodni kényszerült: „az általam csakis ügyességök, az ügy iránti előszeretetök, s közönségesnél kiválóbb képzettségök és meg-

¹⁹⁷ Jókai A Sándor körül c. írását (Magyar Hírlap 1933. június 25.) idézi: Sándor István, in: Jókai Mór: A lélekidomár. Jókai Mór összes művei. Regények. 51. S.a.r. Sándor István, Bp. 1967. 576-577.

¹⁹⁸ Budapesti Közlöny 1871. május 28.

¹⁹⁹ Ld. erről a szegedi királyi biztosság pénztári naplót. MOL K 151 79-81. kötet

bizhatóságok folytán használható ifjabb erők, a főváros kellemetesebb életviszonyai között is képesek havonként 60-70 frtnyi díjazást magánúton és magánvállalatoknál szerezni s éppen azért, hogy őket a rögzös nagyobb erőmegfeszítéssel járó itteni munkálkodásnak megnyerhessem, kénytelenítve vagyok számokra némileg előnyösebb díjazást kérni. Ehhez járul még Szeged élelmi viszonyainak rövid idő óta rendkívüli, a fővárossal egy lépést tartó megdrágulása, a *nagyobb városok kellemeinek* [az eredeti szövegben kétszer aláhúzva Cs. Cs.] teljes nélkülözése mellett, de mindenek felett azon körülmény, hogy miután eddig a tollnokok főként azért vállalkoztak csekélyebb fizetésért is mert itteni munkásságokat mint lépcsőt vélték feltalálni a bírósági szervezésalkalmávali figyelembevételre, most a kinevezéseknél kimaradván kizárólag díjjért munkálkodnának ezen ideiglenes téren.”²⁰⁰ A magas fizetésekért azonban a korszakban szokatlan elhivatottságot, fáradthatatlanságot és megalkuvást nem ismerő tevékenységet várt el beosztottaitól. Amint azt a Ráday életét feldolgozó fejezetben kifejtettük, azonnali és pontos cselekvést várt el, soha nem kivételezett senkivel, habozás nélkül elbocsátotta az általa alkalmatlannak tartott alárendeltek.

A pénzügyi feltételeket az 1868 végén elfogadott törvénnyel biztosították, a biztos a szegedi vár egy részét irodai és börtöncélokra megkapta, a személyzetet 1869 januárjában kiválasztotta, a nyomozásoknál alkalmazandó módszereket illetően pedig elég elméleti tapasztalattal rendelkezett, így minden feltétel adott volt a néhány hónaposra tervezett munka sikeres elvégzéséhez. A korábban nagy visszhangot kiváltó esetek nyomozását tiszta lappal az elejétől újra kezdték. Már Ráday első munkanapján, január 12-én 10 letartóztatásra került sor. Az ő vallomásuk alapján gyűjtötték be az újabb személyeket, azok beismerései alapján továbbiakat, így február végén a sajtó már 40 letartóztatottat említ, áprilisban 111, októberben pedig 230 fő volt előzetesben.²⁰¹ Az első 2-3 hónap jellemzője, hogy a jelentések Rádayhoz érkeznek be és döntően személyesen ő adja ki a további utasításokat. Ezek lényegre törőek, ellentmondást nem tűrőek és azonnali cselekvést követelnek. Kötelezően előírta a csendbiztosok és pandúrok állandó járőrözését, az országutak, csárdák, révek, hidak, vízimalmok

²⁰⁰ MOL K 150 248. cs. 1873. III. 13. 3411. sz.

²⁰¹ Szegedi Híradó 1869. február 28.; MOL K 151 1. cs. 1869. 29. sz.

ellenőrzését. Az állandóvá váló üldözések miatt a rablók hamarosan visszahúzódtak a búvóhelyükre, gyakran a községekben és majorságokban álnéven cselédnek vagy munkásnak álltak. Ráday ezért kötelezte a megyéket a területükön található „idegen” munkavállalók összeírására, hogy a bűnözők letelepedését megakadályozza.²⁰² Kötelezővé tette az eddig is sok helyen használt őrzárati könyveket, amit járőrözésük közben az ellenőrzött községekben alá kellett íratniuk, bizonyítandó, hogy valóban ott jártak, majd a vasárnapi jelentésekhez csatolva minden héten fel kellett terjeszteniük. Megpróbálták megakadályozni a betyárok más megyékbe menekülését, ezért szoros ellenőrzés alá vonták a Tisza és Maros folyók átkelőit, kiemelten kezelték az Arad-Temesvár-Versec útvonalat, a határátlépés megakadályozása miatt megerősítették a határőrizetet.²⁰³

A rend helyreállításánál különös figyelmet fordítottak a közbiztonsági személyzet ellenőrzésére, mert a tapasztalatok egyre inkább arra mutattak, hogy a segítségük nélkül a rablók nem tudnának elmene-külni vagy elrejtőzni. Gyakran kiderült, hogy az elfogott bűnözőket némi pénzért szabadon engedték, fegyverekkel látták el, vagy éppen maguk is részt vettek a lopásokban. Ebben a tekintetben külön ki kell emelnünk Torontál megyét, ahol hamarosan alapos tisztogatásokra került sor. A horgosi csendbiztos 1869. áprilisi jelentésében komoly, később beigazolódott vádakat fogalmaz meg, amit több letartóztatás követett: „Megjegyzem azt, hogy Torontál megyében azon községekben, ahol működésem kiterjedt – azon szomorú tapasztalatra jöttem, hogy a községi elöljárók a kiadott rendőri törvényeket meg nem tartják, és ezáltal nagyrésztben ők az okai annak, hogy a rablók ott a községekben tartózkodnak, amennyiben a legrovottabb egyéneket fogadják fel a község elöljárói községi és pusztai öröknek, akik aztán a futó rablókat ... dugdossák és takargatják, megmenekülésüket minden kitelhető eszközökkel elősegítik.”²⁰⁴ Bár a csendbiztos indulata és a királyi biztos reakciói érthetőek, nem állíthatjuk, hogy az iménti községek vezetői saját falujuk érdekei ellen cselekedtek volna. Bevett – és tegyük hozzá bevált – szokás volt a bűnözők alkalmazása, akik saját területüket többnyire megvédték az idegenektől, hiszen ezért fizetést kaptak, ott nem is követtek el semmi törvénybe ütközőt, azt pedig a lakosok a saját nyugalomuk érdekében elnézték nekik, hogy

²⁰² MOL K 151 6. cs. 1869. 1132. sz.

²⁰³ MOL K 151 3. cs. 1869. 575. sz.

²⁰⁴ MOL K 151 2. cs. 1869. 350., 351. sz.

más községekben „rendetlenkedjenek”, lopásokat kövessenek el, vagy a cimboráikat bújtsassák. Ez az elv természetesen csak addig működik, amíg az államhatalom gyenge, márpedig Ráday már képes volt hatékony fellépésre, így ezeket a személyeket hamarosan letartóztaták és elítélték.

Az első 3-4 hónap Ráday tevékenységét tekintve kétségtelenül sikeresnek tekinthető. A leghíresebb betyárokat elfogták, vagy megölték, a többiek passzivitásba húzódtak, a lakosság biztonságérzete lényegesen javult, ami megmutatkozott a feljelentések számának növekedésében is. Egyre gyakrabban és egyre régebbi bűnügyeket jelentettek be, bár döntő többségében névtelen levélben. Ezekből kiderül, hogy az esetek többségében a károsultak már kinyomozták a tetteseket, sőt sokszor be is jelentették a hatóságoknak, de azok korábban nem, vagy nem a kellő határozottsággal léptek fel. Szintén újdonság volt, hogy Ráday előszeretettel alkalmazott álruhába öltöztetett „nyomozókat”, akik utazónak, parasztembernek adva ki magukat, adatokat gyűjtöttek a bűnözőkről, vagy a hatósági közegekről. A belügyminisztériumnak benyújtott első számadásban számtalan hasonló kiadást találhatunk. Ezek arra mutatnak, hogy Ráday havi 1000 Ft-os „bizalmi alappal” rendelkezett, amiből minden részletes nevesítés nélkül, szabad felhasználásban utaltak ki több száz Ft-os összegeket csendbiztosoknak, „megbízottaknak”, „bizalmi ügynököknek”, vagy egyszerű lakosoknak feljelentésekért, a nyomozások elősegítéséért. Érdekes kiadás pl. a viddini konzulnak tett 355 Ft-os utalás a közbiztonsági célokra tett kiadásokra, és sajátos az egyik Arad megyei pandúr kérelme, aki utazási költségekre és az „elkeseredettség színlelésére” kért és kapott támogatást.²⁰⁵

A helyi sajtó az első néhány hónap várakozása után egyre gyakrabban számol be sikerekről. A helyi vasútállomáson felszámoltak egy bandát, amely rendszeresen fosztogatta a tehervagonokat. Elfogták a szegedi postarablás tetteseit és az izsáki postarablókat, Makón öngyilkosságba kergettek egy híres betyárt, sorban letartóztatták Rózsa Sándor társait. A közbiztonság általános javulását mutatják a községekől érkező jelentések és márciusban a katonai intézkedések (őrjáratok, postakíséreték) teljes beszüntetése. Az országos sajtó a példátlanul „hangos” képviselőházi választások miatt csak áprilisban szá-

²⁰⁵ MOL K 151 1. cs. 1869. 79. sz., uo. 79. kötet, továbbá K 148 19. cs. 1870. IV. F. 963. sz.

mol be először a Szegeden történekről. Amint az egy kormánypárti orgánúmtól, a *Pesti Naplótól* elvárható, az első oldalas, pozitív hangvételi cikkben jelentős eredményeket vonultatnak fel. Kb. 100 kiderített bűntény, ezek között 35-40 rablás és 12 rablógyilkosság tettesei- nek elfogását és a közbiztonság javulását említik, a sikerekben kiemelve Ráday meghatározó szerepét: „e rendkívül fényes, bár közbiztonsági állapotunkra, s népünk műveltségére rendkívül sötét árnyat vető eredmény a kir. biztos erélyes, gyors, s amily igazságos, éppoly tapintatos, s épp ezért a vidék minden lakosába bizalmat öntő eljárásán kívül főleg azon körülménynek tulajdonítható, hogy kitűzött céljától sem jobbra, sem balra nem térve, különösen a politika süpedékes talajáról magát minden körülmények közt távol tartva, minden igyekezetét feladatának kivételére fordította.”²⁰⁶ A Ráday életét elemző fejezetben már kifejtettük bekapcsolódását a politikába, elindulását majd visszalépését az 1869. márciusi képviselőválasztáson, ezért a cikk ezen megállapítása legalábbis kétes igazságtartalmú. Annyi azonban bizonyos, hogy a közbiztonság helyreállításával kapcsolatos tevékenységét párhovatartozása nem befolyásolta, kapcsolatait viszont a siker érdekében habozás nélkül felhasználta. Az üldözések mellett megteremtették a feltételeket az elfogottak elhelyezésére, jelentős átalakításokat végeztek a várbörtönben, továbbá elkezdődött egy külön bíróság megszervezése, amely a tervek szerint csak a királyi biztosság ügyeiben ítéltetett volna.

A sikerek mellett kevés szó esett a kudarcokról, márpedig a legkegyetlenebb bűncselekményekkel és a legrosszabb közbiztonsággal „büszkélkedő” Bács és Torontál megyék területén hónapokig nem történt érdemleges intézkedés. Pivnicára például 1869 júliusában egy század katonaságot kellett vezényelni, mert fényes nappal rablások, gyilkosságok történtek. Ráday Kormos Bélával az oldalán augusztus végén Szabadkán kezdte meg a rendcsinálást – egy hét múlva elfogták Macsvánszkyt –, majd sorban a többi városban is megjelent, és mindenhol tömeges letartóztatásokra került sor. Az elfogásoknál új elem, hogy azonnal lecsaptak az orgazdákra is, ami a Szegedtől északra fekvő területeken eddig nem volt jellemző.²⁰⁷ Több ismert, köztisztületben álló, vagy országos kapcsolatokkal rendelkező kereskedőt is befognak. Nagybecskereken a város egyik tekintélyes polgá-

²⁰⁶ Pesti Napló 1869. április 23.

²⁰⁷ MOL K 151 5. cs. 1869. 821. sz., Szegedi Híradó 1869. szeptember 2.

ráról derült ki, hogy közel 40 éve lopott arannyal kereskedik, Nagyváradon pedig egy „ismeretes lócsiszár” került a látókörükbe, aki a lopott lovakat jelentős részben Lengyelországba és Oroszországba továbbította.²⁰⁸ A letartóztatottakat a péterváradai börtönbe szállították, mert a szegedi börtön egyszerűen megtelt, még nem fejeződtek be a tárgyalások a várbörtön teljes területének átadásáról.

Az 1869. év mérlege Ráday szempontjából minden tekintetben pozitív. Sikerült elfogadtatnia magát a korábban sokáig ellenálló helyi hatalommal és támogatásukkal felszámolták a rablóbandákat, elfogták vagy visszaszorították, állandó félelemben tartották a bűnözőket, több visszajelzés szerint soha nem látott közbiztonságot teremtettek az Alföldön. Az év végével azonban a kormány válaszút elé került és jól érzékelhetően hónapokig nem tudtak dönteni abban a kérdésben, hogy érdemes-e továbbra is fenntartani a királyi biztosságot, vagy ériék be az eredetileg kitűzött céllal, a közbiztonság megteremtésével. Végül februárban úgy határoztak, hogy megteremtik a lehetőséget a folytatásra, de ennek alátámasztására, a további költségek parlamenti elfogadásának biztosításához egy összefoglaló jelentést kértek Rádaytól: „Nekünk ugyanis azt kell mondanunk: mi kaptunk 1868-ban bizonyos célokra s egy évre 100.000 Ft-ot ..., a mellékelt számadás mutatja, mire fordítottuk azt, s a királyi biztos jelentése kimutatja, mily eredménnyel, valamint azt is, mi kell még arra pénzben és hivatalos működésben, hogy e rendkívüli misszió befejeztethessék.”²⁰⁹ A minisztériumi osztályok véleményét és a körvonalazódó megoldást közölték Rádayval, aki ennek figyelembevételével készítette el jelentését.

Az áprilusra elkészülő, 47 kéziratoldalas beszámoló első része az előzményeket, kiküldésének körülményeit, az Alföldi állapotok rövid összefoglalását és az első év eredményeit tartalmazza. A kimutatások szerint eddig 554 bűntényt derítettek ki, amelyek közül 234 rablás vagy más halálos ítélettel járó, 320 pedig „súlyosabb beszámítású” bűncselekmény. Ezeket 813 személy követte el, akik közül 425-öt Szegeden és Péterváradon tartanak börtönben, a többieket helyhiány miatt eddig nem tudták letartóztatni. Véleménye szerint a vizsgálatokat mindenképpen folytatni kell, mert az eddig elfogottak többnyire csak elkövetők, a felbujtók, orgazdák, szervezők döntő többségében

²⁰⁸ Szegedi Híradó 1869. október 31. és november 25. MOL K 151 8. cs. 1869. 1775. sz.

²⁰⁹ MOL K 148 19. cs. 1870. IV. F. 560. sz.

még szabadlábban vannak. Két lehetőséget lát a királyi biztosság előtt. Vagy az egész országban rendet kell csinálni, akkor nem szabad időbeli korlátokat szabni, vagy pedig csak a mostani területen, akkor pedig az év végéig be tudja fejezni a munkát. Ebben az esetben a nyomozásokban minőségi változás várható, mert „ezután igen sok tanult, vagyonos állású s így a következményektől is inkább tartó s tagadásában konok egyén fog vizsgálat alá vétetni.”²¹⁰ Két fő akadályát látja a további munkának, egyrészt növelni kell a biztosság személyzetének létszámát és szüksége van egy rendes fogházra. Szegeden 36 cellában kb. 300 fogoly van, de kb. 900 helyre lenne szüksége, a 20-25 magánzárkával együtt kb. 100-110 cellára, vizsgálati szobákra, kórházi, törvényszéki helyiségekre, raktárakra, az őrséget ellátó katonáknak pedig laktanyára. Erre egyetlen helyet tud elképzelni, a szegedi várat teljes egészében a rendelkezésére kellene bocsátani. A jelentéshez számtalan kimutatást mellékel, amelyekből kiderül, hogy a kinyomozott bűntények döntő többsége az 1867-1869. évekre esik, de a legrégebbi például 1840-ben történt. A kimutatásban külön megjelölték azokat az ügyeket, amelyekben Rózsa Sándor volt az egyik gyanúsított. Ezek között 1843-ban, 1851-ben és 1853-ban történt esetek is vannak, így tehát nem megalapozatlan az a feltételezésünk, hogy mindenképpen börtönben akarták látni.

A beszámolóhoz mellékelte és általunk korábban már idézett pénzügyi elszámolást a belügyminisztérium számvevősége nem fogadta el, mert számtalan számla és szerződés hiányzott, ráadásul Rádayt alacsonyabb napi díj illette volna meg, mint amennyit korábban a számára meghatároztak. A királyi biztos egyszerűen a sajátos helyi viszonyokkal magyarázta a hiányosságokat, a számvevőség pedig a minisztérium vezetésére bízta a végső döntést, ami Ráday számára kedvezően alakult. Ez utóbbi vita nem került nyilvánosságra, az elmúlt év sikereit dicsőítő jelentés fontosabb részleteit azonban a lapok köztölték, így kedvező környezetet teremtettek az új költségvetés elfogadásához.²¹¹ Az 1870. évre igényelt 162.000 Ft célját jó érzékkel nem kizárólag a királyi biztosság költségeinek fedezésére kérték, hanem „az ország némely részében, különösen a Tiszavidéken” megzavart közbiztonság helyreállítására, illetve az annak befejezéséhez szükséges intézkedésekre. A homályos megfogalmazás célja az ellenzék azon

²¹⁰ uo.

²¹¹ Pesti Napló 1870. április 26. reggeli kiadás, Szegedi Híradó 1870. április 29. és május 1., A Hon 1870. május 5. reggeli kiadás

támadásának kivédése lehetett, hogy egyre kevésbé áll fenn arányosság a ráfordítások és a még elérhető haszon között. A sikerek azonban még elhallgattatták a bírálókat, a költségeket különösebb vita nélkül fogadta el a kormány, a parlament és a király.²¹²

Az 1870. év az előzőhöz képest kevés szenzációt hozott, a „rablóvilág” felszámolása jól kiszámítható, bár öngerjesztő folyamattá vált. A vizsgálatokat térben, időben és mélységében is kiterjesztették. A biztos gyakran olyan megyékben is utasításokat osztogatott, ahol elvileg nem volt felhatalmazása, rendszeressé vált az 1840-es évek eseményeinek nyomozása és – miután a főbenjáró ügyek vizsgálata a végéhez közeledett – egyre inkább a kisebb jelentőségű, elsősorban vagyoni kárt okozó esetek kerültek előtérbe. Az év közepén Ráday megkapta az egész vár feletti felügyeletet, mert a helyhiány már a nyomozások folytatását veszélyeztette. Ezt követően jelentős átépítésekre került sor, kisebb cellákat, bírósági tárgyalótermet, külön kórházi helyiséget alakítottak ki. Még 1869-ben külön bíróságot jelöltek ki a szegedi ügyek tárgyalására, de a nehézkes előkészítés miatt – amint azt a következő fejezetekben látni fogjuk – még 1870-ben is csupán néhány tucat ügy tárgyalására került sor. A nyomozásokat azonban ettől függetlenül változatlan intenzitással folytatták, a statisztikákkal bizonyítani lehetett a királyi biztosság további fenntartásának szükségességét. Ezért amikor az eddig elvégzett munkáról és a folytatás lehetőségeiről 1871 februárjában ismételten be kellett számolnia, imponáló számadatokat sorakoztathatott fel.

A jelentésből kiderül, hogy a vizsgálatokat ekkor már a területi elv alapján besorolt bandák szerint folytatták. Először a szegedi és a kecskeméti bűnhálózat után nyomoztak, majd kiterjesztették ezt a kiskunsági, szabadkai, Tisza melléki és torontál-temesi csoportokra, illetve ezek mellett az egyéni tettesek által elkövetett bűnügyekre. Összesen 15 csoportot különböztettek meg és külön vizsgálták a hivatalos hatalommal való visszaélés eseteit. Ezek felett három vizsgálóbíró gyakorolta a felügyeletet, minden esetben megvolt a saját felelőse, akitől számon lehetett kérni az eredményt. A nyomozások közül 406 eset 1860 előtt, 997 ügy 1860-1867 között, 580 1868-ban, 259 pedig 1869-1870-ben történt.²¹³

²¹² MOL K 27 1870. május 14., Képviselőházi Irományok 1869-1872. VI. 163., 231., 344., 376.

²¹³ MOL K 148 1871. IV. F. 637. sz.

*Az 1871. január 1-ig nyomozás alá vett és
a kiderített bűncselekmények.*

	rabló- gyil- kos- ság	rablás	gyűj- togá- tás	betöré- ses lopás	sik- kasz- tás	orgaz- daság	hivatalos hata- lommal vissza- élés	egyéb
vizsgá- lat alá vett ügyek	111	525	16	1264	21	38	166	101
kiderí- tett ügyek	66	314	12	884	7	31	125	73

A táblázat adataiból jól látható, hogy több száz olyan esetről volt tudomásuk, ahol értékelhető eredményt még nem tudtak felmutatni. Ráday szerint ennek az a magyarázata, hogy rengeteg a bizonyíték nélküli, névtelen feljelentés, vagy az olyan beismerés, amelyeknek az idő rövidege miatt még nem sikerült utána járniuk. A bűnözők által okozott és eddig kiderített kár összege meghaladja a 912.000 Ft-ot, valamint 784 szarvasmarha, 1.131 ló, 438 sertés és 6204 juh eltűnéséről van tudomásuk. Az előzetes letartóztatásba helyezett személyek zár alá vett vagyona 254.000 Ft, tehát van remény arra, hogy az okozott kár egy jelentős része megtérüljön.²¹⁴ A kétségtelen sikerek mellett azonban figyelmeztető adat lehet, hogy az elmúlt két évben összesen 38 bírósági ítélet született és 536 fő várta letartóztatásban, hogy tárgyalásra kerüljön sor.

Miután a belügyminiszter „az országgyűlés előtt is felmutatható előterjesztés” elkészítésére kérte fel, ezért a beszámoló jelentős része a királyi biztosság működésének meghosszabbításával foglalkozik. Ráday szerint az év végéig be tudja fejezni működését, ennek azonban csak akkor van értelme, ha országos rendőri reformra kerül sor, mert különben biztosra vehető a visszaesés. A vizsgálatok során kiderült, hogy „a társaság alsóbb rétegeihez tartozó büntettek az úri rendhez s a míveltebb osztályhoz tartozó egyéneknél is, mint bűnszerzőkben, palástolóknál és orgazdákban hathatós támaszt találtak annyira, hogy ezeknek leálcázása, kézrekerítése és megbüntetése nélkül a kórjelenségek gyökerét kiirtani nem lehet. Márpedig ezen egyének

²¹⁴ ld. még MOL K 151 8. cs. 1869. 1816. és 1817. sz.

családi összeköttetése, míveltsége, vagyonossága s tettük horderejének tudata oly tényezők, melyek a részrehajlatlan s eredményre vezető vizsgálatot véghetetlenül megnehezítik.”²¹⁵ Az érvelés tehát gyakorlatilag megegyezik az egy évvel korábbival. Rengeteg a befejezetlen ügy, továbbá a magasabb társadalmi csoportokhoz tartozók elleni vizsgálatok csak ezután következnek. Részletesen foglalkozott a közigazgatás és a bírósági rendszer országos átszervezésének következményeivel és kifejtette véleményét a helyi ítélkezés megoldási lehetőségeiről. Pénzügyi tekintetben pedig aprólékosan megindokolta az 1871. évre kért 140.000 Ft felhasználásának szükségességét.

A kormány már márciusban elfogadta a költségvetést, az országgyűlésen azonban váratlanul heves támadások kereszttüzébe került.²¹⁶ A következő fejezetben részletesen foglalkozunk a Löbl-ügy részleteivel, ezért itt csupán annyit érdemes kiemelni, hogy egy letartóztatott gazdag kereskedő kapcsolatait felhasználva elérte, hogy a költségvetési vitát megelőzően a királyi biztosságot a sajtóban komoly bírálatok érijék. Először a kormánypártinak tekintett *Pester Lloyd*ban megjelent cikk keltett hatalmas feltűnést. Ebben megdöbentőnek tartják a biztosság munkájának elhúzódnását és ennek okát a szerző elsősorban a nem megfelelően kiválasztott feladatokban látja. Feleslegesnek tartja minden kisebb lopás, csalás, sikkasztás ügyének kivizsgálását, mert ez a megyei közegek feladata. Mindenhol előfordulnak kisebb bűncselekmények, ez tehát nem lehet indok a működés meghosszabbítására. Törvénytelennek tartják a biztosság vizsgálati eljárását és embertelennek a rabok elhelyezési körülményeit.²¹⁷ A különféle lapok általában pártállásuk szerint reagáltak az eseményekre, ugyanakkor nem felejtették megemlíteni, hogy egy fiatalember az ügyvédekkel járja a szerkesztőségeket és megpróbálja a hangulatot Ráday ellen fordítani. A sajtópolémia mindenesetre előrevetítette, hogy nem várható a költségvetés ellenvetés nélküli megszavazása. Azt azonban, hogy végül két napos vita kerekedik a 140.000 Ft-os rendkívüli tétel elfogadásáról, még a képviselőház tagjai is döbbenetvették tudomásul.

Az első felszólaló egy interpellációt nyújtott be a belügyminiszterhez, amelyben a következő kérdésekre kért választ: milyen hatalommal nevezték ki Rádayt, túllépheti-e az eredeti hatáskörét, igaz-e a

²¹⁵ MOL K 148 1871. IV. F. 637. sz.

²¹⁶ MOL K 27 1871. március 24.

²¹⁷ Pester Lloyd 1871. május 18.

Löbl-ügyben történt önkényes intézkedés, valóban kínozták és megalázták-e a rabokat stb. A hozzászólás jól láthatóan a vitaindító cikk felfogását tükrözi és a reflexiók tömegét indította el. Ebben az esetben is döntően a pártállás volt a meghatározó, a szélsőbal és a baloldal támadta, a kormányoldal és személyesen a belügyminiszter is védte a királyi biztos tevékenységét, aki a költségvetés elfogadásával végül pirruszi győzelmet aratott.²¹⁸ A sajtó támadásai és a képviselőházi viták csaknem egy hete alatt szinte teljesen elenyészett az a tisztelet és megbecsülés, amelyet korábban két és fél év alatt sikerült felépítenie. Jól láthatóan meggyengült, kicsúszott a kezéből az irányítás, sőt egyre kevésbé volt képes egyáltalán befolyásolni az eseményeket. Helyzetének megváltozását jól mutatja az a belügyminiszteri levél, amelyben szokatlanul kemény hangnemben közlik vele a további lehetőségeket. Tóth Vilmos szerint a képviselőház csak nehezen fogadta el a kért költségeket, ezért biztos benne, hogy ez még egyszer nem fog sikerülni: „semmi kilátás sem lévén arra, hogy a királyi biztos működésre a törvényhozás további bármily csekély póthitelt engedélyezzen.” Ezért felkéri Rádayt, hogy működését, „melyet szíves készséggel ismerek el sikerdúsnak” (!), az év végéig mindenképpen fejezze be, hogy „annak adminisztratív s rendőri teendőit a törvényhatóságok, a delegált bíróságokét pedig az addig életbe lépendő királyi törvényszékek átvehessék”. Felszólította továbbá, hogy a „kisebb ügyek tárgyalását, melyekre kiküldetése nem terjed s melyek tulajdonképpeni teendőit csak akadályoznák, határozottan mellőzze.”²¹⁹

A királyi biztosság további tevékenységét a vita, illetve a minisztérium figyelmeztetése nem befolyásolta. Ráday ettől kezdve védekezésre kényszerült, de minden lehetséges módon arra törekedett, hogy hatalmát csorbíthatatlanul megőrizhesse, mert különben – saját meglátása szerint – nem érhetett el eredményt. Ebben váratlan segítséget talált az eddig többnyire vele szemben álló önkormányzatok egy részében, akik szakmai munkájában nem, de legalább erkölcsi tekintetben mögé állhattak. Még a költségvetési vita idején Arad, majd júniusban Szabadka város díszpolgárává választották, Bánátkomlós „értelmisége”, Vinga képviselőtestülete, Békés, Csanád és Csongrád megye közgyűlése nyilvánította ki elismerését eddigi tevékenységéért.²²⁰

²¹⁸ Képviselőházi Napló 1869-1872. XVI. 315-355. old.

²¹⁹ MOL K 148 23. cs. 1871. IV. F. 1315. sz.

²²⁰ MOL K 151 24. cs. 1871. 2990. sz.; uo. 25. cs. 1871. 3825. sz.; uo. 26. cs. 1871. 4420. sz.; uo. 29. cs. 1871. 6579. sz.; uo. 30. cs. 1871. 7249. sz.

Novemberben pedig Arad város közgyűlése feliratban fordult az országgyűléshez és a kormányhoz, hogy a királyi biztosság Szegedről Aradra tegye át a székhelyét, mert a sok helyi ügy miatt onnan könnyebb a szervezet irányítása.²²¹

Az év végén a belügyminiszter felszólította Rádayt, hogy az uralkodónak elkészítendő éves minisztériumi beszámolóhoz készítse el a királyi biztosság 1871. évi tevékenységének összefoglalását. A kiderített bűncselekmények száma ekkor már nagyságrendekkel nagyobb, mint egy évvel korábban. A rablógyilkosságoknál csaknem háromszoros a növekedés (189), jelentős a rablási (475) és sikkasztási (34), valamint feltűnően magas a kiderített betöréses lopások (1562) és ötszörösére emelkedett az orgazdasági (162) esetek száma. Tárgyalásra 683 ügyet adtak át a bíróságnak, amely eddig 306 esetben hozott ítéletet. 1872. január 1-én a 888 fogoly mellett 2635 szabadlábbon lévő gyanúsítottól tudtak. A kiderített kár már meghaladta az 1.000.000 Ft-ot és csaknem megduplázódott az ellopott állatok korábban ismert száma. A biztos szerint az Alföldön sikerült rendet csinálnia, „nem merem azonban azt állítani, hogy a helyreállított közbiztonsági viszonyok erős alapokon nyugodnának, mert nagyrészt csakis a félelem s sok esetben a bűnnek azonnali utolérése s kérlelhetlen büntetése fékezi a gonosztevőket újabb gaztetteik véghezvitelében...” Már csak a mind nagyobb számú postasikkasztási eseteket tartja megoldandó feladatnak, aminek az elterjedését az őt ért országgyűlési és sajtótámadásoknak tud be, egyértelműen utal tehát a Löbl-ügy körülményeire. A jelentés egy-egy óvatos megjegyzésen túl nem foglalkozik a folytatás lehetőségével, talán érezhette, hogy erre nincs túl sok esély.²²²

Ezért talán még őt is meglepetésként érthette, hogy 1872. január 5-én egy rövid táviratban kérték fel a jövő évi részletes költségvetés elkészítésére és a fenntartás indokolására. Legalábbis erre utal, hogy olyan új érvet nem tud felsorakoztatni, ami valóban igazolná a királyi biztosság további szükségességét. Zavaró tényezőként hivatkozik az ország közigazgatási és bírósági átszervezésére, az országos államrendőrség hiányára, a számtalan befejezetlen vizsgálatra és a „közkívánatra”, amely bizonyítja, hogy szükség van rá.²²³ További érdekes-

²²¹ Szegedi Híradó 1871. november 26. A belügyminiszter még 1870 februárjában felhatalmazta Rádayt, hogy a város kérésére tevékenységét Aradra is terjessze ki. MOL K 151 12. cs. 1870. 441. sz.

²²² MOL K 151 30. cs. 1871. 7640. sz.

²²³ MOL K 151 31. cs. 1872. 20. sz.

ség, hogy a minisztertanács ezúttal nem is tárgyalta a fenntartás szükségességéről, hanem azonnal az országgyűlés elé terjesztette, ahol néhány – új információt nem tartalmazó – hozzászólással a tíz hónapra kért 133.500 Ft-os póthitelt január 27-én viszonylag simán el is fogadták.²²⁴ Az egész ügy nem is keltett volna különösebb feltűnést, ha még aznap nem terjed el a képviselőházban, majd a másnapi lapok nem közlik, hogy Ráday benyújtotta lemondását. Ennek részleteire a bíróság működését, illetve a Löbl-ügyet tárgyaló fejezetben még kitérünk, ezért előljáróban csak azt emeljük ki, hogy a szegedi ügyekben ítélkező új bíróság megalakulását, személyi összetételét illetően az igazságügy-miniszterrel folytatott szakmai vita és személyi ellentét miatt szánta rá magát erre a lépésre. Végül kompromisszumos megoldás született, Ráday visszavonta lemondását és hatalmas ünneplések között érkezett vissza Szegedre.

A pillanatnyi győzelem azonban nem fedhette el azt a tényt, hogy gyakorlatilag elveszítette a politikai támogatást, ezért mindenképpen be kellett fejeznie tevékenységét. Hiába érkeztek hozzá tömegesen a gratulációk, a hódoló feliratok, az év a hatalomvesztés jegyében telt el. Kicsúszott kezéből a bíróság befolyásolása, át kellett adnia az ügyészségnek a rabok felügyeletét és fel kellett gyorsítania a még folyó vizsgálatokat. A vizsgálat alatt levő ügyeket lezárták és tömegesen adták át az Aradról delegált új bíróságnak. Az új bűncselekményekkel és feljelentésekkel már nem foglalkoztak, azokat az illetékes hatóságoknak továbbították.²²⁵ Ráday júniusban képviselői helyet szerzett az országgyűlési választáson, de nem állíthatjuk, hogy ez kihatással lett volna királyi biztosi munkájára. Ugyanolyan intenzitással, odafigyeléssel zárta le a még függő ügyeket, mint ahogy csaknem négy évvel korábban elkezdte. Korábbi társadalmi támogatottsága azonban ekkor már semmissé vált. Bár Szabadka városa még az utolsó pillanatban a kormánytól és a parlamenttől is kérte a biztosság hatályának meghosszabbítását, ezen már a sokáig Ráday támogatójának tekinthető *Szegedi Híradó* is csak gúnyolódott.²²⁶ Egyes képviselők a szegedi és az aradi közgyűlésben hasonló indítványokkal próbálkoztak, de rendre leszavazták őket.²²⁷ A biztos még október elején javaslatot tett alárendeltjei megjutalmazására, majd november elején

²²⁴ Képviselőházi Napló 1869-1872. XXI. 29., 46-51.

²²⁵ MOL K 150 248. cs. 1873. III. 13. 3411. sz.

²²⁶ Szegedi Híradó 1872. október 2.

²²⁷ CSML IV. B. 1402. 445. sz. és Szegedi Híradó 1872. november 20.

engedélyt kapott, hogy az ügyek átadásának elhúzódása miatt néhány hétig az eredeti határidőn túl is Szegeden maradjon, de hivatalos megbízása október 30-án véget ért. Ezen a napon elbúcsúzott beosztottaitól és hosszú, személyes hangú levélben mondott köszönetet Laucsik Máténak, legközelebbi munkatársának. Ez a dokumentum jóval túlmutat a hivatalos iratok keretein, meggyőződésünk szerint Ráday az egész királyi biztosság tevékenységéről, a sikeres négy évről mondott benne véleményt:

„Ő cs. és kir. felsége által, az Alföldön megrongált közbiztonság helyreállítása és megszilárdítása céljából nyert királyi biztosi kiküldetésem megszűnte előtt, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy önnek azon közreműködéséért, mely által legalább is nagy részben sikerülhetett feladatomnak némileg is megfelelnem, a legforróbb és őszintébb köszönetemet nyilvánítsam.

Az elért sikerben az oroszlányrész a vizsgálatok és a börtönfegyelmet illeti, azon óriási eredmény, mely e tekintetben el lett érve elég világosan tanuskodik a vizsgálóbírák érdemei felől, a börtön felügyelet és rendszer megtartása pedig, mely egyenesen és egyedül önnek műve volt eléggé ismeretes, de nem mulaszthatom elismerésem nyilvánítását, azon csak általam ismert körülményekért, melyek szerénstem és előttem legalább, összes munkálkodása fénypontját képezik, így mint a szigorral párosult mondhatni atyai gondoskodás, melyben a foglyokat részesíté; a büntettek kiderítése mellett folyton megóvva tartott azon törekvése, hogy a gonosztevő ne csak büntetve, de a társadalom érdekében javítva is legyen; saját és alattasai kitartó és egész idejüket igénybevevő munkásságok mellett bebizonyított abbéli sikeres törekvése, miként a nálunk leginkább elhanyagolt bűnvizsgálati szaknak hasznos tagokat is képezzen; a gyors, erélyes és mit sem kímélő eljárásával párosult azon eredményes törekvése, melyet mindenkor a midőn ezt a főfeladat kockáztatása nélkül tehetett, az állam anyagi érdekei megóvása és kímélése körül tüntetett fel. Mindezek mellett pedig azon odaadás teljes támogatás, melyben engem mint főnökét egész majdnem négy évig tartó nehéz feladatom és működésemben nem csak a szorosán vett hatáskörében de egyébként is részesített. Nyilvános érdemei elismerését nyilvánítja és nyilvánítandja okvetlen a kormány és haza, a közvélemény már is teljesíté tartozását; a szerényen nem szellőzött valódi és legnagyobb horderejű tevékenységeiért jutalmat rejt a jövő – a művelődéstörténelem okvetlen nyilvánulása, mindamelllett fogadja szívesen a megszűnt főnök, de a

megmaradt barát őszinte köszönetét és elismerését tőlem, melyet viharos és kimerítő munkássága emlékével szorosan összefűzve örökké megőrzendem és tartandom. Fogadja őszinte tiszteletem nyilvánítását.”²²⁸

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

²²⁸ MOL K 151 39. cs. 1872. 4863. sz.

A Löbl-ügy

Az eddigi általános érvényű megállapításainkkal szemben ebben a fejezetben egy konkrét eset vizsgálatára teszünk kísérletet. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a külvilág kirekesztésével a szegedi várbörtönbe zárt előzetes letartóztatottnak lehetősége van-e arra, hogy az állam minden törvényes eszközével rendelkező királyi biztossal szemben bebizonyítsa vélt vagy valós igazát? Az általánosságban feltett kérdésre adott válaszuk kétséget kizáróan: nem. A vizsgált személy tekintetében azonban – minthogy jó anyagi körülmények között élő és amint az időközben kiderült, befolyásos kapcsolatokkal rendelkező kereskedőről van szó – a felelet már nem ennyire egyértelmű.

A Löbl-családról a kutatások jelenlegi állása szerint sajnos nagyon keveset tudunk. Az egyik főügyészi jelentésből annyi mindenesetre kiderül, hogy a családfő, az újsziváci illetőségű, izraelita vallású Löbl Illés 55 éves, 9 gyermeke van, több ház tulajdonosa, földbirtokos, gabona és rőfös kereskedő és gazdálkodó.²²⁹ 1866-tól újsziváci postamester, de a gyakorlati munkát hozzá nem értése miatt a viszonylag gyakran váltogatott expeditorokkal végeztette. A korábbi ügyek áttekintése során a királyi biztos beosztottai arra a következtetésre jutottak, hogy a Löbl család által sikkasztási ügyekben tett feljelentésekben számtalan ellentmondás található, ezért Illés két fiát, Jakabot és Lipótot 1870 novemberében letartóztatták. Összesen 15 ügyben indították meg velük szemben az eljárást, annak ellenére, hogy egy-egy kétes hitelű tanúvallomást leszámítva semmit nem tudtak bizonyítékként felmutatni. Az említett ügyészi jelentés számba veszi a postán történt eseteket, amelyekben kétségtelenül található néhány közös vonás. Gyakran tűntek el kisebb-nagyobb összegek, amelyeket a Löbl család feje kifizettetett a beosztottaival, majd többnyire feljelentés nélkül elbocsátotta őket. Ez arra engedett következtetni, hogy a lopásokhoz a postamesternek és fiainak is lehetett némi köze, a beosztottakat pedig csak a feljelentéstől való félelem és a teljes kiszolgáltatottság készítette fizetésre. A nyomozást egy idő után kiterjesztették Illésre is és meggyanúsították postai sikkasztásokkal, lopott ökrök orgazdaságával, bírói zár alá vett tárgyak elsikkasztásával és hamis bankjegyek terjesztésével.

²²⁹ MOL K 151 23. cs. 1871. 2310. és uo. 24. cs. 1871. 3097.

A nyomozati iratok egy-egy utalása azonban arra enged következtetni, hogy a családfő a meggyanúsítást nem feltétlenül a bizonyítható érintettségével, hanem a háttérben kibontakozó szervezőképességével váltotta ki. A hasonló esetektől eltérően ugyanis nem vette szó nélkül tudomásul fiai letartóztatását és minden követ megmozgatott szabadon bocsátásuk érdekében. Ügyvédeket fogadott, a sajtóhoz fordult – egyelőre hatástalanul –, a hivatalos idézés ellenére a kihallgatáson nem jelent meg és ezzel kiváltotta Ráday haragját. Talán a felfokozott érdeklődésnek is köszönhető, hogy a királyi biztos a korábbi ügyektől eltérően igyekezett betartani a törvényes utat, bár amint azt a későbbiekben látni fogjuk, ebben nem szerzett túl nagy gyakorlatot. Annak ellenére, hogy ekkor már három éve irányította a „betyárvilág” felszámolását és több száz letartóztatásra került sor. A törvényes út betartására törekvés egyik példajaként említhetjük, hogy a Löbl-testvérek letartóztatása után Ráday egyáltalán jelentést tett a szegedi ügyek tárgyalására kirendelt bíróságnak az esetről, összefoglalva a rájuk vonatkozó büntetteket és a bűnösségüket igazoló „bizonyítékokat”. Arra azonban érthető okokból nem tért ki, hogy a jelentés elkészítéséhez miért volt szükség 5 hónapra. Ez az időszak azonban vélhetően csak Jakab és Lipót számára lehetett hosszú, a szegedi eseteket tekintve az átlagot ez meg sem közelítette. Számtalan olyan példát ismerünk, amikor a rabokat hónapokkal az őrizetbe vételüket követően még csak ki sem hallgatták, sőt sokan azt sem tudták, hogy miért tartóztatták le őket.²³⁰ A vádak alaptalansága vagy a bizonyítékok hiánya pedig a Löbl-testvérek esetében annyira egyértelmű volt, hogy még a Rádayval jó kapcsolatban álló főügyész is kénytelen volt kijelenteni: „a letartóztatott két Löbl testvér és azoknak szabadlábban lévő atyjuk Löbl Illés ellen ezen vizsgálati iratok szerint fölmerült 15 rendbeli vád iránt megindított vizsgálat közül még egy is alig jutott el azon fokig, hogy a fennforgó s a vádlottakra nézve valóban terhelőknek mutakozó vádak érdemleges elbírálás végett törvényszéki tárgyalás alá terjesztethetnének.”²³¹ Ennek azért volt jelentősége, mert elismerték az eddigi nyomozás eredménytelenségét, másrészt az ügyet további vizsgálatokra Rádaynak adták vissza, aki ebben a tekintetben immár korlátok nélkül, bírósági jóváhagyással folytathatta tevékenységét. A két fiú szabadlábba helyezési kérelmét a nyomozás

²³⁰ pl. MOL K 151 29. cs. 1871. 6923. sz.

²³¹ MOL K 151 24. cs. 1871. 3097. sz.

érdekeire hivatkozva elutasították, Löbl Illést pedig érintettsége és az együttműködés hiánya miatt letartóztatták.

Az eddig sem a megszokott menetrend szerint alakuló ügy akkor vett újabb fordulatot, amikor Ráday megkapta Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter 1871. április 18-án írott levelét, akinél panaszt tettek a Löbl-család tagjainak „alaptalan gyanúból” történt letartóztatása miatt. A királyi biztos későbbi ingerült leveleinek megértéséhez tudnunk kell, hogy az igazságügy-miniszter nem Ráday felettese, de kötelességei közé tartozott a bíróságok és az államigazgatás minden szintjén a törvényességi felügyelet. A vizsgálatokat vezető személy kiválasztásáért és az eredményességért a belügyminiszter vállalta a felelősséget, ő biztosította a szükséges anyagiakat, az esetleges vitás kérdésekben megfellebbezhetetlen volt a döntése. Ráday ezt pontosan felmérte, soha nem kérdőjelezte – kérdőjelezhetette – meg az utasításokat és mindenkor törekedett a bizalmas viszony kiépítésére, majd annak gondos fenntartására. Jelentéseiben számtalanszor hivatkozik a korábbi szóbeli beszámolókra, ezek hangneme gyakran túlmutat a hivatali érintkezés szabályain, egy-egy esetben kifejezetten baráti. A belügyminiszter „gyámkodása” után ezért érhetette váratlanul az igazságügy-miniszteri levél, amely a Löbl-üggyel kapcsolatban két szinten is magyarázkodásra készítette és egy hosszú, hónapokig tartó vitának lett a kiindulópontja.

A fontosabb és hosszú távon kétségtelenül zavarokat okozó kérdés az illetékességi vita volt, aminek az előzményei a királyi biztosság megalakulásához nyúlnak vissza. Bár ennek története kezdetben nem választható el élesen a Löbl-ügytől – miután e nélkül talán továbbra is a mélyben, látens veszélyforrásként élt volna tovább –, később mégis elvált attól és egy minden korábbinál élesebb összecsapást indukált a két érintett fél között. A Ráday kinevezését és feladatait a törvényhatóságokkal közlő 1869. januári belügyminiszteri rendelet a királyi biztos hatáskörét a következőképpen szabályozta: „... elkerülhetlenül szükségesnek találtam arról gondoskodni, hogy valamint az újabb bűnös merényletek megakadályozását célzó intézkedések, úgy a már elkövetett bűntettek tetteseinek kipuhatolását s kézrekerítését tárgyozó nyomozások s rendelkezések számai, nem különben a kézrekerített bűntettesek ellen azon irányban és azon határvonalig folytatandó vizsgálatok keresztül vitele is, melyek további bűnrészesek kipuhato-

lása céljából szükségesek, egy kézben összpontosíttassanak.”²³² A rendelet tehát viszonylag pontosan szabályozza Ráday mozgásterét, tevékenysége a tettesek elfogásával és kihallgatásával lezárul, a további lépések már nem az ő hatáskörébe tartoznak. Erre hívja fel a figyelmet az igazságügy-miniszter már említett 1871. áprilisi első levelében is: „Az Alföldön megzavart közbiztonság helyreállítása végett szükséges közigazgatási intézkedések Méltóságod hatáskörébe tartozván, a gyanú szálainak nyomozása, a gyanúval terhelt egyéneknek ideiglenes letartóztatása is, mint rendőri hivatás, a királyi biztos teendőinek tárgyát képezi: azonban a vizsgálati fogságnak fenntartása vagy megszünte iránt, [...] a tulajdonképpeni bűnvádi vizsgálat, a bírósági eljárás kizárólagos feladatát képezi; aminek múlhatlan folyománya – hogy a rendőrileg letartóztatott egyének szabadlábra helyezése, vagy vizsgálati fogságban való tartása iránt, az illetékes bíróság határozata a letartóztatás után azonnal kikérendő, s hogy a bíróság határozata ellen – mind a tisztí ügyésznek, mind pedig a letartóztatottnak joga van a felsőbb bírósághoz felebbezni.”²³³ Mit tesz ilyenkor egy kötelességtudó hivatalnok? Köszönettel veszi a miniszter figyelmeztetését és a továbbiakban betartja a szabályokat. Jól érzékelhetően ezt várta el tőle az igazságügyi tárca vezetője is, hiszen már jó előre félreértéssel magyarázta Ráday eddigi felfogását feladatáról. Ő azonban nem fogadta el a különösebb presztízveszteség nélküli visszavonulás lehetőségét. Válaszában egyértelművé tette, hogy tisztségét 1869-ben csak azzal a feltétellel vállalta el, hogy „szabad kezet” kap az ügyek felgöngyölítésére, a „száraz törvényes formákat” mellőzheti. Felfogásának helyességét pedig igazolják az eddigi eredmények és azok kedvező fogadtatása. A továbbiakban törvényeket és rendeleteket idézve hosszasan kioktatta az igazságügy-minisztert a jogértelmezés mikéntjéről, a rendszer megváltoztatása esetére elhárítva magától a további felelősséget. A korábbi szabályozás fenntartását azért tartotta nélkülözhetetlennek, mert a tolvajokat és rablókat viszonylag könnyen el lehetett fogni, viszont „most következők azok befogatása leginkább, kik ügyesebbek, tekintélyesebbek és vagyonosabbak lévén, pártfogó, tanácsadó és védelmezőkben hiányt nem szenvedendnek.”²³⁴ A konkrét ügygel kapcsolatban az a véleménye,

²³² MOL K 151 1. cs. 1869. 23. sz. és Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét város kapitányi hivatal iratai, 378/1869. sz.

²³³ MOL K 151 23. cs. 1871. 2310. sz.

²³⁴ uo.

hogy a korábbi vizsgálatok a Löbl-család jó kapcsolatai és vagyona miatt nem értek el eredményt, fiai védelmében Löbl Illés még kormányzati és törvényhozási körökkel is jó viszonyt ápol. Meggyőződése, hogy az igazságügy-minisztériumból szándékosan szivárogtatnak ki információkat, a miniszter és a királyi biztos közötti „legbizalmasabb természetű érintkezés” tartalmát a család másnap ismeri.²³⁵

A fejezet célja a Löbl-család érdekérvényesítő tevékenységének felvázolása, ezért nem tekintjük feladatunknak a kibontakozó vita, a válaszok és viszontválaszok ismertetését. Ezért az alábbiakban csupán a szempontunkból fontosnak tűnő eseményekre kívánjuk felhívni a figyelmet. Ráday és az igazságügy-miniszter utalásai nem hagynak kétséget afelől, hogy az ellentéteket Löbl Illésnek a befolyásos kapcsolataival sikerült kiprovokálnia, amely ezek után önálló életet élt. Egyre kevésbé számított a konkrét ügy, fontosabbá vált a presztízs, amely később személyeskedésbe torkollott. Érdekes módon ez nem oldódott meg Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter kormányból történt 1871. június 5-i kilépésével, mert Bittó István még határozottabban kiállt az igaza mellett. Ehhez minden biztonnyal hozzájárult az is, hogy Löbl Illés felesége a védelem megszervezésébe egyre inkább bekapcsolódva újabb és újabb vádakot fogalmazott meg Ráday ellen.

Teljesen váratlanul, még 1871 májusában példátlan kirohanást intézett ellene az ország legolvasottabb lapja, a kormány félhivatalosának számító *Pester Lloyd*, amely alapjaiban forgatta fel a sajtó királyi biztossággal kapcsolatos beidegződéseit. Eddig ugyanis az ellenzéki újságok természetükből fakadóan támadták, a kormánypártiak pedig ugyanilyen következetességgel védték Rádayt, majd ekkor a szerepek immár véglegesen felcserélődtek. Ez a váratlan helyen és időben bekövetkezett támadás azért érthette felkészületlenül, mert nem vette komolyan a család ügyvédje által néhány nappal korábban írt és burkolt fenyegetést tartalmazó levelet. A jogi képviselő ebben ismételtelen számon kérte a királyi biztoson a Löbl-testvérek látogatásának megtiltását, majd elég egyértelműen figyelmeztette: „Ne tagadja meg kérem ezen oly szerény kérelmet, s ne hozzon engem és a családot ismét oly kellemetlen helyzetbe, hogy ily csekélységért ismét a ministeriumhoz kelljen folyamodnunk. Én szavamat adtam Méltóságodnak, hogy egy lépést sem akarok másutt ez ügyben tenni, csak közvetlenül Méltóságodnál, és ezt meg is akarom tartani, de ha a családnak még azon

²³⁵ MOL K 151 23. cs. 1871. 2542. sz.

csékély kérelmét sem veszi Méltóságod figyelembe, hogy a gyermeket láthassák: akkor kénytelen leszek arra a meggyőződésre jutni, hogy Méltóságod nem méltányolja a családnak ezen jogos kérelmét, vagy azon meggyőződésben van, hogy a gyermekeknek még csak látását sem engedheti meg anélkül, hogy erre is különösen a ministerium ne intézkedjék, s így maga utal mintegy engem arra, hogy az ez iránti lépéseket felsőbb helyen tegyem meg.”²³⁶

Hogy a Löbl-ügytől nem függetleníthető és jól összehangolt akcióról van szó, az az egy héttel későbbi, az előző fejezetben már részletezett képviselőházi felszólalásokból válik egyértelművé. A parlament működésének sajátosságait és a felszólalások tartalmát elemezve feltételezhető, hogy a társadalom szélesebb rétegeit élénken érdeklő problémakör jóval túllépett eredeti fontosságán és Ráday személyén kívül már az egész kormány számára kellemetlenné vált. Talán ezzel is magyarázható, hogy a belügyminiszter a Löbl-ügy vizsgálatában tapasztalható visszaélésekkel kapcsolatban, a „cél szentesíti az eszközt” elv kritikátlan érvényesítésével a következőképpen nyilatkozott: „a bíró ítélni fog az ügy fölött és midőn az ítélet meg lesz hozva: akkor mondhatunk csak bírálatot a fölött, vajon Ráday Gedeon gróf helyesen járt-e el vagy sem.”²³⁷

A sajtó és a politikai elit mellett a nyomásgyakorlásnak egyetlen színtere maradt, ahol a védelem még nem fejtett ki érdemleges tevékenységet, ez pedig az uralkodó figyelmének felkeltése. Bár a király meghatározó szerepe a magyar politikai életben elvitathatatlan, személyének megítélése a közvéleményben ekkor még meglehetősen ambivalens. Talán ezzel magyarázható, hogy Löbl Illés felesége utoljára, mintegy végső mentsvárként fordult Ferenc Józsefhez 1871 szeptemberében írott levelével. Bár ennek tartalma számunkra nem árul el új információt, döntően megismétli a Rádayval kapcsolatos korábban már ismertett vádakot, egy rövid félmondat miatt mégis figyelemre méltó. Kéri, hogy az ügyet az igazságügy-miniszter útján intézzék el, Bittó István nevét pedig kétszer aláhúzták, nyomatékositva személyének fontosságát.²³⁸

A sajtó támadásai, a képviselőházi vita, az uralkodónak írott levél gyakorlatilag csak kiegészítették az igazságügy-miniszterrel folytatott, hónapok óta tartó levelezést, de kétségtelenül hozzájárultak a

²³⁶ MOL K 151 24. cs. 1871. 2627. sz.

²³⁷ uo. 334. old.

²³⁸ MOL K 151 25. cs. 1871. 6749. sz.

feszültség növekedéséhez. Ezért nem okozhatott meglepetést, hogy a vitát végül a miniszter – még az udvarias megszólítást is nélkülöző, kemény hangnemben megfogalmazott – fenyegető levele zárta: „Meghagyom továbbá, hogy Méltóságod az előbbi rendeleteimben kötelességévé tett jelentést 8 nap alatt – hozzám felterjeszteni – el ne mullassza. Ha netalán ezen rendeletem sem változtatná meg Méltóságodnak az itteni meghagyásokkal szemben követett magatartását: ez esetre kénytelen leszek a fennforgó körülményekről magamnak vizsgálat útján meggyőződést szerezni, s intézkedéseimet közvetlen közegeim által foganatosíttatni.”²³⁹

Ha mérleget vonunk az eseményekből, előzetes várakozásainkhoz képest váratlan eredményre juthatunk. Az egyik oldalon egy királyi biztos, aki jelentős összeggel, politikai hatalommal, tekintéllyel, tapasztalattal, helyismerettel, a kitűzött feladat elvégzéséhez szükséges közigazgatási és bírósági támogatással rendelkezik, míg a másikon egy újsziváci illetőségű kereskedő, aki csupán jelentős, de az államéhoz nem mérhető anyagi javakat mondhat a magáénak. Ahogyan azt a bevezetőben is jeleztük, „normális” viszonyok között a két oldal küzdelmének eredménye nem lehet kétséges. Az események nem várt fordulatát azonban az okozta, hogy a Löbl-család védelmét ellátó ügyvéd(ek) pontos helyzetfelismerése lehetőséget adott a pontról-pontra kidolgozott taktika érvényesítésére. Az általuk szőtt kapcsolati háló felderítése gyakorlatilag lehetetlen, de egy-egy utalás mégis rávilágít annak mélységére. Az egyik korábbi levélből már idéztük Ráday véleményét, aki tekintélyes ügyvédek, köztisztviselők álló személyeket, parlamenti képviselőket említ, az igazságügy-minisztériumot, sőt magát a minisztert is meggyanúsította. 1871. november végén írott utolsó, keserű hangú levelében nem minden él nélkül jegyezte meg: „Themis kormány palotájába gazok oly jártasokká lettek, mint azt Löblné folyamodványa, jelesül annak a kormány intézkedéseket oly alaposággal ismerő része világosan tanúsítja.”²⁴⁰ Bár Ráday vélekedését más oldalról sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk, a védelem valóban több alkalommal hivatkozott olyan miniszteri intézkedésekre, amelyek hivatalosan nem juthattak a tudomására.

Az ügyvédek tevékenysége a kétségtelen eredmények ellenére sem korlátozódott a kapcsolatok kiépítésére és azok felhasználására, rövid

²³⁹ MOL K 151 23. cs. 1871. 2542. sz.

²⁴⁰ *uo.* Themisz a görög mitológiában az igazság jövőbelátó istennője, az isteni és emberi jog fenntartója, a törvényes világregend megszemélyesítője.

távú, azonnal érvényesíthető célokat is kitűztek, amelyekben szintén sikereket mutathattak fel. Bár az azonnali szabadlábra helyezést nem tudták elérni, a látogatások engedélyezésére, vagy a jobb börtön-körülmények megteremtésére – állandó viták közepette – a királyi biztost sikerült rákényszeríteniük. Ezek olyan eredmények, amit a négy év alatt letartóztatott csaknem 1600 gyanúsítottból – leszámítva azokat, akiknek rangjuk szerint „járt” a pozitív megkülönböztetés – ismereteink szerint másnak nem sikerült elérnie. A különleges elbánást tanúsítja az is, hogy Löbl Illés és két fia egyáltalán életben maradt, bizonyíthatóan megélték a bírósági tárgyalást, bár további sorokról nincsenek ismereteink.

Az ügyvédek tevékenysége tehát kétségtelenül sikeres, de Ráday „vereségében” legalább ekkora szerepet játszott helyzetének a konkrét ügytől független megváltozása. 1869-ben szinte osztatlan lelkesedéssel fogadták, majd a sikerek hosszú ideig elnyomták a bíráló hangokat. Két év alatt azonban a szervezet túlnőtt eredeti feladatkörén és a közvélemény szemében egyre inkább egy basáskodó, öncélú, tekintet nélkül vagdalkozó apparátus képe jelent meg. Ez egészen addig nem jelentett problémát, amíg Ráday az események irányítását minden szinten a kezében tartotta és nem volt számottevő ellenfele. A Löbl-ügy nyilvánossá tétele azonban az addig mesterségesen elfojtott indulatokat a felszínre hozta és hirtelen minden oldalról támadni kezdték a királyi biztosság tevékenységét. A sajtó, amely az információhiány miatt a hírérséget korábban képtelen volt kielégíteni, a helyi politikusok és a közigazgatás vezetői, akik Ráday megjelenésével hatalmuk jelentős részét elveszítették és személyében is irritálta őket a biztos ellentmondást nem tűrő magatartása, a parlamenti ellenzék, amely újabb eszközt látott a kormány elleni támadásokhoz, végül az igazságügy-miniszter, aki a jogszerű működés iránti elkötelezettségén túl – Rádayhoz hasonlóan – presztízskérdést csinált az ügyből.

Egy két és fél évtizeddel későbbi visszaemlékezés Ráday hatalmának megrendülését nem a Löbl-család, hanem egy jól szervezett szegedi értelmiségi csoport akciójának tudja be. Novák József szegedi ügyvéd szerint „a sajtóban megjelent közlemények egy részét én írtam, más részét társaim, és Lőw Tivadar közvetítésével jutottak elinté a lapokba. Ő t.i. akkor a Pázmándy Dénes-féle »Delejtűnek« egyik szerkesztője volt s a lapoknál összeköttetésekkel bírt. Mert egyébként a mi hatalmas összeköttetésünk is csak abból állott, hogy Szeged akkori országgyűlési képviselőjét, Horváth Mihály püspököt

meg tudtuk győzni a kivételes állapotok megszüntetésének helyes voltáról, s ő valóban fel is emelte a szavát ez irányban Bittó miniszterelnöknél. De felemelte a szavát Szeged város közönsége, főispánja, hatósága és a közvélemény is. Annak a hatása volt a döntő, nem pedig a mi gyenge erőnké... Szégyeltük a városunk nevére mázolt sarat! Szégyeltük, hogy Szeged polgársága, mondhatni egész lakossága éveken keresztül úgy volt ország-világ elé odaállítva, mint egy szervezett nagy bűnbanda.”²⁴¹

Vizsgálataink lezárásaként már csupán egyetlen fontos kérdésre kell választ adnunk. Sikerrel járt-e a védelem taktikája és a bíróság felmentette-e a vádlottakat? Az érdekesebb tárgyalásokról korábban részletesen beszámoló *Szegedi Híradó* a Löbl-üggyel kapcsolatban viszonylag szűkszavú, az újság hasábjait az ekkor folyó képviselőválasztás eseményei töltik meg. Így Löbl Jakab perének részleteit sem ismerjük, csak annyi bizonyos, hogy 1872. június 11-én 3 évi börtönrre ítélik.²⁴² Löbl Illés és Lipót ügyét július 22-én tárgyalták és az ügyész által beterjesztett bizonyítékok között rendkívüli a hasonlóság. Mindkét esetben a börtönben történt vallomásra illetve a cellatársnak történt beismerésre hivatkozik, ezekre építi vádbeszédét. A lopással gyanúsított Lipót kihallgatásakor állítólag bevallotta tettét, majd „később ezen vallomását visszavonta, s állítja, miszerint azt csak a vele egy börtönben levő Feierlicht Ármin tanácsára, unszolására és fenyegetésére tette volna ...”²⁴³ Ügyvédje később ezt megerősítette, hozzátéve, hogy a cellatárs veréssel kényszerítette védencét a hamis vallomás megtételére. Az édesapa, Löbl Illés perét ugyanaznap tárgyalták: „Ez orgazdasági bűntény alapja Bajdor János szegedi várbeli rabnak följelentésében rejlik. Ugyanis Löbl Illés vizsgálati fogsága alatt nevezett hírneves rablóval levén egy börtönben elzárva, bizalmas társalgása közben bizonyos orgazdasági esetről tett előtte említést, miről Bajdor a vizsgáló-bíróságot értesítette.”²⁴⁴ A 3 rablógyilkosságban, 14 rablásban, 38 lopásban és számos orgazdaságban való bűnrészesség miatt később életfogytiglanra ítélt Bajdor sajátos szerepét már tisztázta a történettudomány. A „kecskeméti banda” tagjainak elítéléséhez ő szolgáltatta a bizonyítékokat, a börtönben rendszeresen besúgói feladatokat vállalt és ezért különleges kedvezmények-

²⁴¹ Szegedi Híradó, 1897. április 6.

²⁴² Névmutató a delegált törvényszékek által elítélt foglyokról. MOL K 151 73. kötet

²⁴³ Szegedi Híradó 1872. július 24.

²⁴⁴ Szegedi Híradó 1872. július 26.

ben részesült. Napközben szabadon járhatott a börtönben és konyhaszolgálatra osztották be. Állítólag ő volt Rózsa Sándor első cellatársa, neki sikerült szóra bírnia a híres betyárt.²⁴⁵ A bíróság Bajdor vallomásának igazságtartalmát nem vonta kétségbe és meglehetősen gyenge, közvetett bizonyítékok alapján az ekkor már szabadlábón védekező (!) Löbl Illést orgazdaságért a jogerőre emelkedéstől számított egy évi börtönre ítélték. Fia, Lipót ugyanezen a napon lopásért három évi „fogság”-ot kapott.

Bajdor János hírhedt rablógyilkos

²⁴⁵ Lásd erről részletesen: Fári Irén: Szegedi betyárfényképek. Adatok a betyárkéréshez Ráday Gedeon királybiztos idejéből. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 2. Szeged, 1999. 448-451. old.

Sajtótörténeti áttekintés

Az alábbiakban röviden kísérletet teszünk annak áttekintésére, hogyan reagált az országos és a helyi sajtó a királyi biztos működésére, milyen fordulópontok és viták jellemezték ezt a kétoldalú kapcsolatot.

A társadalmi nyilvánosság területén 1867 legfontosabb következménye kétségtelenül a sajtó szabaddá válása. Az Andrássy-kormány újra életbe léptette az 1848. évi sajtótörvényt, majd esetenként lefoglalásokkal és sajtóperekkel igyekezett annak ellenzéki oldalát megrendszabályozni. Ennek ellenére – vagy talán a sajtóesküdtszékek működésének köszönhetően – a politikai lapok indítása elsősorban nem politikai, hanem inkább anyagi kockázattal járt. Egy jelentős napilap elindításához hozzávetőlegesen 60-80.000 Ft tőkére volt szükség, ezért ezek többnyire részvénytársasági vagy társas tulajdonban működtek.²⁴⁶ A kezdeti években bevételeiket döntően a politikai mecénások, kisebb részben az előfizetési díjak és hirdetések biztosították.

A kiegyezést követően a hírlapok életében a döntő szerepet a tulajdonos-főszerkesztő, többnyire országgyűlési képviselő politikusok és pártjaik játszották. Az olvasók ezt tudomásul vették, elfogadták és a saját nézeteik szerinti újságokat részesítették előnyben. A lapok pártokhoz kötődése az esetek döntő részében nem jelentett egyértelmű pártirányítást, de az eszmei-politikai irányzat követését igen. Ennek megfelelően az újságok a kisebb részleteket tekintve gyakorta éltek a különvélemény hangoztatásának lehetőségével. Információikat a néhány zsrnaliszta mellett a laphoz közelálló politikusok szállították, de gyakorta vettek át híreket a vidéki sajtóból is. A kormány pedig a miniszterelnökségi sajtóosztály létrehozásával és a hírek ilyenén történő kiszivárogtatásával próbálta a sajtó híryanagát befolyásolni, egy-egy miniszter érdekeit képviselni. A magyarországi politikai lapok előfizetőinek számát az 1860-as évek végén kb. 40.000-re becsülték, de ebből a magyar nyelvűeké alig haladta meg a 10.000-et. A kormány félhivatalosának, a német nyelvű *Pester Lloyd*nak kb. 10.000 előfizetője volt, de tekintélye és befolyása, a gazdasági életben és a külföld tájékoztatásában betöltött szerepe talán még példányszámá-

²⁴⁶ A magyar sajtó története II/2. 1867-1892. szerk. Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 29-31. old.

nál is jelentősebb. A balközépi álláspontot legmarkánsabban képviselő *A Hon* előfizetőinek száma ugyanakkor 4.000 körül ingadozott.²⁴⁷

A korszak ellenzéki orgánumainak legbefolyásosabb személyisége kétségtelenül Jókai Mór. „Veszedelmes műkedvelő” politikus, kiváló író, újságíró, többek között az *Ústökös* és *A Hon* szerkesztője és (1868-ig) kiadója, Ráday Gedeon közeli ismerőse, későbbi barátja. A kiegyezés tájékán sajtóvállalkozásaival már kevesebbet törődött, talán ennek tudható be a politikai pamfletok zseniális szerzőjének, a „Kákay Aranyos” álnév mögött megbújó Kecskeméthy Aurélnak a jellemzése: „Sokan azt hiszik, nem ő írja politikai cikkeit. Nem mintha azok Jókai Mórtól föl nem tehető politikai ismereteket s ítéletet tartalmoznának. Sőt épen ellenkezőleg. Aztán alig hihető, hogy e tiszta kedélyű, egészséges humorú regényíró és ez ép oly praepotens amily naiv politikai cikkíró, – e nemes költő és kimélytelen journalista, egy s ugyanazon személy legyen.”²⁴⁸ Politikai nézeteiben Tisza Kálmán elkötelezett híve, családi kapcsolataiban a Rádayak többgenerációs barátja. Az író házasságkötésekor Ráday (IV.) Gedeon (a Nemzeti Színház újjászervezője és igazgatója) Laborfalvi Rózának násznagya, a mézeshetek idejére pedig az ifjú párnak engedi át a péceli Ráday-kastélyt. A hiányos adatok alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy Ráday (V.) Gedeonnal (a királyi biztossal) mikor kötött szorosabb ismeretséget, de kapcsolatuk már ekkor több lehetett a hivatalosnál, később pedig barátivá vált. Jókai Ráday megérkezése előtt egy évvel fejezte be a kecskeméti főiskola jogi fakultását, Mikszáth Jókai életrajza szerint pedig a betyártörténeteket maga a királyi biztos mesélte el az írónak, aki ezeket felhasználta *A lélekidomár* c. könyvének megírásakor.²⁴⁹

Szoros kapcsolatuk ismeretében feltűnő, hogy Ráday ellen az első – óvatos – támadásokat Jókai élclapja, az *Ústökös* indította meg. 1869. július 31-én *Ráday érdeme* címmel rövid bökverset közöl, amelyben számba veszi két híres bűnöző elfogását, Ráday bukását az 1869-es választásokon és a királyi biztosság jelentős költségeit. Szeptemberig összesen hat vers, „bizalmi felirat”, „éposz”, levél és egy képregény tárgyalta Ráday hosszú hónapokig tartó nyomozását egy rablógyilkos

²⁴⁷ uo. 33-38., 92. old.

²⁴⁸ Kákay Aranyos: Ujabb árny- és fényképek. Pest, Ráth Mór, 1866. 119-120. old.

²⁴⁹ Lásd erről Sándor István jegyzeteit. In: Jókai Mór: *A lélekidomár*. (Jókai Mór összes művei. Regények 51. S. a. r. Sándor István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 566. old.)

után.²⁵⁰ A nyolc részből álló, jól sikerült karikatúra-sorozat a királyi biztost ábrázolta, amint frakkban, keménykalappal a fején, kezében seprűvel egy Macsvánszky nevezetű rabló megszemélyesítőjét, egy fekete macskát üldöz.²⁵¹

A humoros szatíra műfajában válaszolt erre a *Darázs* c. Deák-párti szegedi élclap, amely a bűnöző halála után Jókai lapjaira utalva, vastag fekete keretben a következő gyászjelentést tette közzé: „Üstökös Móric, úgy testvére Honhazánk Mór, valamint közös árva gyermekük N. fr. Lloyd Mór [...] szomorodott szívvel jelentik, hősük, illetőleg a holt idény alatt gyámolító jóltevőjük Macsvanszki Maxim rablózsivány úrnak, folyó évi szeptember hó 4-én délután 3 órakor, Paragyon, 3 hónapi rakoncátlankodás után – lőpor – lázban (Febris revolveriana) történt gyászos kimúltát.”²⁵²

A napilapok tudósításai pártszimpátiától és politikai nézettől függetlenül jól követhetően azonos tematikát preferálnak, amit elsősorban az olvasóközönség ízlésének, elvárásainak figyelembe vételével magyarázhatunk. 1869-ben elsősorban Rózsa Sándor és Macsvánszky Maxim személye és tettei, 1870-től a börtönviszonyok, jelentősebb bűnperek, elrettentő bűnözési statisztikák, a királyi biztosság tevékenységét értékelő képviselőházi viták, 1872-ben Ráday lemondása és a királyi biztosság feloszlatása, működésének értékelése szerepel a lapok hasábjain. Hangnemüket tekintve pro és kontra nem nélkülöznek némi elfogultságot, de szinte teljesen hiányoznak a későbbi évtizedekben oly jellemző bulvársajtó-szerű írások.

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy az újságoknak mely részen és milyen terjedelemben találhatóak a tudósítások. A már említett *A Hon* c. lapban döntően a reggeli kiadásban és szinte kizárólag az 1-2. oldalon találjuk a kb. fél-másfél hasábos (!) írásokat. Ez azt mutatja, hogy az érdeklődés az évek folyamán változatlanul nagy és a szerkesztők az időszaki tudósításoknak rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak. Sajnálatos módon a cikkek szerzőiről a legritkább esetben szerezhethünk tudomást, mert a kor normáinak megfelelően az auktorok ezeket nem látták el kézjegyükkel.

A kiegyezést követően szabaddá váló, számában és minőségében is jelentősen átalakuló ellenzéki sajtó egyetlen számottevő kormánypárti riválisa a *Pesti Napló* volt. Az 1869-es választások megnyerése után

²⁵⁰ Üstökös 1869. júl. 31., aug. 7., aug. 14., szept. 11.,

²⁵¹ uo. 1869. aug. 21.

²⁵² *Darázs* 1869. szept. 10.

átalakították és Deák szócsove helyére egy pártoktól lényegében független, modernebb, de irányvonalában mégis a Deák-párt nézeteit közvetítő orgánum alakult. Kezdetben Ráday feltétlen támogatójaként jegyezhetjük, a hangnem rokonszenvező, segítőkész, a címlapon jelenhettek meg a királyi biztos legbefolyásosabb vizsgálóbírójának, Kormos Bélának az elemzése. A cikkek tematikája a baloldali sajtónál szegényesebb, de értesüléseit általában a politika belső köreiből szerezte.

Az országos terjesztésű lapokban a négy év alatt két olyan esetet találunk, amelyekben pártállástól függetlenül mindenki fontosnak tartotta a megszólalást. Az első alkalommal egy olyan cikk szolgáltatott alapot a vitára, amely nem elsősorban tartalmával, hanem annak megjelenési helyével keltett feltűnést. Az ország legolvasottabb lapja, a kormány félhivatalosának számító és a királyi biztosság ügyeiben ritkán megszólaló *Pester Lloyd* 1871. május 18-i számában éles támadást indított Ráday tevékenysége ellen. A szegedi vizsgálatok költségeinek képviselőházi megvitatására időzített írás gyakorlatilag megismétli az ellenzéki lapok eddigi szózatait, amikor szóvá teszi a királyi biztos ellenőrzés nélküli működését, a bíróság lassú ítélkezését, a rabságban tartottak embertelen körülményeit, a nyomozások óriási költségeit és követeli működése időbeli korlátainak megállapítását.

A lapok reakcióiból óvatosan fogalmazva is a meglepetés olvasható ki, mert Ráday állásának megrendülését és Bécs ilyen irányú befolyását láthatják a cikk megjelenésében. A *Hon* május 20-án még támadja a szegedi királyi biztosságot, de a *Pester Lloyd* cikkét követően módosítja eddigi következetes álláspontját. Május 23-án a hangnem megváltozik, több kérdésben cáfolják a kormánypárti lap állításait és bizonyítékokat követelnek. 25-én még ezen a véleményen is túllépve a szerkesztőség egy közleményt jelentet meg, amelyben éppen csak érintve a királyi biztos tevékenységét, egyértelműen hitet tesznek a szegedre delegált bíróság működése mellett: „A delegált törvényszék irányában tiszteletünket és elismerésünket fejeztük ki mindenkor, s ha ezzel ellenkező kifejezésnek látszatot vétetni valamely megjegyzésünk, azt félreértésnek nyilatkoztatjuk, s ismételjük, hogy a delegált törvényszék eddigi eljárásáért bizalmunkat és tiszteletünket érdemelte ki.”²⁵³ Sándor István feltételezése szerint a tónus megváltozása Tisza Kálmán fellépésének köszönhető, aki Ráday és a lap között a

²⁵³ A *Hon* 1871. máj. 25. reggeli kiad.

közvetítő szerepét játszhatta.²⁵⁴ A királyi biztos és a balközépi párt vezetője köztudomásúan jó viszonyban volt, ennek ellenére a lap irányvonalának megváltozása véleményünk szerint nem csupán ennek tulajdonítható. Jól látható a kezdeti zavar *A Hon* szerkesztőségében, hogy miképpen reagáljanak egy kormányzati közeg elleni – bár áttételes – kormánypárti támadásra. Végül egy köztes megoldás mellett döntöttek. Véget vetettek a korábbi éles szembenállásnak, Ráday szerepét egy időre háttérbe állították, de a bíróság magasztalásával számára mégis némi elégtételt szolgáltatottak. Ezzel viszont ismét a *Pester Lloyd*dal szembeni oldalon találták magukat és a szélesebb közönség által elvárt ellenzékiességük nem csorbult. A *Pesti Napló* sem foglalt egyértelműen állást. A szerkesztőség felhívta a figyelmet a visszásságokra, majd leközölt egy csaknem másfél hasábos olvasói levelet, amelyben cáfolják a *Pester Lloyd* állításait.²⁵⁵

Nem tudható, hogy a kormány vagy a királyi biztos magánakciójáról van-e szó, mindenesetre május végén – június elején özönléni kezdtek a nyomozásainak sikerében érdekelt községek hálálkodó levelei, amelyekben kérik Rádayt, a kormányt, az országgyűlést, hogy a gróf állásában továbbra is maradjon meg és áldásos működését folytassa. Ennek megkoronázásaként 1871. május 25-én Arad város közgyűlése a királyi biztost díszpolgárává választotta, a belügyminisztérium pedig intézkedett, hogy ez a szélesebb közönség tudomására jusson és így legalább némi utólagos szimpátiát ébresszen: „a sajtóosztály intézkedése folytán a Budapesti Közlöny mai számában egész terjedelmében, több lapokban pedig kivonatilag közöltetett” – szól a hivatalos iratra akkurátusan elhelyezett megjegyzés.²⁵⁶

A legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó esetnek azonban mégis Ráday és Bittó igazságügy-miniszter szakmai vitáját követően a királyi biztos és beosztottainak lemondását tekinthetjük. Miután ennek politikai hátterére egy másik fejezetben részletesen kitérünk, ezért most csak a lapokban kibontakozó disputa egyes elemeit ismertetjük. Bár egyértelműen nem foglaltak mellette állást, a kormány támadásával mégis Rádayt támogatta Csernátony Lajos balközépi lapja, az *Ellenőr*, a magát függetlennek valló, de ellenzéki *Gyorsposta* szerint pedig a „nyárspolgári felfogás és jobboldali hüleség ezzel bevégeztek sze-

²⁵⁴ Sándor István jegyzetei 574. old.

²⁵⁵ Pesti Napló 1871. máj. 22. esti kiadás

²⁵⁶ MOL K 151 24. cs. 1871. 2990.; K 148 23. cs. 1871. 1249.

retné tekinteni az ügyet.”²⁵⁷ Meglepetésre sokáig várakozó álláspontot foglalt el *A Hon*, tárgyszerű a *Pesti Napló* és a *Közrendészeti Lap*, kormány és egyúttal Ráday-ellenes a 48-as elveket valló *Magyar Újság*.²⁵⁸ Óvatos megoldást választ a *Pester Lloyd* esti kiadása, mert saját vélemény helyett a *Pesti Napló* és az *Ellenőr* (!) cikkeit ismerte-ti.²⁵⁹ Az igazságügy-miniszter pártját fogta – és kezdetben Ráday tevékenységét is dicsérte – a Lónyay miniszterelnök „támogatását élvező” lap, a *Reform*, mintegy 1 ½ kolumna terjedelemben foglalkozott az ügygel a konzervatív *Ungarischer Lloyd*.²⁶⁰

Amint az országos politikai hírlapok felsorolásából is látható, a gróf és az igazságügy-miniszter vitája ismét megosztotta a sajtót. Volt, amelyik két sorban, volt ahol két hasábon írtak róla, csupán egy dolgot nem tehettek, hogy ne foglalkozzanak vele. Ez is azt mutatja, hogy az olvasók (hír-)igényének kielégítése kiemelt fontosságú volt és lehetőség szerint ki kellett zárni a más lapokból történő tájékozódást. A közvélemény élénk érdeklődése ebben az esetben megegyezett az előkelő körökével, ami a kormányfő által rendezett táncesten is megnyilvánult: „Sokat beszéltek e bálban gr. Ráday k[irályi] biztosról is, kivel aligha meg nem gyűl Bittó miniszter úr baja” – írta az *Ellenőr*.²⁶¹ A vita végül február végén oldódott meg, amikor Ráday visszavonta lemondását és a sajtó érdeklődése hosszabb időre más irányba fordult.

Az országos orgánumok mellett ki kell emelnünk egy olyan helyi lapot, amely a Ráday tevékenysége által érintett terület lakosaira vélhetően nagyobb hatással volt, mint az eddig említettek. Burger Zsigmond 1859-ben alapította meg a *Szegedi Híradót* és a kiadónak az első szerkesztőt – talán nem meglepetés – Jókai Mór ajánlotta.²⁶² Politikai lapként 1868 júliusától működött, Nagy Sándor főszerkesztésében 1869-től „független Deákpárti” közlönyként, „régimódián liberális” színezettel jelent meg.²⁶³ Példányszámáról és elterjedtségéről

²⁵⁷ *Ellenőr* 1872. jan. 31.; *Gyorsposta* 1872. febr. 4.

²⁵⁸ *A Hon* 1872. jan. 30. reggeli kiadás, jan. 31. esti kiadás, febr. 5. esti kiadás; *Pesti Napló* 1872. jan. 29. esti kiadás, febr. 25. reggeli kiadás; *Közrendészeti Lap* 1872. febr. 4.; *Magyar Újság* 1872. febr. 24., febr. 27., febr. 28.,

²⁵⁹ *Abendblatt des Pester Lloyd* 1872. jan. 30., jan. 31.

²⁶⁰ *Reform* 1872. febr. 2., febr. 6.; *Ungarischer Lloyd* 1872. febr. 23.

²⁶¹ *Ellenőr* 1872. febr. 9.

²⁶² Reizner János: A „*Szegedi Híradó*” politikai napilap negyedszázados pályafutása. Szeged, Burger Gusztáv és társa, 1884. 33. old.

²⁶³ *Szeged története* 3/2. 1849-1919. Szerk. Gaál Endre, Szeged, 1991. 1078. old.

nincsenek adataink, de 1878-ig gyakorlatilag egyeduralkodónak számított a délmagyarországi sajtópiacon. Az évtizedekkel későbbi visszaemlékezésekben szemezgetve tevékenységéről a következő értékeléseket olvashatjuk: „Nyílt ellensége volt a túl hosszúra terjesztett Ráday-féle kir. biztosságnak, melynek kegyetlen üzelmei ellen több alkalommal hevesen kikelt.”²⁶⁴ „Erős küzdelmet folytat a Ráday-korszak ellen, melyet Szeged szégyenkövének nevez.”²⁶⁵ Az emlékek illetően felidézése azonban csupán részgazságságokat tartalmaz, ezért tekintsük át a Tisza-parti nagyváros sajtó-hétköznapjait.

A *Szegedi Híradó* a kutató számára minden országos napilapnál részletesebb, átélhetőbb adatokat tartalmaz a királyi biztosság hétköznapjairól. Nem csupán a rabok kínzása, a bíróság lassú működése, Rózsa Sándor mindennapjai és elítélése ragadták meg az újságírók fantáziáját, de legalább ennyire fontos részleteket tudhatunk meg Ráday megítélésének változásáról, a királyi biztos kezdeti adakozásáról a polgári társalgó kör vagy a nőegylet jótékonyági bálján, a fáklyás felvonulásokat és ünnepléseket, majd megbuktatását a választásokon. Mást és másképpen lát és láttat a helyi zszurnaliszta, mint a pesti tudósító. A szegedi betyárvilág a kozmopolita főváros újdonszainak egy egzotikus, távolról és felülről vizsgálható terület, míg a helyieknek mindennapi életük színtere. Ezért reagál a szegedi társadalom annyira ellenségesen a „szegedi betyárvilág” kifejezésre, úgy érzi – és joggal –, hogy ezt a bélyeget hosszú ideig nem tudja eltüntetni magáról. Miként fogalmaz az újság főszerkesztője 1872-ben? „Vegyék le rólunk végre valahára a szégyenkövet, mely a szegedi várbán alpesi teherként nyomja lelkünket.”²⁶⁶ Így válik érthetővé a lap véleményének változása. Kezdetben némi távolságtartással – a rájuk erőszakolt hatalom miatt –, de várakozással teli örömmel – a Deák-párti segítség okán – fogadják. A kezdeti sikerek csak erősítik a bizalmat, de a harmadik év közepére kezd elfogyni a türelem és egyre több a kérdés. Az újság és a királyi biztos cinkos szövetsége végül 1871 júniusában ért véget. A szerkesztőség véleménye szerint „ha tovább is hallgatunk, a már régóta forrongó helyi közvélemény

²⁶⁴ Kulinyi Zsigmond: Egy újság huszonöt éves története. In: A Dugonics Társaság könyvei. Évkönyv. 1894. Szerk. Békefi Antal. 2. köt. Szeged, Dugonics Társaság, 1895. 148. old. Szeged sajtótörténetéről lásd legújabban: Lengyel András: „Közkatonái a tollnak...” Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez. Szeged, Bába és társai, 1999.

²⁶⁵ Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája. I. k. Budapest, 1896. old. n.

²⁶⁶ Kulinyi 148. old.

múlhatlanul ellenünk fog zúdulni és méltán.”²⁶⁷ Beszámolnak egy esetről, amikor a feleséget nem értesítik a várbörtönben raboskodó férje elhalálzásáról és eltemetéséről, aki arról csak véletlenül szerez tudomást. Másnap Ráday rejtjelezett táviratot küld a belügyminiszternek: „Szegedi Híradó tegnapi száma egy gyalázatos tendenciózus cikket hozott, mely a közönség tisztességes nagy részében visszatetszést eredményezett. Tájékoztatás végett sietek ennyit tudatni, jelentésben terjedelmesen [az eredeti fogalmazványban még szerepel, de utólag kihúzva: *főispányi kortesfogás akart lenni* – Cs. Cs.], tisztán magánérdek szüleménye az egész, elégtétel meglesz.”²⁶⁸ Az elvárt bocsánatkérés helyett azonban a lap megmakacsolta magát és ettől kezdve kendőzetlenül beszámolt a várban törtétekről.

Rádaynak a helyi sajtóról tett észrevétele nem tekinthető véletlennek, ugyanis néhány hónappal korábban már javaslatot tett egy újsággal szembeni intézkedésekre. 1871. március 26-i számában az *Igazmondó* c. lap a gróf személyét és tevékenységét támogató, de a bíróság működését bíráló nyilatkozatot tett. A lassú ítélezés oka a vizsgálatok elhúzódása, ami nem Ráday hibája, mert „közbevetik magukat az egyes vizsgálatoknál a legbefolyásosabb kormánypárti emberek, hatalmas pénzintézetek, sőt a kormányférfiak, miniszterek közt is akad ily közbelépő.”²⁶⁹ Az újság pártállása az idézet alapján nem hagy kétséget, „felügyelő pártbizottmányában” ott találjuk Tisza Kálmánt és Jókai Mórt. A hatalom reagálása azonban túllép az eddig megszokotton, a belügyminiszter elküldi Szegedre a cikket és azonnali jelentést kér. Ráday válaszából kiderül, hogy már a cikk közlése előtti napon (!) hallott annak várható megjelenéséről. Annak ellenére nem tudja, hogy ki lehetett az adatszolgáltató, hogy „az előbbeni években meglehetősen ismertem a lapok és azok körül működő egyének összeköttetéseit.”²⁷⁰ Felkéri a minisztert, hogy engedélyezze a XI. ügyosztálynak az adatszolgáltató személy kipuhatolását, ha azonban ez nem vezet eredményre, ő személyesen fogja megkérdezni Jókai Mór urat, a lap szerkesztőjét és tulajdonosát. A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a XI. ügyosztály a belügyminisztérium rendőri osztálya, amelynek a vezetője 1870 júniusáig nem más, mint Ráday! A jelentés végén az eddig leírtakkal szemben mégis

²⁶⁷ Szegedi Híradó 1871. jún. 18.

²⁶⁸ MOL K 151 24. cs. 1871. 2965.

²⁶⁹ Bakcsi Ferenc: A szegedi vár. Igazmondó 1871. márc. 26.

²⁷⁰ MOL K 148 23. cs. 1871. IV. F. 750.

azt javasolja, hogy a szerkesztőségnek írott levéllel befejezettnek lehetne tekinteni az ügyet, mert más újság nem vette át, így nagyobb skandalum nem lett belőle.

A két idézett cikk, valamint az azokra történő reagálás között több azonos és eltérő vonás is található. Mindkettő bíráló, még ha az *Igazmondóé* nem a királyi biztos személyét érinti is. Ebből következik azonban az első különbség, miszerint itt a vizsgálatot követelő személy a sajtót legfelső szinten felügyelő belügyminiszter, míg az erre adott válasz összességében békés megoldást javasoló. A *Szegedi Híradó* írása jól láthatóan inkább a királyi biztost teszi zaklatottá, a levéltári iratok között a miniszteri válasz nem is található meg. És talán ez tekinthető a kulcsmomentumnak is. Ráday ugyanis a személyes sérelmen túl azt is észrevehette, hogy a helyi társadalom befolyásolásának szinte egyedüli eszközével együtt a közönség, a „tömeg” támogatását is elveszítheti. Enélkül pedig munkája sikeres folytatásának esélyei jelentősen csökkennek. Ezért próbálkozott meg – végső kétségbeesésében vagy személyiségéből következően? – hatalmi szóval érvényt szerezni akaratának, ami azonban már nem vezethetett eredményre.

Néhány mondatban ki kell térnünk a közvélemény szerepére is.²⁷¹ Nem az országos közönség reagálása volt a kiinduló pontja a belügyminiszter fellépésének, hanem a miniszterek meggyanúsítása. Ráday viszont ugyanúgy a „közönség tisztességes nagy része”-re hivatkozik, mint az újság, amelyik ellene a támadást indította. A *Szegedi Híradó* cikkéből ezen túlmenően ki kell emelnünk, hogy a korábbi véleményével ellentétes közhangulatról ír, amelyet kénytelen követni. Ebből arra következtethetünk, hogy egy viszonylag zárt és az ügyekben közvetlenül érintett közösségben a sajtótól – és a politika inspirációjától – függetlenül, döntően a híreszteléseknek köszönhetően egy más irányú tömeghangulat is kialakulhat. Pataki Ferenc véleménye szerint a szóbeszéd alapja mindig azonos jelenség: „minden esetben az történik, hogy egy hír többé vagy kevésbé tág körben *közhírré* válik, és pedig úgy, hogy kizárólag *szájról szájra*, közvetlen-személyes közlés útján terjed. Azonnali és megbízható *ellenőrzésének* pedig hiányoznak

²⁷¹ Az országos közvélemény alakváltozásairól lásd részletesen: Gergely András-Veliky János: A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén. In: Magyar Történeti Tanulmányok VII. szerk. Fehér András, Debrecen, KLTE, 1974.

az eszközei és a lehetőségei.”²⁷² Az ál- vagy rémhírek oka döntően az információhiány vagy ebből következően egy esemény téves értelmezése és nélkülözhetetlen eleme az erős indulati töltés. Ráday tevékenységéről a deficités hírtovábbítás országos jelenség, de ezt ismereteink szerint csak a nyomozásokban érdekelt lakosság körében követik pótreakciók. A *Szegedi Híradó* cikkeit elemezve felfigyelhetünk arra is, hogy egy-másfél évig szinte egyáltalán nem vesznek át közleményeket az országos lapokból, utána viszont egyre gyakrabban próbálják – korábban is több alkalommal hangoztatott – információhiányukat ilyen módon pótolni. Ennek ellenére a híresztelések továbbterjedését nem sikerül meggátolniuk és egy idő után kénytelenek ezek felfogásához igazodni.

Eddigi elemzésünket összefoglalva megállapítható, hogy az országos politikai lapok királyi biztosságot elemző cikkei eredendően pártállás szerint csoportosíthatók. Az ellenzéki újságok célja döntően nem Ráday személyének lejáratása, hanem a királyi biztosság támadásán keresztül a kormány bírálata. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor a kormánypárti sajtó részben átveszi szerepüket, végül kénytelenek kiállni a gróf mellett, hogy ellenzékiességük ne sérüljön. Más elvek alapján működött a Szegeden meghatározónak számító orgánium. Véleményének megváltozásában nem játszik szerepet az országos politika, sokkal inkább a helyi közvélemény elvárásait próbálja követni, ha bizonyos idő után a befolyásolása már nem folytatható. A királyi biztosság négy éves történetében ez azon kevés terület egyike, ahol Ráday akarata és kapcsolatai ellenére kívül maradt a döntések meghozatalán. Jól láthatóan nem képes feldolgozni a tőle független és tevékenységét mégis befolyásoló történéseket, fellépése ügyetlen, módszerei egy liberalizálódó országban már nem elfogadhatóak és talán ezért is eredménytelenek.

²⁷² Pataki Ferenc: *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba.* Budapest, Osiris, 1998. 156. old.

A várbörtön

A fejezet egyetlen kérdésre keresi a választ: mi az igazság a Ráday Gedeon szegedi tevékenységét végigkísérő és később a tudományos feldolgozásokba is beépülő azon történetekben, amelyek szerint a betyárvilág felszámolását a királyi biztos példátlan kegyetlenséggel érte el. A tézis igazolása vagy elvetése a múlt században egy mendemonda bizonyításánál jóval nagyobb jelentőségre tehetett volna szert, ugyanis – amint azt a bevezető fejezetben említettük – egy egész eszmekör kapcsolódott a *jó betyár* képzetéhez. A mítosz alapja a dicsőített személy legyőzhetetlensége, kizárólag árulással vagy más nemtelen eszközökkel történő leveretése volt. Ebbe a paraszti hiedelemvilágba pedig a legkevésbé sem illeszthető be egy ismeretlen gróf, aki az új korszak előhírnökeként csupán jól megválasztott beosztottakkal és egy tisztviselőtől szokatlan fanatizmussal néhány hónap alatt gyakorlatilag megtisztította az Alföldet a társadalmi ellenállás megtestesítőitől, a szegény nép feltételezett pártfogóitól. Szükségszerű volt egy olyan magyarázat, mely választ adott arra, hogyan tudták a fegyver által legyőzhetetlennek vélt betyárt vallomásra, bűnei beismerésére bírni.

A történettudomány hagyományos módszereivel ebben az esetben nincs lehetőségünk a bizonyításra, mert ismereteink szerint a feltételezett visszaélésekkel kapcsolatosan semmiféle nyomozás vagy vizsgálat nem indult a későbbiekben, aminek az iratanyagát felhasználhatnánk. A célirányos és hiábavalónak bizonyult keresés helyett ezért a *körülményeket*, a *lehetőségeket* próbáljuk megszólaltatni. Reményeink szerint ugyanis Ráday is tisztában volt azzal, hogy minden hosszú távú munka alapja a célok meghatározása és ezek alapján az előfeltételek megteremtése, amelyek a későbbiekben döntően meghatározzák az eredményességet. Vizsgálatunkban ezért kiemelten kezeljük a szegedi várban, ezen belül a cellákban uralkodó körülményeket, a rabok betegségeit, orvosi ellátásukat, táplálkozásukat, általában a mindennapi életüket, talán nem túlzás azt állítani: túlélési esélyeiket.

Tételünket megismételve tehát: a királyi biztosság működésének négy éve alatt letartóztatott 1597 személyből valóban a kínzások miatt halt-e meg 415 fő?

A szegedi vár

Az Árpád-házi királyok idején épült, később több alkalommal lerombolt és újjáépített várat a 19. században már csak kaszárnyának és börtönnek használták. 1849-ben a visszavonuló honvéd sereg védhetetlennek nyilvánította és harc nélkül feladta. Romos állapota miatt 1856-ban az erődök sorából is törölték, lebontására azonban nem került sor.²⁷³

Az általunk vizsgált időszakban a város központjában álló várat keleti oldalán a Tisza, nyugati oldalán a Széchenyi tér, északon a „Cs. kir. Sópajta”, délen a halpiac és lakóházak határolták.²⁷⁴ Egy 1873-ban megjelent „Helyzetterv” már a vár lebontásával és területének beépítésével számolt²⁷⁵, ez azonban ismereteink szerint csak az 1879-es nagy árvíz után következett be. A korabeli leírások és a későbbi visszaemlékezések egyetértenek abban, hogy a kiegyezés idején a vár mindenfajta emberi életre alkalmatlan, a korábbi évtizedekben elhanyagolt falak az összeomlás szélén állnak. „Nincs egyéb ép – írta 1870-ben *A Hon* –, mint rozsdával küzdő kétfejű sas, és a nemzeti háromszínnel fityyet hányó sárgafekete kapu.”²⁷⁶

Ráday 1869 januárjában, Szegedre érkezése utáni első intézkedésével arra utasította a főpolgármestert, hogy a városi rabokat a várbörtönből szállíttassa el, az általa megbízhatatlannak tartott városi őrség helyét pedig a katonaság vegye át.²⁷⁷ Néhány nappal később megkezdődtek az átalakítások, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a királyi biztos kezdetben csak rövid szegedi tartózkodásra kívánt berendezkedni. Annak ellenére, hogy a közös hadsereg laktanyája miatt a várnak csak a töredékét használhatta, egyszemélyes cellákat szeretett volna kialakítani, ami néhány tucat személy elhelyezésére adhatott csak lehetőséget.²⁷⁸ A lakatlan épületeket használhatóvá tették, a várfal alatti kazamatákat kisebbekre osztották, a zárkákra lakattal zárható nehéz ajtókat szereltek. A város felé nyíló abla-

²⁷³ Edvi Illés Károly: Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1923. 04. 25.; *A Hon*, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

²⁷⁴ Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár GIH 634, Budapest 275 uo. GIH 634/1

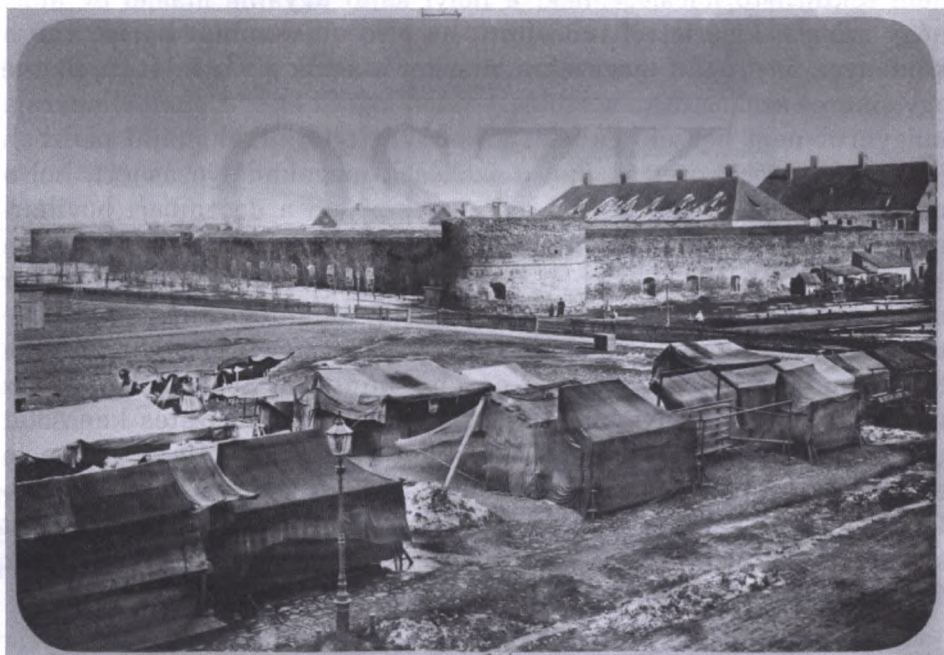
²⁷⁶ *A Hon*, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

²⁷⁷ MOL K 151 1. cs. 1869. 10. sz.

²⁷⁸ MOL K 151 1. cs. 1869. 20. sz.

kokra deszkából készült ellenzőket szereltek, amelyek csak felülről engedtek be egy kis fényt, de kilátni nem lehetett.²⁷⁹

Csaknem másfél év telt el, míg a belügyminiszternek címzett 47 oldalas jelentéssel sikerült elérnie, hogy egyáltalán felvetődhetett a vár teljes területének a királyi biztosság kezébe adása. A szegedi rabok száma ekkor már meghaladta a háromezázat, a pétérvárad i börtönben pedig hetvenen várták Szegedre szállításukat.²⁸⁰ A letartóztatások statisztikáját vizsgálva feltűnő, hogy 1870. januártól márciusig havonta húsznál több, áprilisban hat, májusban nyolc, júniusban pedig csupán négy főt vettek – illetve a helyhiány miatt vehettek – őrizetbe. A vár átadását követően, júliusban hetvenhárom fővel nőtt a rabok száma.²⁸¹

A várfal és a bástyák a Széchenyi tér felől, előtérben a vásárosok sátrai.
A fotósorozat a vár 1880-81-es bontásakor készült.

²⁷⁹ Világ, 1923. 04. 22.

²⁸⁰ Szegedi Híradó, 1870. 04. 13. és 07. 27.

²⁸¹ Főkönyv a kir. biztos által letartóztatott egyénekről. MOL K 151 55. kötet

Ráday még ezt megelőzően ismét nagyobb belső átalakításokat végeztetett. Sajátosan értelmezve a kétoldalú kontraktus fogalmát, egy „szerződést helyettesítő egyezkedési jegyzőkönyvet” íratott alá Heszlényi József építész vállalkozóval, aki az előzetesen 9650 Ft-ra becsült munka elvégzését 9400 Ft-ért elvállalta.²⁸² A katonai istállók-ból és kazamatákból összesen negyvennyolc új cellát alakítottak ki, feltöltötték az udvart, kisebb renoválásokat végeztek. A foglyok őrzése és az új tárgyalóterem megközelítése miatt a váron belül és kívül is hosszú kerítést építettek, bár „a helybeli csizmadiák [...] testületileg mentek a polgármesterhez protestálni az ősi jussaikat megcsorbítani szándékozó kívánat ellen”²⁸³ – a heti vásárok alkalmával ugyanis ők árulták ott portékáikat.

Az újonnan emelt palánk alakjában megjelenő elővigyázatosság nem tekinthető feleslegesnek, a helyi sajtó ugyanis másfél év alatt négy szökési kísérletről tudósított: az első alkalommal három rab a kéményen át próbált megszökni, máskor kiásták a vár falát (!), illetve egy sikeres szökés után a rablót Aradon fogták el.²⁸⁴ Ennek ellenére a magyarul nem beszélő galíciai katonákat több alkalommal pénzbeli jutalomban részesítették, hol a szökések megakadályozásáért, hol a megvesztegető feljelentéséért vagy egyszerűen a decemberi hóvihárban teljesített példamutató szolgálatért.²⁸⁵ „A becsületes cseh éppen erre a helyre való – írta *A Hon* szegedi tudósítója –; nem ismer magasb igényt, mint snitzli és meszely bor, annálfogva meg nem vesztegethető; nem hallgat egyébre mint főtisztje parancsára, annálfogva félre sem vezethető; és nem lát egyebet mint ami Schwarz auf Weisz van előtte.”²⁸⁶ A nyelvi különbözőség és így az ór-őrizetes kapcsolat megnehezítése azonban nemcsak a korrupciót akadályozta, hanem egy esetben súlyos tragédiát is okozott. 1870 decemberében a vár melletti – el nem kerített – tiltott sétányon az ór hiába szólította fel öt alkalommal megállásra a közeledőket, azok a parancsot nem értették és így a fegyverhasználat halálos áldozatot is követelt.²⁸⁷

²⁸² MOL K 151 12. cs. 1870. 315. sz.

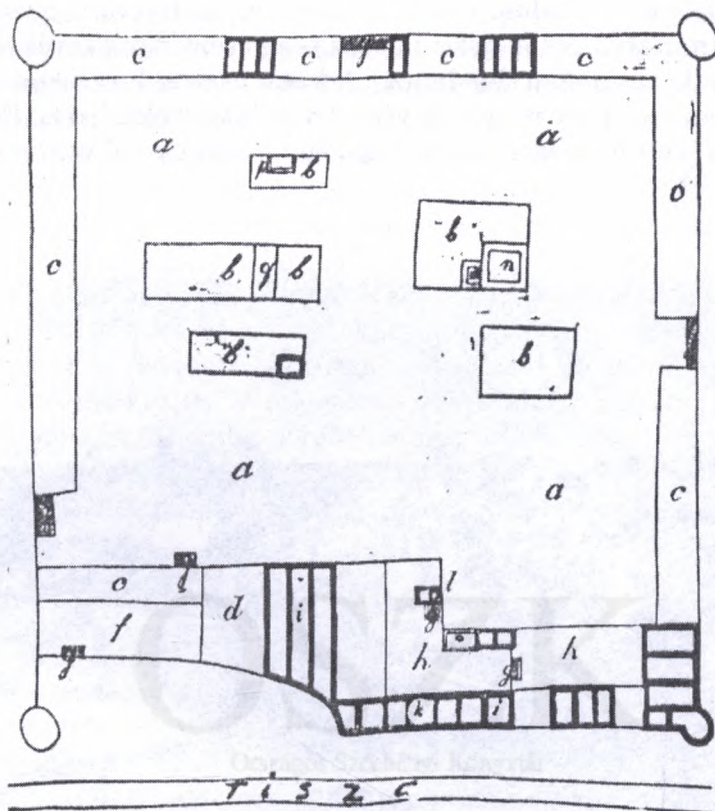
²⁸³ Szegedi Híradó, 1870. 07. 06.

²⁸⁴ Szegedi Híradó, 1869. 03. 14., 1870. 06. 05., 08. 17., 08. 30.

²⁸⁵ Lásd ehhez a kir. biztosság pénztári naplójának bejegyzéseit. MOL K 151 79-81. kötet

²⁸⁶ *A Hon*, 1870. 05. 12. reggeli kiadás

²⁸⁷ Szegedi Híradó, 1870. 12. 02.

A szegedi vár²⁸⁸

Az imént idézett újságíró a vár leírása mellett elkészítette az egyetlen fennmaradt rajzot, ami az épületek belső elrendezését mutatja. A vázlat 1870 májusában készült, tehát azt az állapotot ábrázolja, amikor Ráday csak a vár kisebb része felett rendelkezett.

A rajz egy közel szabályos négyszöget ábrázol, sarkaiban egy-egy bástyával és három bejáratral, a tiszai oldalon egy kis ajtóval. Ismereteink szerint azonban csak a kép bal oldalán látható, déli fekvésű kaput használták. Érdekes módon ez jelentőségét messze meghaladó teret nyert a különféle leírásokban, szinte jelképévé vált a titokzatos-ságnak és a világtól való elzárkózásnak: az újságíró szerint a vár „kapuját rendesen nyitva tartják, s ilyenkor üresen tátong annak helye, –

²⁸⁸ A Hon, 1870. 05. 12. reggeli kiadás

nem a vendégszerető falusi udvar, hanem az odahagyott, gazdátlan telek képét mutatva.”²⁸⁹ A tiszti ügyész – az események tevékeny részese – már komorabban fogalmaz: „A kapu csak a kir. biztosság és bíróság tagjainak nyílt meg –, kivéve ha valakit bekísértek. De, aki mögött így zárult be a szegedi vár kapuja, az egyelőre el volt veszve a külvilágra.”²⁹⁰

A várfal bontása, bal oldalon a kazamaták sora látható

A falak hossza egyenként kb. 180-200 m, a bástyák magassága mintegy 8-10 m volt. A vár területén a rajz összesen öt épületet ábrázol. A leírások alapján azonban feltételezhető, hogy a főkapun belépő balra, a várfallal párhuzamosan láthatott egy kezdetben katonai kantinnak, később tárgyalási teremnek használt épületet, ami a rajzon nem található. Ennek sarkában egy cellát alakítottak ki, ahol valószínűleg a tárgyalás alatt a rabokat őrizték. A kép bal oldalán, a főkapuhoz legközelebb látható épület emeletét kaszárnyaként, földszintjét raktárként használták, majd az „úri” rabok celláit helyezték ide. A mellette

²⁸⁹ A Hon, 1870. 05. 11. reggeli kiadás

²⁹⁰ Világ, 1923. 04. 22.

álló hosszú emeletes házban, „a vár legdíszesebb, de azért szintén elég kopott épületében” kezdetben a várórséghez tartozó katonatisztek, a katonaoorvos és a főfoglár lakása volt található, később egy részét a törvénytörvényes foglalta el. A „p” betűvel jelölt kis házikóban a börtönkórházat rendezték be. Az udvar másik oldalán a nagyobb épületben kezdetben a katonák lakószobái és az „n” betűvel jelölt tárgyalási terem, később az összes helyiségében a vizsgálóbírók irodái voltak. Az északi kapuhoz legközelebb eső házban raktárat rendeztek be.

A vár négy oldalán „c” betűvel jelölték a börtöncellákat, az „i” betűnél helyezték el a női rabokat, a legjobban őrzött területen, a „Zwinger”-nek nevezett részen „k”-val jelölték Rózsa Sándor celláját. A „d” az istállókat, a „h” a két kis udvart, ahol a rabokat sétáltatták, a „g” kaput, az „l” pedig a rabokat figyelő börtönőr posztját jelöli. A tiszai oldalon az „f” betűnél egy kis tér található kerttel, kugli pályával, az őrséget adó katonák itt töltötték a szabadidejüket jelentős részét.

Berendezés

A vár épületeinek elrendezése olyan adottság, amin a szükségleteknek megfelelően talán lehet alakítani, de nem tükrözhetik vissza egyértelműen a használók céljait és törekvéseit, és szinte egyáltalán nem utalhatnak azok személyiségére. A hivatalos iratok között rendkívül nehéz olyan forrást találni, ami legalább részben pótolhatja ezt a hiányt, mert ezek jellegükből adódóan többnyire szigorúan az ügyvitelhez kapcsolódnak. A szegedi királyi biztosság esetében a szigorú és rendszeres pénzügyi ellenőrzésekből következően azonban egy rendkívül részletes beszerzési leltár maradt fenn, ahol az állami költségvetésből vásárolt minden tárgyat feltüntettek.²⁹¹ A királyi biztosság felszámolásakor pedig elkészítettek egy olyan jegyzőkönyvet, ami a „Leltározatlan tárgyak” megjelölést kapta és valószínűsíthetően a katonaság kiköltözésekor otthagytott, illetve a fogyó eszközöket tartalmazza.²⁹²

A vizsgálatok és a börtön céljából következően a beszerzendő tárgyak köre meglehetősen behatárolt. A nyomozásokat vezető és a börtön

²⁹¹ Leltár a kir. biztosi bútorokról és börtönfelszerelésekről. MOL K 151 82. kötet

²⁹² MOL K 151 39.cs. Ad 19. M eln. 1874.

tönt működtető személyek egyénisége vélhetően ott fedezhető fel a leltárban, ahol a minőséget is előtérbe lehet helyezni. Gondolok itt például az irodák bútorzatára, a börtön berendezésére és annak minőségére. A beszerzési leltár legnagyobb hiányossága, hogy dátumokat nem tartalmaz, ezért csupán statikus állapotot tükröz. Tematikáját tekintve két részre osztható, tartalmazza Ráday Gedeon korábban már elemzett, a Wagner szállodában, majd a Felmayer házban található „elnökségi” irodáinak bútorzatát, valamint a vár berendezését.

A vár irodáinak berendezési tárgyai közül elsőként a „könyomdát” kell kiemelnünk. Ennek azért van jelentősége, mert egy széles körben elterjedt hiedelem kapcsolódik hozzá és jól példázhatja Ráday beosztottjainak munkamódszereit. Egy alispán visszaemlékezése szerint Laucsik vizsgálóbíró egy példányban nyomtatott újságokat a börtönben, hogy az ezekben szereplő álhírekkel megtévessze és vallomásra bírja Rózsa Sándort. A terv állítólag bevált és a betyárt csak így tudták megtörni.²⁹³ Az bizonyítható, hogy a szamosújvári börtön későbbi hivatalos iratai szerint Rózsa Sándor sem írni, sem olvasni nem tudott. Azt is tudjuk, hogy ezt megelőzően Szegeden egy-két cellatársa mindig volt, aki tehát – elméletileg – felolvashatta neki a lapokat.²⁹⁴ A nyomda megléte önmagában természetesen semmit nem bizonyít, de lehetőséget adott az újság nyomtatására. A pénztári naplók pedig azt is bizonyítják, hogy a nyomdát valamire használták, ugyanis az egyik írnok havonta 10 Ft pótlékot kapott a „lythographia” kezeléséért, 1871 júliusában pedig 361 Ft 8 kr-t fizettek ki a nyomda költségeire. Az irodai ügyvitelhez szükséges nyomtatványokat ugyanakkor egy pesti nyomdában szerezték be.

A bírósági tárgyalóterem berendezését csak azért kell megemlítenünk, mert az itt található tárgyak azt bizonyítják, hogy az eszközleltárnak ez a része 1869. január és 1870. július között készült. A vár épületeinek elrendezését bemutató rajzon „n” betűvel jelzett tárgyalóterem ugyanis csak néhány fő befogadására lehetett alkalmas, hasonlóan a listánkon szereplő tizenkét székhez, bár a „festett fa korlát” jelenléte az állóhelyek meglétét is bizonyíthatja. Ezt azonban nem lehet összehasonlítani azzal a több mint százötven vendéggel, aki Rózsa Sándor tárgyalásán később megjelent – ezt ugyanis az 1870 júliusában kialakított nagyobb teremben rendezték.

²⁹³ Világ 1923 május 20. 19. old.; Móra Ferenc: A Sándor körül. Révai, Budapest, 1943. 37-41.

²⁹⁴ Világ, 1923. 05. 8.; A Hon 1870. 05. 15. reggeli kiadás

A jobb oldalon a kazamaták láthatóak

A leltár legnagyobb figyelemre számot tartó része kétségtelenül a börtön berendezése, aminek viszont 1870 júliusa után kellett készülnie, tekintettel az elhelyezhető rabok nagy számára. A börtön celláit I-IV. osztályba sorolták, valószínűleg a foglyok neme, társadalmi rangja és talán veszélyessége szerint. Az utóbbinak némileg ellentmondhat az, hogy ebben az esetben vizsgálati fogságról van szó, tehát a bíróság által elítélt személyeket belátható időn belül elszállították és addig a magyarországi börtönök általában nem különböztették meg őket. A börtönfelszerelést tartalmazó leltárból csak áttételesen következtethető ki a cellák befogadóképessége. A létszám nem, de a szalmazsákok száma mindenhol szerepel és ez a rabok számával vélhetően azonosnak tekinthető.

Az I. osztályú börtönhöz 20 cella tartozott, összesen 124 fogollyal, zárkánként 2-13 főt helyeztek el. A cellák felszereléséhez tartozott 1-1 csöbör és vizeskanna (9 főnél már kettő), két helyen 1-1 lepedő, egy cellában dézsa, négy helyen pokróc (például 10 főre 1 db, 11 főre 2 db), öt zárkában kályha (ezek közül két helyen pokróc is volt, tehát ebben a kategóriában ezek kiemelt helynek számítottak). Általában cellánként egy ágy volt, aminek a hossza 1 öl (190 cm), szélességét pedig

úgy határozták meg, hogy személyenként kb. 60-80 cm hely jutott. A találóan „nyugágy”-nak nevezett fekvőhelyet néhol priccsekre cserélték, amelyek könnyebben mozgathatóak, tehát másik cellába is áthelyezhetőek.

A II. oszt. börtön felszerelése semmiben nem különbözött az I. osztályútól, de a 24 zárkára csak 77 rab jutott, cellánként 2-6 fő. Egy helyen a keskeny ágy miatt feltételezhető, hogy 1 személyes cella volt.²⁹⁵

A III. oszt. börtönben a 35 zárkában 123 főt helyeztek el. Bár a cellákra jutó rabok száma némileg emelkedett, ezt ellensúlyozza a gazdagabb felszereltség. 11 helyen volt pokróc, 15 helyen kályha és gyakorlatilag minden cellában mosdótál.

A IV. osztályú börtön (33 cella, 162 fő) is „csak” abban különbözött az előzőtől, hogy még magasabb volt a pokrócok (15) és kályhák (20) száma. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a felszerelés télen-nyáron azonos, tehát egy pokróc vagy kályha a téli hidegben életet menthetett. A várban minden hónapban jelentős összegeket fizettek üvegezési munkákért, nem tudható azonban, hogy ez a cellákat is érintette-e, vagy csak az irodákat.

A cellákról összességében megállapítható, hogy a magasabb színvonalat nem a kényelmi szempontok határozták meg, hanem az életben maradást elősegítő pokrócok és kályhák száma. A börtön berendezésekor nem törekedtek, talán nem is törekedhettek a minimális „kényelmi” szempontok figyelembe vételére, az irodák berendezéséhez hasonlóan itt is az egyszerűség és célszerűség uralkodott. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a rabok hihetetlenül magas halálási aránya ezzel nincs is összefüggésben.

A szegedi börtön celláinak színvonalát összehasonlítva az országos (állami) fegyintézetekkel, az eddigi esetleg negatív kép némileg megváltozhat. Szegeden egy-egy esetet leszámítva szinte csak 10 fő alatti cellákat találunk. Egy 1866-67-ben készült felmérés szerint Munkácsan 8-86 (!), Szamosújváron 20-48, Lipótváron 8-38 személyt helyez-

²⁹⁵ Az 1867-ben Magyarországon meghirdetett börtönügyi reformot sokáig nem követték gyakorlati lépések. Ezt bizonyítja az is, hogy a modern nyugati börtönrendszerek a 19. században már mind a magánzárás valamilyen formájára épültek, míg Magyarországon az egyszemélyes cella továbbra is döntően fenyítőzárkaként funkcionált. Lásd erről részletesen: Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris-Századvég, Budapest 1995.

tek el egy zárkában.²⁹⁶ A viszonylag alacsony létszám mellett feltétlenül előrelépésként kell értékelnünk, hogy a szegedi rabokat a beosztáskor egyáltalán osztályozták, bár amint említettük, ennek részletei nem ismeretesek. Egyedül az bizonyos, hogy a nőket a vár férfiaktól elzárt területén, az „úri” rabokat pedig nem a kazamaták egyikében, hanem egy külön épületben helyezték el. Ugyanakkor feltételezhetjük azt is, hogy a korabeli szokásoknak megfelelően a gyermekükkel érkező anyákat talán jobban felszerelt cellákba zárhatták. Ezen elképzelésünk ellen szól, de talán a börtön személyzetének – a megszokottól eltérő – humánus gondolkodására utal az a pénztári számla, amivel 1871 májusában 44 Ft 44 krajcárt fizettek ki a „rabnők gyermekeinek a pesti bölcsödébe szállításáért.”²⁹⁷ Egy másik alkalommal pedig csupán egyetlen éjszakát kellett a börtönben töltenie gyermekével egy anyának, ilyen rövid idő a letartóztatottak ott tartózkodásának négy és fél éve alatt többször nem fordult elő.²⁹⁸ Összehasonlításként érdemes kiemelni, hogy Szamosújváron egyáltalán nem volt elkülönítés, Munkácson azonban többféle elvet is alkalmaztak. Elsődleges szempontnak a vallás szerinti „megkülönböztetést” tekintették, ugyanakkor 52 cigányt, akik „a többiekkel meg nem férnek” együtt zártak egy pincébe, Lipótvárhoz hasonlóan pedig éjszakára külön zárták a műveltebb rabokat, valamint a fiatalokat.

A cellák berendezéséről is elmondható, hogy Szeged általában nem maradt el a – megyei intézetekkel összehasonlítva – kiemelten kezelt állami börtönöktől. Visszalépés volt, hogy egyedül már csak Munkácson alkalmazták a zárkánkénti egy ágy elvét, ott viszont a jelentés készítője egy 66 fős fekvőhelyről talán joggal állapíthatta meg: „az itt támadt kigőzölgést képzelni lehet, főleg ha hozzá tesszük, hogy az ablakokon nincsenek szelelők s éjjelre az üritő csebrek ennyi ember használatára szintén a háló szobákba helyezvük.”²⁹⁹ Az emberi szükségletek ilyenén kielégítése Szamosújváron sem történt másként: „E piszok helyeken a csöbrökön kívüli vizelés nem csak hogy a felső emeletről az alatta levő szobának padlóját s falát már több szobában

²⁹⁶ Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867. évben. Buda, Egyetemi nyomda, 1868. 17., 42., 87.

²⁹⁷ MOL K 151 79. kötet. Ez a rendkívüli távolság ugyanakkor arra utal, hogy közelebb nem találhattak éjszakai tartózkodásra is lehetőséget adó bölcsödét (gyermekotthont?), vagy a gyerekeknek a vonat által biztosított kényelmet nem kívánták egy távolságban talán rövidebb, de megerőltetőbb szekerezésre felcserélni.

²⁹⁸ MOL K 151 55. kötet, 829. szám

²⁹⁹ Hivatalos jelentés 1868. 17.

átáztatá, hanem bármily szellőztetés daczára a terem levegőjét, különösen éjjel, az egészségre legártalmasabb hatással megrontja.”³⁰⁰ E kirívó esetektől eltekintve a Szegeden 10 fogolyra jutó egy pokróccal szemben Szamosújváron például mindenkinek külön fapriccs, vánkos, pokróc és két lepedő jutott.

A vár Tisza felé eső oldalának bontása
(a kép bal oldalán a bejáratként használt kapu)

Társadalmi összetétel

A tárgyi feltételek áttekintése után mindenképpen szükséges az előzetes letartóztatásban érintett személyek társadalomban elfoglalt pozíciójának érintőleges vizsgálata is, hiszen származásuk, korábbi életkörülményeik befolyásolhatták, hogy fizikailag és pszichikailag

³⁰⁰ Hivatalos jelentés 1868. 42.

hogyan viselik a rendkívül hosszú és sok esetben igazságtalannak bizonyult fogságot.

A közbiztonság fenntartása – leegyszerűsítve a kérdést – a bűncselekmények megelőzését, valamint a bűntények tetteseinek elfogását jelenti. Az utóbbi esetben az „idegenek” számon tartását tekintve a 19. század második felében a kisebb – még mindig meglehetősen „archaikus” – településeken a gyanú elsődleges célpontja általában a csavargó, az állandó lakóhellyel és munkával nem rendelkező cigánykaravánok tagja, vagy egyszerűen a helybeli nincstelen lett.³⁰¹ Ennek ismeretében feltűnő, hogy Ráday vizsgálati szempontjaiban jelét sem találjuk a vagyontalanok megkülönböztetett szerepének. A magyarázatot azonban megtaláljuk kinevezése és a meginduló vizsgálatok körülményeiben.

A vár északi kapujának bontása

³⁰¹ Gyáni Gábor: A regulázó gondoskodás. In: Léderer Pál-Tenczer Tamás-Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon. Új mandátum, Budapest, 1998. 16.

A helyi közigazgatás vezetőinek címzett belügyminiszteri rendelet szerint a jó közbiztonság megteremtése „csak akkor érethetik el, ha az elkövetett merényletek tettesei felfedeztetvén s elfogatván, haladéktalanul a büntető igazság kezeibe szolgáltatnak át, s ennek folytán további gonosz tettek elkövetése ellen visszarettentő példák adathatnak.”³⁰² Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy az elsődleges cél az elrettentés, amire viszont a szegény sorsú ismeretlenek alkalmatlanok, mert a közösségen kívül állóként a velük szemben fellépő inkább a helyi társadalom támogatására, mint félelemmel vegyes elítélésre számíthat. A bűnesetek súlyosságát vizsgálva pedig egyértelművé válik, hogy itt döntően nem alkalmi elkövetőkről, hanem a bűnözést életmódnak, vagy legalábbis szűk környezetük általános normái által elfogadottnak tekintő személyekről lehet szó. Ebben az értelemben pedig földrajzilag behatárolt lélettér és az elkövetők ismertsége szükséges, mert csak ez biztosíthatja a lakosság állandó félelemben tartását és sajátos lojalitását.

Az első néhány személy letartóztatására a vidéket jól ismerő csendbiztosok tanácsára került sor, majd ezek vallomása alapján zárták el a következőket és ezek beismerése után a többieket. A módszer sajátossága az, hogy semmiféle bizonyítékra nem volt szükség a letartóztatáshoz, elég volt egy haragos feljelentése, egy besúgó által hallott híresztelés és az illető azonnal a szegedi börtönben találta magát. Rosszakarói pedig szociális helyzetétől függetlenül mindenkinek lehetek és ezt az alkalmat meglehetősen sokan azonnal kihasználták.

A szegedi letartóztatottak társadalomban elfoglalt helye általában nem tér el jelentősen az országos átlagtól. A legnagyobb csoportot a „napszámos, cseléd, földműves” megjelölésűek alkotják, akik az összes gyanúsított csaknem 57%-át teszik ki. Az állattartásból élőkkel együtt számolva 78%-os csoport nem tér el lényegesen az országos feigyintézetek 1867-ben (83%) vagy 1873-1880 között mért átlagától (72,6%), valamint a szegedi Csillag börtön fogházi részének 1886. évi adatától (88,4%).³⁰³

A mezőgazdaságból élők döntő többségét lopással, részben rablásal és gyilkossággal gyanúsították. Ezt azért fontos megjegyeznünk,

³⁰² MOL K 151 1. cs. 1869. 23. sz.

³⁰³ Hivatalos jelentés 1868: V.sz. táblázat; Jekelfalussy József: Hazánk bűnügyi statisztikája 1873-1880. Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből. I. köt. 5. sz. MTA, Budapest, 1883. 25; Török Kálmán: Emlékirat a szegedi kir. kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról. Engel, Szeged, 1886. 28

mert ezek az adatok is bizonyítják ebben a társadalmi közegeben a „bűn” viszonylagosságát. Bűnnek elsősorban nem a törvények, hanem egy jól körülhatárolható csoport által felállított normarendszer nyílt megsértését tartották.³⁰⁴ A dolgozatnak nem feladata ennek részletes bemutatása, de talán egy példát érdemes kiemelni. A lopás megítélése más volt városban és faluban, más szegény vagy gazdag károsult esetén, a pásztoroknál pedig egyértelműen férfias virtusként jelent meg.³⁰⁵ A királyi biztosság munkájának későbbi befejezésére utalva Ráday Gedeon is egy új rendőrség felállítását tartotta szükségesnek, mert „a vas kezét most már megszokott alföldi gonoszok ezen szigor alól felszabadulván, rendszeres rendőri viszonyok nélkül, részben a geográfiai helyzetnél, részben pedig alsóbb rétegeiben a nagyobb részt pusztai élethez szokott míveletlen s korlátlan foglalkozásuknál fogva igen hajlandók lennének mint egy hagyatékos bűnhajlamukba visszaesni, annál is inkább, mert ezen néposztály, vallásosság és műveltség hiánya miatt a törvényt nem tiszteli [...], a büntetéstől félelem teljesen elenyészett.”³⁰⁶

A letartóztatottak között a mezőgazdaságból élőkhöz viszonyítva rendkívül alacsony volt a szakképzettséget igénylő iparosok rétege, viszont jelentős a kereskedésből élőké. E csoport ugyanis rendkívül széles ismeretségi körrel rendelkezett, tehát döntően ők látták el az orgazda feladatait és így ők fölötték le a lopott áruból származó haszon jelentős részét is. A bűnözésben betöltött szerepük tehát tényleges számuknál is sokkal nagyobb, így okkal számíthattak Ráday kiemelt figyelmére. A rabok vizsgálatában itt új elemként jelenik meg egy olyan társadalmi csoport, amelyet már nemcsak foglalkozási, hanem felekezeti-etnikai jellemzők alapján is elkülöníthetünk, ez pedig a zsidóság. Meghatározó szerepük a magyarországi kereskedelemben a 18. század második felétől mutatható ki és egy évszázaddal később az ország jelentős részén a „zsidó” szó a kereskedő szinonimájává vált.³⁰⁷ Az általunk vizsgált területen az 1870. évi népszámlálási adatok szerinti és a letartóztatottak közötti arányuk egyaránt kb. 3,5%,

³⁰⁴ Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 650.

³⁰⁵ Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 751.

³⁰⁶ MOL K 148 22. cs. 1871. IV. F. 637. sz.

³⁰⁷ Szarvas Zsuzsa: Kiskereskedők. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 366.

de az említett orgazda szerepük miatt jelentőségük sokkal nagyobb. Ez a magyarázata annak, hogy a meghatározott területekhez kötött bűnbándák – például a kecskeméti, szegedi – mellett az egyetlen etnikai-vallási jegyek alapján elkülönített csoportot Ráday a zsidó kereskedőkben találta meg.

A vár Széchenyi-térre néző, nem használt főbejárata az udvar felől

A szegedi várbán bírósági tárgyalásra váró rabok között teljesen hiányzik a hagyományos magyarországi elit, így ennek privilégiumokra jogosító szerepét az alsó középosztály, a tanítók vagy kisebb földbirtokkal rendelkezők szűk rétege vehette át. A kiváltságok a vizsgálati fogság rövidségében, a jobb fogvatartási körülményekben nyilvánultak meg. A letartóztatott és a börtönben elhalálozott rabok társadalmi összetételét összehasonlítva nem fedezhetünk fel lényeges különbségeket. A halálokok között nem tekinthető meghatározónak a származás, mert – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – az adatok szerint az étkezésben, tisztálkodásban és általában az életkörülményekben bekövetkező eltérő mértékű változás hosszabb távon kiegyenlítődik.

Hétköznapok

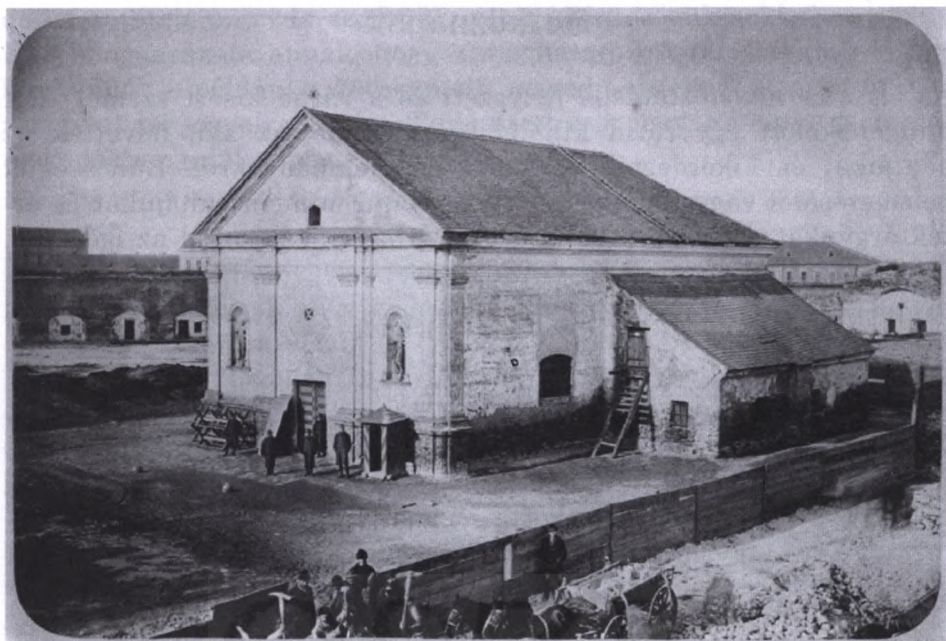
Az előzetes letartóztatásba helyezett és a várba kísért személyeket mindenekelőtt egy rövid kihallgatásnak vetették alá, felvették az adataikat és kikérdezték őket a bűncselekményekről. Bűnösségük beismerésétől vagy tagadásától függetlenül minden ruhájukat és értéktárgyukat elvették, a ruhatári leltárba beírták azzal az ígérettel, hogy a szabaduláskor azt visszakapják.³⁰⁸ Ugyanakkor nagyon sok holmi került a raktárba a tulajdonos neve nélkül, például „két zsák telve” vagy „egy zacskó 50 db kendővel”. A királyi biztosság felszámolásakor a tárgyak egy részét postán a tulajdonosuk után küldték, többségét azonban elárverezték.³⁰⁹ 1873-ban készült egy lista az értékesebb tárgyakról (45 puská és pisztoly, könyvek, pipák stb.), a 32 db takarékettkönyvről és kamatairól, valamint a külön kezelt pénzről és arany értékekről, amelyeket a szegedi városi „letéttárban” raktároztak. A legnagyobb összeg, amit egy személynél találtak, egy kisebb vagyonnak megfelelő 1500 Ft volt. Ezeket az összegeket azért kezelték különös gondossággal, mert az ellátást (étkezés, gyógyszer stb.) utólag minden elítéltnak meg kellett térítenie.

A saját öltözet helyett megkapták a lepecsételt rabruhát, amit ettől kezdve – az alsónemű kivételével – az esetleges szabadulásig senki nem moshatott ki. A börtönben az idő meglehetősen egyhangúan telt, zárkájukat naponta egyszer hagyhatták el: „A várbeli foglyok nappali sétája érdekes látványt nyújt, egy-egy börtön lakói együtt bocsáttatnak ki, 4-5 s több is egy csoportban, mindannyian fekete álarccal el látva. A séta négy fegyveres katona által őrzött, mintegy 40 lépés hosszú és 20 lépés szélességű négyszögtérségen történik” – írta a *Szegedi Híradó*.³¹⁰ Megszűnt a mosakodás, borotválkozás lehetősége és megszakadt minden kapcsolat a külvilággal. A dohányzást arra való hivatkozással tiltották, hogy tüzet okozhat, de a kályhákat ugyanakkor fával fűtötték. A dohányzás börtönbeli tiltása ugyanakkor azzal a veszéllyel járt – ahogyan azt Munkácson feljegyezték –, hogy a rabok az ételadagjuk felét odaadták egy cigarettáért, és így fizikai leépülésük felgyorsult.

³⁰⁸ MOL K 151 39. cs. 1872. Ad 19. BM eln. 1874.

³⁰⁹ Világ, 1923. 04. 19.

³¹⁰ Szegedi Híradó, 1870. 10. 07.

A vár régi temploma

A *Szegedi Híradó* 1870. március 11-i számában a rabok étkezését elemző írását a következő „együttérző” szavakkal fejezi be az újságíró: „Szerencsére legnagyobb részét a magukét eszik.” Bár ez a megjegyzés távol áll a valóságtól – a letartóztatottak 2-7%-ról van szó –, az eseményeket utólag elemezve talán jobban is jártak volna, ha a lehetőséget kihasználva rokonaikkal hozatnak ételt maguknak. A korabeli paraszti táplálkozási kultúrában a szigorúan meghatározott elvek szerinti heti étrend uralkodott, így például a katolikus egyház befolyása érződött a péntek és szombat egész évi hústalan megtartásában. A hétfő, szerda és péntek általában „tésztaevőnap”, a kedd, csütörtök és vasárnap „húsevőnap”, a szombat pedig valamilyen gyorsan elkészíthető, hústalan étel napja volt.³¹¹ Ez az étrend természetesen csak egy keret, ami a tájak, városok, falvak, sőt foglalkozások szerint is változhatott. Esetünkben például a letartóztatottak jelentős hányadát kitevő, a pusztákon hónapokat eltöltő pásztorok az élettér szűkös le-

³¹¹ Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In: Balassa Iván (főszerk.) Magyar Néprajz IV. Életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 555.

hetőségeiből következően több húsételt fogyasztottak, mint a városi lakosok. Szintén a táji megoszlás szerint változhatott, de nyáron általában elfogadott volt a napi háromszori – azon belül egy alkalommal meleg – étkezés.

A hosszú vizsgálati fogság és az egészségtelen elhelyezés miatt Szegeden érezhetően fontos kérdésnek tekintették az étel minőségét és mennyiségét, ám ezzel ellentétes irányba hatottak a költségvetés korlátai. Az egy főre jutó napi étkezésre fordított összeg 1869 és 1872 között 40%-kal, 15-ről 21 krajcárra nőtt, ennek jelentős része azonban piaci áremelkedés következménye.³¹² Az élelem beszerzése 1870 decemberéig Szeged városának, majd a beszállítói pályázatban nyertes vállalkozónak a feladata volt.

A Deutsch „rabélelmezővel” megkötött szerződés szerint a raboknak naponta egy alkalommal 1-1 meszely (0,35 l) meleg levest és főzeléket, valamint 1 font (56 dkg) kenyeret kellett szállítani. Pontosan előírták a heti étrendet, az ételek elkészítésének módját és azok minőségét. Hétfőn bableves burgonya főzeléssel, kedden tarhonyaleves „gömbölyű borsó” főzeléssel, szerdán burgonyaleves és savanyú babfőzelék, csütörtökön árpakása leves és káposztafőzelék, pénteken borsóleves és száraz tészta („gombóc”), szombaton savanyú lencseleves sárgakása főzeléssel, vasárnap pedig marhahúsleves tésztával, ¼ font csont nélküli marhahús és savanyú káposztafőzelék.³¹³ Az étrend tehát lényegesen különbözött attól, amit a letartóztatottak korábban fogyaszthattak, de szinte teljesen megegyezik a magyarországi fogházak 15 évvel későbbi menüjével.³¹⁴ Jókai a *Pester Lloyd* szegényes étkezésre utaló támadását visszautasítva *A Hon*-ban a következőképpen érvel: „Hogy a [...] rabok csak egyszer kapnak napjában meleg ételleket, ez ellen, azt hisszük, senkinek kifogása nem lehet; mert hiszen a katona is csak egyszer kap naponként meleget s ezért még senkinek sem jutott eszébe inhumanitást emlegetni.”³¹⁵ A polgári életben megszokottal ellentétben tehát nemcsak a hús, hanem általában az étel hiánya, kis mennyisége is hozzájárulhatott a rabok egész-

³¹² Főkönyv a foglyok élelmezési és ellátási költségeiről. MOL K 151 77. és 78. kötet

³¹³ MOL K 151 11. cs. 1870. 236.(1785) sz.

³¹⁴ Jekelfalussy József (szerk.): Fogházaink állapota 1872-1886. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1887. 45-46.

³¹⁵ *A Hon*, 1871. 05. 23. reggeli kiadás. A katonaság étkezésére történő hivatkozás talán nem véletlen, ugyanis még az 1879. évi katonai beszállásolási törvény (XXXVI. tc.) is csak napi egy étkezést, fejenként 28 dkg húst és egy tál főzeléket ír elő.

ségi állapotának fokozatos romlásához. Ezt az is bizonyítja, hogy a várbeli kórházban fekvő betegek gyógyítási költségeinek döntő részét az élelmiszerek beszerzése tette ki.

A vár területe a bontás után

A börtön kórházi részlegében az egészségügyi ellátásért egy havi 50 Ft-tal díjazott orvos felelt. Ezt azért kell kiemelnünk, mert az 1867-ben készült kimutatás szerint az ország összes börtönét, fogházát stb. beleértve összesen 5 ilyen helyet találunk, tehát a korabeli viszonyok között ez korántsem mondható megszokottnak.³¹⁶ A doktor munkájáról a töredékes adatok alapján is megállapítható, hogy – talán az országos átlag több mint kétszeresének megfelelő fizetés miatt is – feladatát igyekezett lelkiismeretesen ellátni, de a gyógyítás módszereiben lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak. A rabok elhalálzásának okairól kétféle forrással is rendelkezünk. Az elsónél a

³¹⁶ Hivatalos statisztikai közlemények. I. évf. I. füzet. Földm., Ipari- és Kereskedelmi Minisztérium, 1868. 130-133.

415 elhalálozott rab közül csak 41-nél ismerjük a halál okát. Első helyen a tüdővész (22 fő) szerepel, majd vízibetegség (11 fő), öngyilkosság (3 fő), tífusz (2 fő) stb. a sorrend. A szeged belvárosi római katolikus halotti anyakönyvben már 249 személy adatai szerepelnek, akik közül 147 biztosan valamely tüdőbetegséggel kapcsolatos ok miatt vesztette életét.³¹⁷ Ezek az adatok általában nem különböznek a többi fegyintézet viszonyaitól és szintén hasonlóan ítélték meg az okokat is. A zárkák túlszűfoltak és rosszul szellőztethetők, a falak nyirkosak, rossz az ivóvíz, kevés és rossz minőségű az étel. Az orvos a börtön állapotán nem javíthatott, de a kórházi részleget tisztán tartották, a betegek ellátásáért külön „profoz” felelt, jelentős volt a gyógyszerlári számla és az 1871. márciusi orvosi konzíliumot követően megnőtt a szeszitalra (bor, pálinka) fordított költség. A korabeli tudományos felfogásnak megfelelően a kórházi étkezésben jelentősen növelték a hús mennyiségét és a rabok naponta háromszor kaptak meleg ételt.

Az igazságügy-minisztérium megrendelésére készült 1867. évi jelentés is a tuberkulózist jelöli meg az országos börtönök legfőbb halál-okaként. Kimutatásuk szerint a betegek több mint fele tüdővészből veszíti életét, döntően 20-30 év közöttiek, akik egészségesen kerültek a fegyintézetekbe és többnyire 14-17 hónapos fogság után haltak meg.³¹⁸ Vizsgáljuk meg először a szegedi rabok életkori adatait és az ehhez viszonyított halálozási arányokat.

Az elhunytak korcsoportok szerinti összetétele

életkor (év)	–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–
a korcsoport aránya az összes rabhoz képest (%)	1,9	20,6	35,2	23,7	13,5	5,1
korcsoport elhunyt tagjainak aránya az elhunytakhoz (%)	1,7	21,9	28,9	25	13,8	8,7
korcsoport elhunyt tagjainak aránya a saját korcsoportához (%)	23,3	27,9	21,6	27,7	26,9	45,6

A táblázat adatai egyértelműen azt mutatják, hogy a letartóztatottak között a 31–40 éves, fizikai és szellemi ereje teljében lévő korcsor-

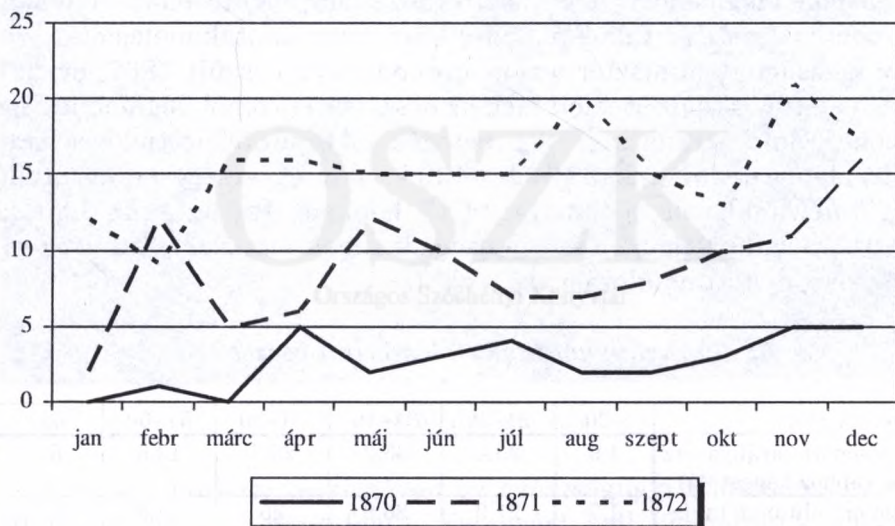
³¹⁷ CSML IV. B. 1440. Ezúton köszönöm meg Dr. Pák Péternek a korabeli orvosi szakkifejezések feloldását.

³¹⁸ Hivatalos jelentés 1868. 30.

port emelkedik ki. Az elhunytak között is – létszámukból következően – viszonylag magas az arányuk. A saját korcsoporton belüli halálozási ráta viszonylag kiegyenlített, egyedül a 61 éven felüliek csoportja emelkedik ki. Összességében tehát megállapítható, hogy az időseket leszámítva az életkor nem tekinthető meghatározónak, mert a rabok átlagéletkora 40,5 év, a börtönben elhalálozottaké pedig 41,5.

A börtön celláinak elemzésénél kitértünk a zárkákban található kályhák és pokrócok viszonylag alacsony számára, a téli ruházat hiányára. Ennek alapján feltételezhető, hogy a hideg téli időjárás hozzájárult a rossz fizikai állapotú rabok megbetegedéséhez és halálához.

Időciklusok és elhalálozás

A grafikon arról tanúskodik, hogy a halálesetek egy-egy hónaphoz, vagy évszakhoz kötődő emelkedéséről nem beszélhetünk. A növekedés hullámokkal tagolt, de hosszabb időtávban folyamatos. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban semmiféle magyarázatot nem adhatunk arra, hogy miért stagnált illetve csökkent több alkalommal hónapokon át az elhalálozások száma és utána miért indult emelkedésnek.

Az idézett 1867. évi országos vizsgálat szerint a megbetegedett rabok többnyire 14-17 hónap fogság után veszítették életüket. Az ő ese-

tükben már bírósági ítélet utáni büntetésről van szó, de a jelentésben csak egyetlen utalást találunk arra, hogy mennyi ideig tartott a vizsgálati fogság. A szamosújvári börtönben ekkor 10 vizsgálati fogoly volt, „kiknek némelyike saját állítása szerint évek óta nem volt kihallgatva.”³¹⁹ A korabeli hivatalos vagy félhivatalos beszámolókból is a legkülönbözőbb adatokkal találkozhatunk. A Jekelfalussy József által szerkesztett és 15 év átfogó vizsgálatát tartalmazó kötet szerint a Kúria ítéletéig számolt előzetes fogság az ügyészségi fogházakban 1872-ben 47, 1886-ban 64 nap, a járásbírósági fogházakban 1872-ben 11, 1886-ban 18 nap.³²⁰ A szegedi Csillag börtön működésének első évében, 1885-ben a 216 letartóztatottból 100 fő 1-12 hónapot, a többiek ennél kevesebbet töltöttek előzetesben.

Az 1869-1872 közötti szegedi időszakot vizsgálva minden évben az első 30 letartóztatott adatait vettem figyelembe. Ismereteim szerint ezen idő alatt a fogvatartás körülményeiben – amint azt már korábban kifejtettem – döntő változás nem történt, ez tehát nem befolyásolhatta az elhalálozások számát.

A letartóztatás idejének és az elhunytak számának összefüggései

<i>letartóztatás éve</i>	<i>1869</i>	<i>1870</i>	<i>1871</i>	<i>1872</i>
<i>börtönben töltött idő (hónap)</i>	36,4	26,6	21,5	10
<i>elhunyt (%)</i>	41,3	42,2	18,8	4,5

A táblázat adatai szerint az első évben letartóztatottak átlagosan több mint három évet töltöttek vizsgálati fogságban és 41,3%-uk ez alatt az idő alatt a börtönben életét veszítette. Az 1870-ben őrizetbe vetteknel a fogvatartás hossza csaknem 2/3-ára csökkent, a halálozások száma azonban kismértékben még növekedett is, tehát a 26,6 hónap a túlélésre még mindig viszonylag kevés esélyt adott. A döntő változás a következő évben következett be, ami az 1872-ben letartóztatottaknál még hatványozottabban jelentkezett. A vizsgálati fogság idejének hosszában, majd annak csökkenésében Ráday nem játszott szerepet. A növekedés fő oka az volt, hogy a kirendelt bíróság nem tudta feldolgozni a hatalmas peranyagot és az ítélezés elhúzódott. A királyi biztosságot 1872 októberének végén feloszlatták, a rabokat

³¹⁹ Uo. 54.

³²⁰ Jekelfalussy 1887. 25.

1873 áprilisában elszállították Szegedről, ezért a fogságban töltött idő jelentős csökkenése talán ezzel is magyarázható.

Következtetések

Kutatásaink eredménye egy mondatban a következőképpen foglalható össze: nem zárható ki a szegedi vizsgálati foglyok – inkább lelki, mint fizikai – kínzása, de a börtön körülményei olyan megterhelést jelentettek, ami hosszú távon önmagában is magyarázat lehet a nagyarányú elhalálozásra. Az egyetlen bizonyíték, ami a rabok bántalmazását bizonyítja, egy 1870 augusztusában keltezett, aláírás nélküli, de stílusában Rádayt idéző „bizalmas regulativa”, ami a vizsgálóbírókat a következőképpen utasítja: „A tapasztalás által okulva kéntelen vagyok fájdalom átlátni azt, hogy némely makacs és ravasz egyénnél egyedül a testi megfenyítés vezet eredményhez, azonban szigorúan elvárom a vizsgáló uraktól, hogy ezen – kivált most már nem helyeselhető és nagyrészt feleslegessé vált – vizsgálati eszközhöz csakis oly esetekben nyúljanak, amidőn többé minden más mód, a próbára tett kitartó türelem daczára is hatástalannak bizonyult és ekkor is csak ha a kívánt felderítés nagyon kiváló érdekű és mások sorsának könnyítése vagy ártatlanok szenvedéseinek elhárítása [...] tekintetéből [...] mégpedig a vizsgálóbíró teljes meggyőződése szerinti biztos konok és bűnös egyéneknél.”³²¹ Ezen túlmenően több esetben bizonyítható, hogy a nyomozást végző személyek a lelki terror minden elképzelhető eszközt bevetették. Előfordult, hogy a kiéhezett embereket sós hússal „vendégelték meg”, ami után napokig nem kaptak vizet. Letartóztatták és börtönbe zárták feleségüket, gyermekeiket és csak a család fő vallomásának megtétele után bocsátották őket szabadon. A hasonló esetek felsorolását még lehetne folytatni, de a legtöbb embert legálább annyira megviselhette saját sorsának kilátástalansága, mint a börtön körülményei. Sokukat egy egyszerű feljelentő levél vagy egy haragosuk vallomása alapján igazságtalanul tartóztatták le, és nem tudhatták, hogy meddig tart a vizsgálati fogság, mikor lesz – ha várható egyáltalán – a bírósági tárgyalás.

Ráday fegyelmezett tisztviselőként, ugyanakkor kreatív vezetőként teljesítette a rá kirótt feladatot. Rendkívüli alaposággal válogatta ki

³²¹ MOL K 151 13. cs. 1870. 1299. sz.

beosztottait, kezdetben ellentmondást nem tűrően osztogatta parancsait, de rövid idő után a napi ügyek intézésének jelentős részét átadhatta alárendeltjeinek. A vár átalakításakor és a börtön berendezésekor is elsősorban a célszerűséget tartották szem előtt. A tömlöc – annak ellenére, hogy színvonala egy-egy esetben meghaladta a hasonló magyarországi intézetekét – hűen tükrözte a korszak bűnözőkről vallott felfogását. A gondolkodásmód és a gyakorlati törekvések egyaránt azt a nézetet tükrözik, miszerint a királyi biztosság a gyanúsítottak elfogásával és vallomásuk felvételével teljesítette eredeti feladatát. Emberiességi szempontból igyekezett ugyan az életben maradás feltételeit megteremteni, de egyébként minden további felelősséget, így a hosszú bírósági procedúra ódiúmat is elhárította magától.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bíróság

Jogi népszokások

A társadalomkutatók a két világháború közötti időszakban „fedezték fel” a jogi néphagyományok vizsgálatának lehetőségét. Régóta ismert, hogy az állam által alkotott törvények még a 16. században is csak „kisebb tekintélyű” vetélytársai voltak a szokásokon alapuló jogi hagyománynak, és csak akkor alkalmazták őket, ha kiállták az idők próbáját, megszokottá, szokássá váltak.³²² Ez az elv jelenik meg a Tripartitumban is, de még az 1790/91. évi X. tc. is úgy fogalmaz, hogy Magyarországot „tulajdon törvényei és szokásai” szerint kell kormányozni. A 19. század első felére is jellemző, hogy az életviszonyokat sokkal inkább a hagyományok határozták meg, mint az írott törvények és rendeletek, bár természetesen az utóbbiak térnyerése tagadhatatlan. Amint Tárkány Szűcs Ernő fogalmazott, „a 18. és a 19. század elején egy-egy városban vagy faluban *egymás mellett* hatást fejtettek ki a törvények, a megyei és városi statútumok, az országos jogi szokások és a helyi, esetleg nagyobb táji keretben érvényesülő jogi népszokások.”³²³

Ennek részben az lehet a magyarázata, hogy a paraszti társadalom nehezen fogadja el, vagy rosszabb esetben nem is érti az állam törvényeit. Az elutasításban szerepet játszhat az őket meg nem értő urakkal, az állami mindenhatósággal szembeni ellenszenv, vagy egyszerűen az érvényesíteni kívánt szabályzók alkalmatlansága. Korszakunkra vonatkozóan ennek kiváló példáit találjuk Tömörkény István műveiben, aki például a vadászati törvény valóságtól elrugaszkodott rendelkezéseit a „tekintetes szarvas” esetével, a földtulajdonos paraszttal vadászatának megtiltásával illusztrálta: „Nézi például a paraszttal reggel, de rettentő módon össze van törve a kukoricája. Ebben állat van. Veszi is a botját, s keresvén az állatot, talál a kukoricájában egy szarvast. Igen méltósággal eszi a kukoricát, mert tudja, hogy a parasztnak őt nem szabad bántania a vadászati törvény rendelkezései szerint. Még leütnie sem szabad a vagyona pusztítóját ... A paraszttal ennél fogva nem tehet mást, minthogy a szarvast átkergeti a másik

³²² Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 31.

³²³ Uo. 34.

paraszt kukoricájába, hogy egye meg azt. S ha ráér, álljon őrt a saját kukoricája körül mindaddig, míg a tekintetes szarvas azon a vidéken tartózkodik. Nem gúnyból mondom tekintetes úrnak a szarvast, hanem valójában én is annak tartom. Ugyanis, ha tíz paraszt töri a más kukoricáját, a tíz parasztra rá szabad lőni, ellenben ha tíz szarvas töri a más kukoricáját, a tíz szarvasra nem szabad rálőni. Mint a példa, mégpedig a törvénykönyvből kiolvasott példa mutatja, a szarvas különb ember, mint a paraszt.”³²⁴ A termés vadkárok elleni védelme illetve a paraszti ésszel nehezen felfogható vadvédelem érdeköszeütközésének lehetünk tehát tanúi. De hasonló volt a véleménye az 1867 utáni, több évtizedes lemaradást bepótolni akaró rendeletek tömegéről is: „Ha rendelettel, akár miniszteri, akár helyhatósági rendelettel meg papirosra írott törvénnyel valamely országot rendben tartani lehetne, akkor a legjobban megszerkesztett országok közé tartozna Magyarország. Mert ez irányban semmiféle bajunk nincsen, mert rendelet igazán van mindenre. Egyszer Tasnády, a volt szentesi polgármester jött ide hozzánk gőzhajón, s útközben kihúzott egy lányt a Tiszából, aki bele akart fulladni, és ezzel, amint a partra tette a lábát, dicsekedni is akart. De rábeszéltük, hogy hallgasson, mert hát ha van olyan rendelet is, amely tiltja, hogy az ember lányokat húzgáljon ki a Tiszából.”³²⁵ De az állami szabályzók paraszti kritikájának talán legpontosabb értékelése egy zsoboki gazdaember megfogalmazásában maradt fenn: „... jó a törvény legtöbbször, csak egy kicsit egyenes és mi benne vagyunk a gödörben, aztán a törvény nem tud utánunk hajolni”.³²⁶

Az állami jogszabályok paraszti kritikája ellenére a hagyomány nem statikus, hanem állandóan változó, alakuló, a jog tekintetében a törvényekkel és rendeletekkel kölcsönhatásban lévő folyamat. További fontos jellemzője, hogy országrészek, tájegységek, sőt községek szerint is eltérő jellegzetességei lehetnek, ami megjelenik a középkorból eredő községi bíraskodás rendszerében is. A „falu füstje” sokáig az első fokú jogszolgáltatási egység, ahol büntetőügyekben leginkább lopás, orgazdaság, káromkodás, becsületsértés, testi sértés, részegeskedés, illegális italmérés, házasságtörés ügyeiben ítélték. A falusi társadalom döntő többsége elutasította, vagy nem is vehette igénybe

³²⁴ Idézi: Tárkány Szűcs Ernő: Népi jogtudat Tömörkény István műveiben. *Ethnographia*, 1970. 423.

³²⁵ Uo. 423-424.

³²⁶ Uo. 427.

az állami intézmények közreműködését, a felmerülő jogi problémákat inkább maguk orvosolták. Bűnnek az adott közösség normáinak nyílt megsértését tartották és ez a becsületcentrikus értékrend jelentősen eltért az állam törvény- és rendeletközpontú felfogásától.³²⁷ Számos tekintetben túlléptek az állami rendelkezések körén, így például véteknek tekintették – és sajátos eszközökkel, kiközösítéssel, kibeszéléssel büntették – az idősekkel szembeni tiszteletlenséget, a hiúságot, a ház rendetlenségét.³²⁸ A bűn megítélését számtalan körülmény befolyásolhatta, például a helyszín (a káromkodás a nyílt utcán – nagy nyilvánosság előtt – súlyosabb, mint a házban, de sokkal enyhébb, mint a temetőben), az elkövetés időpontja (súlyosbító körülmény az éjszaka, vagy az ünnepnap), az elkövető személye (ami a nőknél súlyos bűn, az a férfi esetében gyakran megbocsátható cselekedet, például házasságtörés vagy kocsmába járás; a lányoknál inkább negatív, tiltó szabályokkal, a fiúknál a virtuskodás iránti elvárásokkal – verekedéssel, italozással stb. – találkozhatunk).

Az erkölcs-normák-bűn kérdésének összetettségét egy konkrét példán, a lopás társadalmi megítélésén keresztül lehet talán a legjobban bemutatni, amit mind az állami, mind a népi jogfelfogás általában elítélt, bár az utóbbinál számtalan kivételt vagy enyhítő körülményt találunk. Az első különbség a tulajdon fogalmánál mutatható ki, ugyanis a paraszti értékrendben csak az számított magántulajdonnak, amiért valaki megdolgozott. Amit a természet ad, azt – bizonyos megkötésekkel – el lehetett venni. Ez jelenti a tűzifának való összegyűjtését – bár rendszerint csak más falu vagy az uraság erdejéből –, az állatok etetése miatt elkövetett mezei lopást, vagy a talált tárgy megtartását. Nem vették komolyan a gyermekek kisebb értékű lopását, vagy ha egy terhes nő némi élelmet, gyümölcsöt tulajdonított el. „Tutta mindenki, hogy ezt a gyerek érdekibe teszi.”³²⁹ A csekélyebb értékű lopásokat tehát az adott vidék szokásai szerint a lakosság bírálta el, de a nagyobb érték – mindenekelőtt a lovak, marhák – eltulajdonításánál már a hatóság is közbelépett. Ennek elkövetői döntően a nehezen ellenőrizhető, kiterjedt pusztákon élő pásztorok voltak, akik kiemelt célpontjai voltak Ráday vizsgálatainak.

³²⁷ Kocsis Gyula: Öngazgatás, közigazgatás. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000. 596.; Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. uo. 650.

³²⁸ Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások. Ethnographia, 1936. 65.

³²⁹ Idézi Jávor Kata i.m. 658. és Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. uo. 753.

A magyar társadalom sajátos, évszázadok alatt kialakuló jellegzetes elemét alkotta a „pásztori rend”, amely még a 19. században is többet jelentett egy egyszerű foglalkozási csoportnál. Paládi-Kovács Attila szerint „szociális, kulturális, mentális tekintetben is karakteresen elkülönülő, saját arculatú részét képezték a régi magyar társadalomnak.”³³⁰ Az agrártársadalomban betöltött fontos szerepük ellenére létszámuk meghatározása rendkívül nehéz, mert a korabeli felmérésekben, adóösszeírásokban föld – és így viszonyítási pont – hiányában általában a zsellérek közé sorolták be őket. A 18. század utolsó évtizedében országosan kb. 100.000 főre becsülték a számukat, és ez nagyságrendileg az ezt követő évszázadban sem változhatott. Az adatok pontosítását rendkívül megnehezíti, hogy a társadalom legmozgékonyabb, helyét állandóan változtató, vándorló rétegéről van szó. A pásztorrend belső hierarchiáját mindenekelőtt az őrizetükre bízott állatok értéke határozta meg: a Kiskunságban a szarvasmarha őrzője, a gulyás állt az első helyen, őt követte a csikós, majd a juhász, végül a kanász vagy kondás. A rangsort olyannyira szigorúan vették, hogy a csikósnak vagy gulyásnak tanult legény számára a legnagyobb szégyen volt, ha juhásznak vagy kanásznak állt. „Inkább felcsapott betyárnak, ha nem tudott elszegődni.”³³¹

A pásztori rendhez tartozók mindennapi életét, szokásait íratlan törvények, szabályok, ún. pásztorregulák szabályozták, amelyekből a Kiskunság vonatkozásában Nagy Czirok Lászlónak az 1820-as évekig visszanyúlóan több mint százat sikerült összegyűjtenie.³³² A közösséghez tartozók megkövetelték egymástól ezek betartását, amihez a pászortársadalom érdeke, tekintélye és megbecsülése miatt mindenkinek alkalmazkodnia kellett. A rossz köz- és vagyonbiztonság, más oldalról pedig a bűn viszonylagossága sajátos erkölcsi értékrendet alakított ki, amelyben a lopás mint pásztorvirtus illetve annak elhárítása központi szerepet játszott. A lopás mitizálása gyakran nem a vagyoni gyarapodást szolgálta, hanem az ügyesség, bátorság, a férfias virtus kifejező eszköze volt. A regulák ebből következően pontosan követhető viselkedési mintákat sugallnak: az idegeneket nem szabad a pásztorszállások közelébe engedni, mert lehet, hogy a lopott állatok után kutatnak; a „könnyen gyütt” jószágot azonnal más vidékre kell

³³⁰ Paládi-Kovács Attila: A „pásztorrend”. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom, 117.

³³¹ Uo. 122.

³³² Nagy Czirok László: Pászortörvények és szabályok, ú.n. regulák a Kiskunságban. Néprajzi értesítő, Budapest, 1954. 259-272.

továbbítani; a lopáson kapott pásztor – kikerülve a bírósági ítéletet – kétszeres értéket köteles visszafizetni; „látni, hallani mindent, de nem beszélni”; az áruló pásztort megverték, kiközösítették, így többet sehol nem talált munkát.

Az államigazgatás természetesen lehetséges elkövetőként, a betyárok támogatójaként kezelte a pásztorokat és folyamatosan ellenőrizte, nyilvántartotta őket, számos szabályrendelet foglalkozott a felügyeletükkel. Jó példa erre a Pest megyei Csömör község hirdetményi jegyzőkönyvében „a lopásokat és más gonosztévőségeket megelőző rendelkezések” néhány bejegyzése:

„1. Senki pásztor embert gyanús lévén befogadni ne bátorkodgyon, a jámborság bebizonyítására azonban elegendő, ha a pásztor előbbeni gazdájától olyan elbotsájtó levelet hozand, mellyben nyilvánvaló rosszaságával nem vádoltatik...

2. Minden gazda tartozik megfogadott pásztorának, ugyan ennek bérért, nevét, személyes leírását, nemkülönbén bojtárjainak számát, neveit s leírását magában foglaló Conventios levelet kiadni oly végre, hogy a cirkállo annak megtekintésébül egyszerre észre vehesse ha valljon a pásztor mellett tulajdon emberein kívül valamely csavargó nem tartózkodik é...

3. Hogy a pásztor a gazdaság marhái színe alatt lopott marhákat ne lappanghasson, a tulajdonosok marháik laistromát, amellyben a pásztor és bojtár marháik is feljegyezni lenni kellekik egy párban...”³³³

A pásztorokat tehát eleve gyanúsnek tartották és feltételezték a lopott állatok vagy a gonosztévők rendszeres bűjtatását, elrejtését. A közvélekedést hűen tükrözi egy öreg táblabíró évtizedekkel későbbi sommás véleménye: „bátran fel lehet akasztani mindegyiket, aki 10 évig juhászcodik.”³³⁴

A Pest megyei delegált bíróság

Ráday a helyi közigazgatás minden szintjéről a kezdetektől rendkívül rossz véleményt fogalmazott meg, így az általa elfogottak feletti ítélkezést sem bízhatta egy szegedi bíróságra. Tudatosan arra törekedett, hogy a királyi biztosság minden szintjén – a nyomozásokat vezető

³³³ Pest Megyei Levéltár, Csömör község, Hirdetmények jegyzőkönyve

³³⁴ Közrendészeti Lap, 1870. 05. 22.

vizsgálóbíróktól az irodaszolgákig – idegen, helyi kapcsolatokkal nem rendelkező egyéneket alkalmazzon, akik így nincsenek kiszolgáltatva semmilyen korábbi ismeretségnek. A rossz közbiztonság egyik okát pedig a „hiányos, felületes, s igen gyakran nem tiszta kézzel vezetett büntető igazságszolgáltatás”-ban látta.

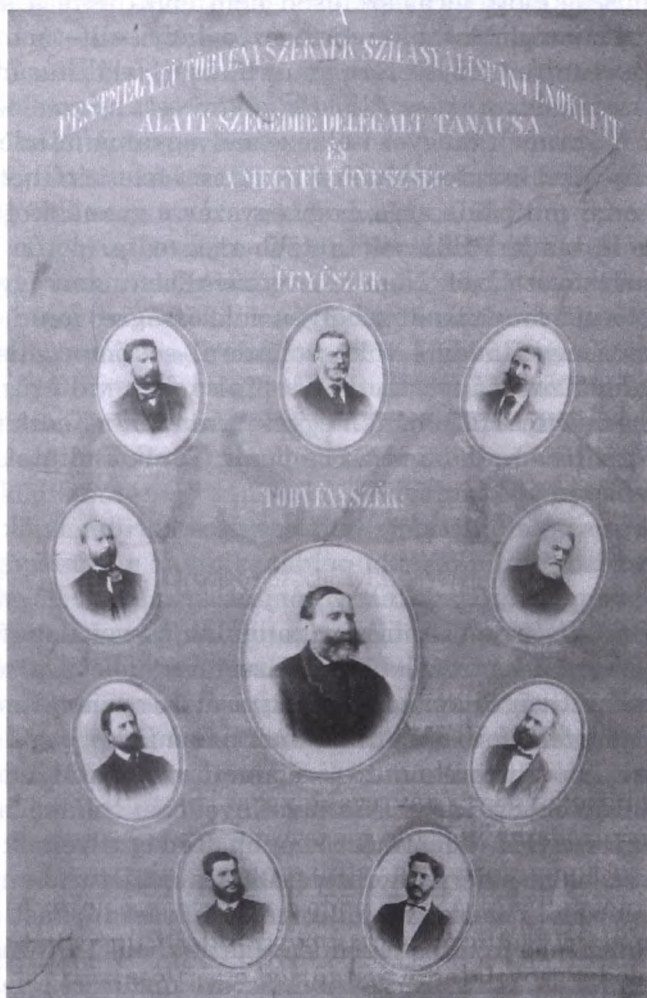
A nyilvánosság előtt természetesen nem említhette a szegedi törvényszék megbízhatatlanságát, mert ez a helyi elit támogatásának elvesztését jelentette volna, ezért az új bíróság felállításánál a tettek nagy számára és az egész Alföldön elkövetett bűncselekményekre hivatkozott. A korabeli megyei ítélkezésnél ugyanis minden megye a területén elkövetett bűncselekmények tettesei felett ítéltetett, korábban viszont nem volt példa arra, hogy egyszerre gyanúsítottak százait tartóztassák le, akik közül sokan több megye területén számtalan lopást, rablást követtek el. Nem lehetett tehát minden egyes bűncselekmény tetteseit az elkövetés helyén felelősségre vonni. Ezt senki nem vitathatta, így Ráday – tőle szokatlan – kompromisszumkészségről tett tanúbizonyságot, amikor a bíróságban való részvételt felajánlotta Csongrád és Csanád megyék, valamint Kecskemét város vezetőinek, a bíróság elnöki tisztére pedig Török Bálintot, Csongrád megye első alispánját kérte fel.³³⁵

A külön bíróság felállítására tehát sajátos körülmények között került sor. Nem ismerünk korábbi példát, amikor a bűnügyek felett ne az illetékes megyei bíróság ítélt volna, és arra sem, hogy egy olyan személy tegyen kísérletet a bíróság tagjainak összeválogatására, akinek az ítélkezésre a kinevezési okirat szerint elméletileg semmi befolyása nem lehetett. A felkért törvényhatóságok azonban nem a vára-kozásoknak megfelelően reagáltak, mert Csanád megye – a kevés rendelkezésre álló embere miatt – azonnal visszautasította a felkérést, és a későbbiekben Török Bálint nevével sem találkozhatunk. Így talán kényszerűségből, de mindenképpen Ráday elveinek leginkább megfelelően az igazságügy-miniszter 1869 augusztusában a „királyi biztos által elfogott rablók elleni bűnvádi eljárással” Pest megye törvényszékét bízta meg.³³⁶ A bíróság kiválasztásának elhúzóódása feltűnő, de talán nem véletlen. Ráday januárban kezdte el a letartóztatásokat, márciusban kérte fel a bíróságban való részvételre a törvényhatóságokat, áprilisban elnöknek Török Bálintot, a miniszteri megbí-

³³⁵ MOL K 151 1. cs. 1869. 245. és 2. cs. 1869. 393. sz.

³³⁶ Budapesti Közlöny 1869. augusztus 19.

zásra csak augusztusban került sor, a bíróság pedig csak szeptember 20-án utazott el Szegedre. Véleményünk szerint az ítélezés kezdetének elhúzódása csak részben magyarázható a bíróság megalakulásának nehézségével, legalább ennyire a gyanúsítottak bűnösségét igazoló bizonyítékok hiányával.

A Pest-megyei delegált bíróság és az ügyészség tagjai. A felső sorban balról Tóth Mór, Muraközy László és Edvi Illés Károly ügyészek láthatóak. A kép közepén Szilassy István alispán, a bíróság elnöke, a bal oldalon felül Somogyi János, alatta Hindy Kálmán, jobb oldalon felül Szily Barnabás, alatta Gánóczy Flóris bírók, az alsó sorban balról Halász Bálint és Szalontai Elek jegyzők.

Ráday szegedi vizsgálataira meglehetősen „sajátos” körülmények a jellemzőek. A korábban eredménytelenül végződött nyomozások iratai, egyszerű feljelentések, besúgók gyanúsításai alapján többnyire bizonyítékok nélkül tartóztattak le embereket, az ő vallomásuk alapján továbbiakat és így próbálták felderíteni a gyakran több évtizeddel korábban elkövetett bűncselekményeket. A bizonyítás nehézségére hivatkozik egy korabeli cikksorozatában Ráday egyik közvetlen beosztottja is: „Régi törvényeink a büntettet csak a tettenkapás, önbeismerés vagy két tanú általi bizonyítás által találták constatálva, miután a tettenkapás rossz rendőrség mellett igen ritka, az önbeismerés pedig népünk romlottsága mellett még ritkább s a vádló tanúk, félve a bosszúállástól, pedig legritkábbak lévén, így igen kevés tény van, melyre az elmarasztaló ítélet kimondathatnék...”³³⁷ A három lehetséges bizonyítási mód közül a vizsgálatok során jól érzékelhetően csak a beismerő vallomásra számíthattak, ezért – amint azt már korábban bizonyítottuk – mindent elkövettek ennek megszerzéséért.

A vallomások megszerzése után meg kellett akadályozni, hogy az illető ezt a tárgyaláson visszavonja és így meggátolja az elítélését. Ezért Ráday Szegedre hívta az igazságügy-minisztérium által korábban kijelölt Pest megyei delegált bíróságot és hitelesíttette velük a korábban felvett vallomásokat. A bíróság szegedi működése a kezdetektől nem nélkülözhetette a királyi biztos „segítségét”. Az alá-fölérendeltségi viszonyok egyértelműek voltak, és bár hivatalos utasításokat nem találunk, a bíróságnak és az ügyészségnek jól láthatóan – és a korabeli szabályozóktól eltérően – csak a végrehajtás feladata jutott. Ez egyértelműen kiderül abból a jelentésből, amit szeptember 24-én, tehát a bíróság működésének negyedik napján Ráday a belügyminiszternek írt. Ebben pontosan kijelöli az elméletileg tőle függetlenül működő bíróság első feladatát, a vallomások hitelesítését, majd visszaküldi őket Pestre, hogy csak a vizsgálatok egy részének teljes befejezése után, mintegy 3-4 hét múlva jelenjenek meg újra, akkor megindítva a tényleges tárgyalásokat és az ítélezést.³³⁸ Ráday bíróságra gyakorolt hatása nem magyarázható meg az érvényben lévő törvényekkel vagy rendeletekkel, de a királyi biztosság működésében betöltött szerepével és a személyes kapcsolatoknak az eredményességre gyakorolt hatásával igen. A bíróság és Ráday viszonyát minden bi-

³³⁷ Kormos Béla: Közbiztonsági állapotunk. III. Pesti Napló 1869. november 7.

³³⁸ MOL K 151 7. cs. 1869. 1188. sz.

zonnal alapvetően meghatározta annak vezetőjével való szívélyes viszonya. Az iratok közvetlen hangneméből és egy évtizedekkel korábbi tulajdonjogi bejegyzésből is kikövetkeztethetően ismeretségük régebbi keletű. A gyömrői református egyházközség anyakönyve szerint 1848-ban a falu birtokosai között szerepelt a királyi biztos édesapja, gróf Ráday László és egy Szilasy István nevezetű főszolgabíró.³³⁹ Gedeon gyermekkorának jelentős részét a Pest megyei Gyömrőn töltötte, a Szegedre delegált bíróság vezetőjét pedig Szilassy Istvánnak hívták, aki ekkor Pest megye másodalispánjának tisztét is betöltötte.

A vallomások megszerzésének és bírósági hitelesítési módjának megismeréséhez a legfontosabb forrásunk egy olyan visszaemlékezés, amit a tárgyalásokban alügyészként kezdetektől résztvevő és a későbbi évtizedekben büntetőjogászként komoly szakmai karriert felmutató Edvi Illés Károly két évtizeddel az események után írt. Tipikus példaként Bajdor János hírneves rabló példáját hozta fel, aki sokáig tagadta az egyik gyilkosság elkövetését. Amikor kiderült, hogy az illető nagyon babonás, a fővizsgálóbíró a nyakába kötötte azt a kötelet, amit előadása szerint a halott nyakáról szedtek le és azzal riogatta, hogy a meggyilkolt szelleme minden éjjélkor megjelenik nála, amíg a bűncselekmény elkövetését be nem ismeri. Éjjélkor a gyilkos megtört és mindent beismer, számtalan ügyben tett részletes vallomást. Ez azonban csak a bíróság előtt válik visszavonhatatlanná, így rövid időn belül mint „megtért” ember hagyta helyben vallomását, amire az ügyész ráírta a hitelesítési záradékot. Edvi Illés szerint „ily módon hitelesítettünk akkor néhány száz vallomást s e vallomások képezték azután a későbbi elfogatásoknak s a bíróság ítéleteinek alapját. Kétségkívül nem olyan alap – ismeri be az alügyész –, aminőt ma a bűnösség kimondásához megkívánunk, de akkor még ez volt az eljárás nemcsak a szegedi várban, hanem az ország valamennyi törvényszéke előtt. A vizsgálóbíró azon volt, hogy beismerésre bírja a vádlottat, s mihelyt ez megtörtént, vitte a törvényszék elé, nehogy később vallomását visszavonja. Ezentúl már nem volt erre alkalma, mert az ítélet kihirdetéséig többé színét sem látta a bíróságnak. Az eljárásnak ez a módja igen alkalmas volt arra, hogy a bíróság a kicsikart s a vizsgálóbíró jelenlétében hitelesített beismerések alapján esetleg ártatlan egyéneket is elítéljen. A szegedi várban azonban ez minden lehetőség dacára elő nem fordult. Az elkülönítetten kihallga-

³³⁹ Gyömrői református egyházközség anyakönyve 1848-1877., Gyömrő

tott vádlottak vallomásainak megegyezése s valamennyinek egybehangzása a káros vagy sértett fél előadásával és egyéb tárgyi bizonyítékokkal mindig teljesen meggyőzték a bíróságot az önvallomások benső igazságáról.”³⁴⁰

A bíróság első alkalommal 1869 októberében közel 100 elkövető, mintegy 200 esettel kapcsolatos beismerését hitelesítette és büszkén jelentették, hogy korábbi vallomását senki nem vonta vissza.³⁴¹ Kétheti eredményes működés után visszatértek a fővárosba és Ráday értesítésétől tették függővé az ítélezés megindítását. A királyi biztos a hitelesített vallomások alapján folytatta a nyomozásokat és előkészítette a várhatóan hosszú bírósági procedúra folyamatát. Kérlemezte az igazságügy-minisztertől, hogy az országgyűléstől szerezze meg a hozzájárulást az egyszerűsített bírósági eljáráshoz, ami felgyorsítaná az ítélezést. Egyszerűsített, sommás tárgyalás esetén öt-hat hétre, a „rendes” írásbeli ügyintézés esetén kb. három hónapra becsülte az ítélezéshez szükséges időt. Ráday kérését ekkor még nem teljesítették, így amikor a bíróság december közepén az első előkészített eset tárgyalására ismét megjelent Szegeden, a közvélemény hosszú tárgyalássorozatra számíthatott.

Mielőtt azonban ismertetnénk a sok tekintetben példának tekinthető per tárgyalását, néhány mondatban ki kell térnünk az eljárásjogi kérdésekre, amelyek döntően befolyásolták a tárgyalások menetét. Az általunk vizsgált években (1869-1873) a büntető peres eljárásnak kétféle módozatát különböztették meg. Az első a már említett ún. *sommás*, szóbeli per, amelyben igyekeztek lerövidíteni az eljárást, így például a pergátló kifogásokat a per tárgyával együtt vitatták meg. A fellebbezést az ítélet kihirdetését követően azonnal be kellett jelenteni és azt három napon belül írásban megindokolni, ami azonban az ítélet végrehajtását nem gátolta. A másik a *rendes* írásbeli per, amikor a tárgyalás minden mozzanata írásban, több példányban került megörökítésre, így ítélethozatalra vég nélküli lassúsággal került sor. Ebben az esetben a bíró csak az ítélet kihirdetésekor találkozott személyesen a vádlottal, mert kizárólag a mások által felvett jegyzőkönyvek (tanúvallomások, bizonyítékok stb.) alapján ítélt. Az Országbírói Értekezlet 1861-es határozata szerint – büntető perek esetében – a főbenjáró perek kivételével minden eljárást sommás úton kellett

³⁴⁰ Edvi Illés Károly: Emlékeim a szegedi várból. Világ 1923. április 19.

³⁴¹ Pesti Napló 1869. október 6.

lefolytatni, de nem tette egyértelművé, hogy mit kell főbenjáró pernek tekinteni. Az 1848 előtti joggyakorlat ugyanis elméletileg halálos büntetés alá vonta például a lopást is, bár ennek az elvnek a gyakorlati érvényesítésétől már eltekintettek.³⁴²

Összességében tehát az általunk vizsgált időszakban az 1848 előtti elavult, használhatatlan eljárási jogszabályok érvényesültek, ezért döntő szerep jutott a hosszú idő alatt kialakult helyi gyakorlatnak. Ezt próbálta meg befolyásolni először 1864-ben megjelent egyetemi tankönyvével Pauler Tivadar, akinek országos tekintélye segítette az általa adott javaslatok elterjedését. Olyan kombinált rendszert hozott létre, amelyben elegyítette Deákék 1843. évi büntetőjogi javaslatát, az 1848 előtti ítélkezési gyakorlatot, az osztrák büntető törvénykönyvet és az 1861-es Országbírói Értekezlet határozatait.³⁴³ Széles körben használt tankönyve nem elsősorban újításai, hanem gyakorlati alkalmazhatósága miatt kiemelkedő munka. A kötet alapján is bizonyosnak tekinthető, hogy továbbra is fenntartották a tanúk elővizsgálati kihallgatását, őket vallomástételük előtt megeskették, vallomásukat ennek ellenére a törvényszék előtt visszavonhatták illetve ott történt meg ennek hitelesítése.

Hasonló módon nem vált kötelező erejűvé a Csemegi Károly által 1872-re elkészített eljárásjogi javaslat, amely – az eredeti elképzelésekkel ellentétben – nem került ugyan a képviselőház elé, de az igazságügy-miniszter „nem ugyan kötelező szabályként, de az eljárás egyöntetűsége érdekében követésre ajánlatos zsinórmérték gyanánt” megküldte valamennyi törvényszéknek. Ennek alapján a vizsgálóbíró vezeti az előnyomozást, majd az ügyész indítványára ő dönt a tényleges nyomozás elindításáról. A vizsgálat befejezését követően az ügyész javaslatára a törvényszék határoz a vád alá helyezésről, vagy az eljárás megszüntetéséről, majd a vádhatározat alapján tartják meg a végtárgyalást, „melyen a szóbeliség, nyilvánosság, közvetlenség és a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve érvényesül.”³⁴⁴ A büntetőeljárás folyamatában tehát a bíró és a törvényszék meglehetősen szabadon értelmezhetette az írott szabályokat, a bíróságon kívüli nyomozati lehetőségeket azonban meglehetősen szigorú ellenőrzés alá vonta.

³⁴² Dr. Bónis György-Dr. Degré Alajos-Dr. Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, 1996. 232-233., 242-245.

³⁴³ Magyar Jogtörténet. Szerk. Mezey Barna, Budapest, 1996. 279.

³⁴⁴ Bónis-Degré-Varga id. mű 244.

1869 decemberében az első per azonban egyenlőre csak azt mutatja, hogy Ráday gyors és látványos eredményt akart felmutatni, ezért egy meglehetősen egyértelmű esettel kezdődtek a tárgyalások. Különös figyelmet fordítottak a külsőségekre is, a várban külön tárgyalótermet alakítottak ki, amit megtöltött a szenzációra éhes közönség. A per tárgya egy fuvaros meggyilkolása, kocsijának és lovainak elrablása volt. A két 17 éves elkövetőt hamar elfogták, tettüket bevallották, így gyakorlatilag csak az ítélet mértéke lehetett kérdéses. A korabeli tudósítás szerint „a tárgyalás 10 óra után kezdődött, s állott a vád- és védíratok, továbbá a vádlottak és tanúk vallomásainak felolvasásából, mely d. u. 1 óráig tartott. A két fővádlott ellen a rablógyilkosság tényálladéka a legkisebb részletekre is kiterjedt szabatos vizsgálat folytán teljesen kiderítve lévén...”³⁴⁵ Az ügyész mindkettőjükre halálbüntetést kért, amit a másnapi ítélethirdetéskor a bíróság ki is szabott. Az ügy érdekessége, hogy nemcsak az ügyvédek, hanem – Pauler „ajánlásának” megfelelően – az ügyész is fellebbezett, „tekintettel az ítélet súlyos voltára”. A bíróság tagjai az ítélet után „eltávoztak ünnepegni” és január elejére ígérték a tárgyalások folytatását. Az ügyben egy évvel később született meg a másodfokú bíróság ítélete, ami a két halálbüntetést 15 év börtönre változtatta. Az ügyész ezt annak ellenére megfellebbezte, hogy az egyik vádlott időközben a börtönben meghalt.³⁴⁶

Az első per tehát mindenben Ráday elvárásai szerint alakult. Két gyilkos, akik beismerték tettüket és elnyerték méltó büntetésüket. A sajtó pozitívan fogadta az eseményeket, az ügy tárgyalásában semmi fennakadás nem történt, példát lehetett statuálni. Történt azonban valami, ami nem került a nyilvánosság elé és így nem keltett kétes visszhangot, ez pedig a per hosszadalmas előkészítése. Több napig tartott, amíg a vád- és védőbeszédeket a tárgyalási naplóba beírták, és ez megerősítette Ráday korábbi aggodalmait. Ha egy ítélezési szempontból teljesen egyértelmű per hosszú időre lefoglalja a bíróságot, akkor mire lehet számítani az elkövetkező több száz, ennél sokkal bonyolultabb és gyakran az egyértelmű bizonyítékokat is nélkülöző perben? És mi történik a várhatóan tömeges fellebbezésekkel, amire – amint azt az egy évig húzódó ismertetett eset is bizonyítja – a „kedélyes halogatási rendszeréről” ismert királyi tábla nincs felkészülve?³⁴⁷

³⁴⁵ Szegedi Híradó 1869. december 23.

³⁴⁶ Szegedi Híradó 1869. december 26., 1870. november 27.

³⁴⁷ Pesti Napló 1870. szeptember 13. reggeli kiadás

A perek előreláthatóan óriási száma és a várható időzavar várakozásaink szerint arra készíthetné Rádayt, hogy lehetőség szerint sürgesse a tárgyalások felgyorsítását, hiszen – a külvilág felé – kétségbevonhatatlan eredményt csak a lezárt ítéletekkel lehet felmutatni, az ezekhez szükséges vallomásokat pedig már 1869 őszén hitelesítették. További gondot okozott, hogy a nagyszámú letartóztatottat a börtönben már nem tudták elhelyezni, ítélethozatal után viszont elszállíthatták volna őket. Ennek ellenére a sajtóban – a korábban megjelölt januári kezdéssel szemben – csak 1870. május közepétől jelennek meg írások a tárgyalások várható elindításáról, végül szeptember 29-én került sor az első vádlevél beadására.³⁴⁸ Kilenc hónapig nem történt tehát semmi és a késlekedés okairól a korabeli híradásokban is csak egy feltételezést lehet felfedezni. Véleményük szerint a késedelem oka az, hogy nem tudtak egyértelműen állást foglalni a bíróság működésének formájáról.

A bíróság elnöke neves jogászoktól kért tanácsot a több száz gyanúsított gyorsított elítélésére és így három megoldási lehetőség körvonalazódott. Az első elképzelés szerint személyenként tárgyalták volna a bűncselekményeket, tehát minden egyes elkövető egymás után került volna sorra és minden ügyét ekkor veszik elő. Ezt a változatot viszonylag hamar elvetették, mert ebben az esetben egy 8-10 fős banda rablásait minden egyes elkövetőnél újra és újra le kellett volna tárgyalni. A második megoldási lehetőség szerint – ezt támogatta Ráday is – az ügyeket tárgyalnák egymás után. Aki csak egy bűncselekményben vett részt, azt elítélik, aki viszont más esetekben is tettes, annál csak megállapítják a bűnösségét, majd az utolsó ügyénél összevontan szabják ki a börtönbüntetést. A harmadik megoldás „egy nagy monstre pör, mely több száz esetet egy írásbeli pör keretébe foglalt volna össze s e pörben egy ítélettel lett volna több száz ember sorsa eldöntendő. Elvi szempontból talán ez lett volna a legtökéletesebb – írta két évtizeddel később az ügyész –, de kivihetősége gyakorlatilag alig volt lehetséges.”³⁴⁹ Végül a Ráday által is helyesnek tartott megoldást választották, bár itt is komoly ellenvetések hangzottak el. A bíróság elnöke végül a fellebbviteli bíróságtól, a királyi kúriától kért – és feltehetően kapott – garanciát, hogy az ítélezés ezen formájára

³⁴⁸ A Hon 1870. május 18. reggeli kiad.; Szegedi Híradó 1870. május 20., 25., június 10., július 20., 27., augusztus 10., október 2.

³⁴⁹ Edvi Illés Károly: Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1923. április 19.

való hivatkozással ne kerülhessen sor fellebbezésekre.³⁵⁰ Ezt követően az egy évvel korábbi induláshoz hasonlóan, ismét a viszonylag egyértelmű ügyekkel kezdődtek a tárgyalások.

Ráday a korábban már bevált taktikát alkalmazta, a közvélemény türelmetlenségének kielégítésére és a hosszúra nyúlt várakozás miatti kellemetlen kérdések elkerülésére egy érzelmeket korbácsoló, ugyanakkor biztos sikerrel kecsegtető esetet állított a figyelem középpontjába. Még 1849 decemberében két hullát találtak egy Szegedhez közeli pusztán. A vizsgálat később kiderítette, hogy a két személy Komáromból menekülő honvédtiszt volt, akiket kiraboltak, majd megölték. A feltételezett elkövetőket két alkalommal (1850 és 1859) kihallgatták, majd bizonyítékok hiányában szabadon bocsátották. Egyikük később azt vallotta, hogy a csendbiztosnak mind a két alkalommal bevallotta a gyilkosságokat, ezért nem érti, hogy miért engedték el. A királyi biztos beosztottai végül három személyre rábizonyították a gyilkosságokat és 21 évvel az elkövetés után bíróság elé állították őket.

Ráday maximálisan kihasználta a perben rejlő lehetőségeket. Megkezdték egy új, 150 fős tárgyalóterem kialakítását, a tárgyalásokat a vár kapuján falragaszokon előre meghirdették, a királyi biztosi irodában külön belépőjegyeket lehetett igényelni, a sajtó rendelkezésére bocsátották a vád- és védiratokat, a gyanúsítottak személyes adatait, korábbi bűncselekményeik leírását. A *Szegedi Híradó*ban külön rovatot indítottak „Bűnügyi tárgyalások” címmel, folytatásokban közölték a per eseményeit, érzékletes leírásokkal szították a hangulatot a tettesekkel szemben. Részletekbe menően leírták az elkövetés módját, ahogyan a menekülő honvédek éjszakai szállást kértek, nagyvonalúan kifizették az ellátást, majd ezt a vendéglátók orgyilkossággal és pénzük, ruhájuk elrablásával viszonzták. Ezért senki nem bánkódott, amikor a három elkövetőt a bíróság kötél általi halálra ítélte. A fellebbviteli bíróság ezt később 20 év börtönre, a legfelsőbb törvényszék ismét halálra változtatta, királyi kegyelemmel azonban végül 20-20 évre enyhítették a büntetésüket.³⁵¹ A nagy visszhangot kiváltó per elérte a kívánt hatást, mert egy időre elnémította a bíráló-

³⁵⁰ Pesti Napló 1870. szeptember 14. reggeli kiadás, 15. reggeli kiadás, október 20. reggeli kiadás.

³⁵¹ Szegedi Híradó 1870. augusztus 10., október 2., 5., 9., 19., 21., 23., 26., 1871. június 7., Pesti Napló 1870. május 2.

kétkedő hangokat, bár a bíróság ezt követően november elejétől január közepéig ismét ítélkezési szünetet tartott.

Ha értékelni szeretnénk a Szegedre kirendelt Pest megyei bíróság 1869-1870-ben történt működését, a közvéleményhez hasonlóan negatív képet kaphatunk. A törvényszék összefoglaló jelentésében szereplő adatok szerint ez alatt az időszak alatt összesen 64 ülést tartottak, a királyi biztostól átvett 20 bűnügy közül 5 ügyben 23 személy ellen hoztak ítéletet. „A többiben egyrészt a még eddig át nem vett bűnügyek szoros összefüggésük miatt, az ítélelhozás elhalasztott, másrészt pótvizsgálat rendeltetett el.”³⁵² Feltűnő, hogy a Rádayval jó kapcsolatot ápoló, őt soha nem bíráló bírósági elnök ebben a mondatban teljesen egyértelműen a királyi biztosra hárítja a felelősséget a munka lassúságáért. Ő viszont a közvélemény előtt nem volt hajlandó elismerni felelősségét, hiszen megnyilatkozásai alapján őt csupán a nyomozások vezetésére, a jó közbiztonság megteremtésére küldték Szegedre, nem pedig azért, hogy ítélkezzen is az elfogottak felett. Azt természetesen nem hozta nyilvánosságra, hogy a háttérben a kezdetektől részt vett a bíróság tagjainak kiválasztásában, az igazságügy- és a belügyminiszternek tett jelentéseiben pedig javaslatokat fogalmazott meg a hatékony működés elősegítése érdekében.

Az idővesztés miatt a bíróság működését elméletileg akadályozhatta, a nyomozásokat viszont elősegíthette a gyanúsítottak vallomásainak folyamatos hitelesítése. A bíróság elnökének jelentése szerint 1870. október végéig 302 vádlott 710 bűnesetre vonatkozó 2054 vallomását hitelesítették, amelyeknek kb. egyharmada rablásban vagy rablógyilkosságban való részvételt tanúsított. Az adatok azonban nem feltétlenül bizonyítják feltételezésünket, miszerint a bíróság a vallomások folyamatos hitelesítésével az ítélelhozatalra fordítható időt csökkentette, mert Ráday 1871. december 10-i jelentése – bár a célja egyértelműen más volt – immár vitathatatlanul a saját felelősségét mutatja.³⁵³ A hitelesített vallomások száma ekkor már 7300 (!), a bíróságnak átadott ügyek száma – saját bevallása szerint – 1869-ben 1, 1870-ben 48, 1871-ben pedig 463, összesen tehát 512, bár ugyanebben a jelentésben máshol 706 átadott ügy szerepel. Ugyanakkor a bíróság már 210 személy felett ítélkezett. A bíróság elnöke és Ráday tehát más adatokat ismert, de az első két év vonatkozásában következte-

³⁵² A Hon 1870. november 16. esti kiadás

³⁵³ MOL K 151 30. cs. 1871. 7835. sz.

tésünk mégis csak egy irányba mutathat. Az ügyeket sokáig nem sikerült olyan módon előkészíteni, hogy a bíróság elítélhesse a vádlottakat, a felelősség ezért pedig egyértelműen a királyi biztost illeti.

További problémát jelentett, hogy nem szabályozták pontosan a bíróság működésének hatáskörét. Kutatásaink során nem került elő a bíróságot kiküldő – és az iratokban több alkalommal hivatkozott – miniszteri rendelet, de a megnyilatkozásokból annyi kiderül, hogy feladatuk a királyi biztosság által feltárt ügyekben való ítélkezés volt.³⁵⁴ Tehát sem földrajzi határokat nem állapítottak meg, sem a bűncselekmények súlyossága alapján nem tettek különbséget. A gyakorlatban ez természetesen nehezen lett volna kivitelezhető – előfordult, hogy egy személy több tucát bűncselekményt követett el több megyében –, de ugyanakkor érthetőek a bíráló hangok is, amelyek 1871 júliusában erősödtek fel. Miután a királyi biztos az összes bűncselekmény nyomozását a saját hatáskörébe vonta, ezért az Alföld jelentős részén a többi megyei és városi bíróság gyakorlatilag beszüntette a munkáját, újabb befolyásos csoportokat fordítva szembe Ráday tevékenységével. Nem keltett jó visszhangot az sem, hogy a perek döntő többségében a vádlottaknak nem volt védője. A bíróság hiába rendelt ki védőket, azok nem látták el feladatukat, mert a vádlottakon nem lehetett behajtani az ügyvédi díjakat.³⁵⁵

A delegált bíróság 1871 júliusáig csak különálló, kisebb súlyú esetek elkövetői felett ítélkezett, ekkor viszont megkezdődött a kecskeméti bűnbanda tagjainak perbefogása. A korabeli hivatalos iratokban és a sajtóban előszeretettel használták a „bűnbanda”, „bűnhálózat” stb. kifejezéseket, ami némi magyarázatra szorul. Ezeknek a bűnszövetkezeteknek többnyire nem volt zárt tagsága, a belső hierarchiájuk mégis mindenki által elfogadott és a testi erő, bátorság és kegyetlenség által dominált volt. A nyitottság azt jelenti, hogy nagyon sokan csak alkalmyszerűen vettek részt a bűncselekmények elkövetésében, és ha mégis némi segítségre volt szükségük, akkor ebből az ismeret-

³⁵⁴ Az igazságügy-miniszter 1870 júniusában a következőképpen fogalmazott a belügyminiszternek írott levelében: „Az 1869. évi ápril 5-én 12780 sz. a. kibocsájtott rendeletem értelmében, az alföldi rablások nyomozása következtében vizsgálat alá kerülő valamennyi egyén fölött a bíraskodás a kiküldött törvényszékre ruháztatván: a delegált törvényszék hatósága általánosan mindazokra kiterjed, kik a megzavart közrend helyreállítását célzó k. biztosi nyomozások folytán a bíróság elé állíthatni fognak.”

MOL K 151 13. cs. 1870. 784. sz.

³⁵⁵ Szegedi Híradó 1871. július 21.

ségi körből választottak és igénybe vették azok orgazdáit is. Tehát egy hálózatban csak néhányan ismertek mindenkit, és egy viszonylag szűk kört leszámítva az elkövetők nem a lopásokból-rablásokból éltek. Ezt bizonyítja a kecskeméti banda felszámolása is, ami miatt megváltoztatták a bíróság ítélkezési rendszerét. Először a bűncselekmények tömegéből kiemelték és sommás módszerrel tárgyalták a lopásokat és más kisebb súlyú eseteket (orgazdaság, bűnpártolás stb.), így három hét alatt 123 esetet tudtak lezárni. A közvélemény szemében azonban az igazi szenzációt az jelentette, hogy számos csendbiztost, pandúrt, vagy más néven emlegetett közbiztonságért és vagyonért felelős személyt tartóztattak (68 fő) és ítétek el, letartóztatták a kecskeméti főkapitányt (aki azután a szobájában öngyilkosságot követett el) és a korábbi kecskeméti főügyészt is. A csendbiztosok között olyan is akadt, aki három éve segítette Ráday munkáját, ennek ellenére az időközben kiderült korábbi ügyei miatt öt év börtönre ítélték.³⁵⁶ Ezután kerültek sorra a „főbenjáró” ügyek, amelyek tetteseire a törvények szerint halálbüntetést kellett kiszabni. Itt ismét vissza kellett térniük az írásbeli ügyintézéshez, mert több mint száz elkövető súlyos cselekményeit nem lehetett egyszerűsített eljárással tárgyalni. Augusztustól az év végéig azonban ismereteink szerint egyetlen tárgyalásra sem került sor, mert ennyi idő alatt csak a védőbeszédék egy részét sikerült a tárgyalási naplóba beírni, „hátra volt még a replika és a duplika, melyek beírása után következett volna az ítélet.”³⁵⁷

Az első évek tevékenységének mérlege tehát felemás, bár az adatokkal, statisztikákkal bűvészkedve a külvilág felé sikerült imponáló eredményt felmutatni. A bíróság elnöke is erre helyezte a hangsúlyt az elmúlt két és fél évről készített összefoglaló jelentésében, majd büszkén állapította meg: „A törvényszék működésének mennyiség s számszerinti kitüntetésén kívül nem hagyhatom említés nélkül a törvényszék ítéleteit jellemző azon körülményt, hogy a hivatalból felsőbb jóváhagyás alá terjesztendő eseteket kivéve – úgy a szabadlábbon, mint a vizsgálati fogságban elítelt vádlottaknak 15 százaléka nem élt fellebbezési jogával, s a bűnösség kérdésében két esetet kivéve az ítéletek felső bíróságilag is mind helyben hagytak.”³⁵⁸

³⁵⁶ Szegedi Híradó 1871. március 19., 24., július 2., 14., 16., 30; A Hon 1871. július 31. esti kiadás

³⁵⁷ Világ 1923. április 19.

³⁵⁸ A Hon 1872. február 7. esti kiadás; Közrendészeti Lap 1872. február 11.

Az aradi delegált bíróság

1871-ben jelentős változások történtek a magyarországi bírósági szervezet struktúrájában és ezek – Ráday várakozása szerint – döntően befolyásolhatták a királyi biztosság további sikeres működését.³⁵⁹ Az 1871. évi XXXI-XXXII. törvénycikkek egységesítették a bírósági szervezetet, megszüntették a korábbi különleges hatáskörű elsőfokú bíróságokat, városi és megyei törvényszékeket, egyértelműen szabályozták a bíróságok felügyeletét, azok egymáshoz és társhatóságaikhoz való viszonyát.³⁶⁰ 360 járásbíróságot és 102 királyi törvényszéket állítanak fel, amelyek helyhez kötöttek, csak kijelölt székhelyükön és hivatali helyiségekben gyakorolhatták az igazságszolgáltatást. A bírósági szervezettel megegyező hierarchiában, de attól független hatóságként állami ügyészi szervezetet hoztak létre (XXXIII. tc.), amelynek általános felügyeletét szintén az igazságügy-miniszter látta el.³⁶¹

A törvények 1871. júniusi szentesítésével véglegesen eldőlt, hogy a Pest megyei delegált bíróság az év végével befejezi szegedi működését és legalább ilyen természetesen tűnt az is, hogy a törvények elveinek megfelelően helyét a szegedi törvényszék veszi át. Ez pedig azt jelentette volna, hogy ami ellen Ráday évek óta sikerrel hadakozott – a helyi közigazgatás, bíróság és általában a szegedi lakosság befolyása a királyi biztosság ügyeibe – az elkerülhetetlenül a megvalósulás előtt állt. A törvények elfogadására nem volt, nem lehetett befolyása, de azok végrehajtásánál mindent elkövetett, hogy az általa feltételezett „kiskapu” megnyíljon. Itt azonban ismételten szembetalálta magát Horvát Boldizsár, majd Bittó István igazságügy-miniszterekkel, akikkel a Löbl-ügyben és egy hatásköri kérdéssel kapcsolatban már így is személyes-szakmai összeütközésbe került.

A hatásköri vita nem választható el az 1872 előtti kaotikus bírósági gyakorlattól, ahol Ráday – kinevezésének sajátos körülményeivel indokolva – különleges jogokat vindikált magának. Korábban röviden kitértünk arra, hogy az ítélezési gyakorlat ekkor korántsem tekinthető egységesnek, a nyomozások és a tárgyalás tekintetében a bíró

³⁵⁹ Az igazságszolgáltatási szervezet átalakításáról lásd Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875. Budapest, 1982.

³⁶⁰ Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, 1997. 123.

³⁶¹ Magyar Alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna, 3. átdolg., jav. kiad., Budapest, 1999. 367.

csaknem szabad belátása szerint cselekedhetett. Ennek megfelelően a szegedi delegált bíróság Rádayra ruházta a nyomozások vezetését, mindenben az ő elvárásai szerint cselekedett, így az ítélelhozatal – később még vizsgálendő – súlyossága tekintetében is. Ezt pontosan felismerte a királyi biztos is és meglehetősen sajátos logikával 1871 decemberében ezt érvként használta fel a belügyminiszterre gyakorolt nyomásgyakorláskor: „Az itt általam elért eredményt nagyrészt azon intézkedés szülte, hogy feljogosítottam a bűnügyeket saját közegeim által vizsgáltatni meg, és a rendkívüli helyzet parancsolta mindazon módokat alkalmazásba vevetni, melyek által a vádlottak, minden külső érintkezéstől elszigeteltettek, de ezen kívül nagy rész van az eredményben a del. Pest megyei trvszék buzgalmának, s különösen hogy a rendkívüli helyzet szülte nehézségeket felismerve az itt [...] gyakorlatba vett azon eljárást fogadta el, mely szerént a vizsgálatok az én közegeim által vezetettve, minden egyes ön vagy tanúvallomás általa meg lett hitelesítve, mielőtt az illető bűnvizsgálat az illető trvszéknek átadatott volna, csak ez tette lehetővé, hogy százakra menő bűnesetekből álló egy-egy monstre hálózat vizsgálata keresztül volt hajtható, anélkül, hogy a meg-meg térő bűnösök vallomásaikat netalán megbánva visszavettek s ez által a megkezdett biztos fonál összebonyolódott volna, másrészt a trvszék[...] támogatását nem vontam meg soha, midőn [...] a kellő bírói szigor alkalmazása vált szükségessé.”³⁶² A továbbiakban javaslatot tesz a belügyminiszternek (!), hogy az újonnan megalakuló bíróság milyen kritériumoknak feleljen meg: szakképzettség és jelentős gyakorlat, függetlenség minden külső befolyástól, értve ez alatt a helyi összeköttetéseket és – ki nem mondva – a szakmai felügyeletet, valamint „az itteni művelet által célzott nagy horderejű következmények iránt egyetértő [...] indíttat és készséggel viseltessenek.”³⁶³ Ezek alapján indokoltnak tartotta a felvetést, hogy a parlament egy új törvény elfogadásával teremtsen meg a feltételeket egy Szegedre delegált bíróság újbóli megalakulásához, vagy a korábbi működésének fenntartásához. Amennyiben javaslatát nem fogadják el, akkor eddigi munkája felesleges volt, annak folytatása lehetetlenné válik, ezért fogadják el a lemondását.

A levél címzettje – a kormányban ekkor súlytalan belügyminiszter, Tóth Vilmos – akkor válik érthetővé, amikor kiderül, hogy a másola-

³⁶² MOL K 151 30. cs. 1871. 7835. sz.

³⁶³ uo.

tát elküldte a néhány héttel korábban megalakult kormány miniszterelnökének, Lónyay Menyhértnek is. Meggyőződésünk szerint Ráday jelentése elsősorban neki szól, az ő figyelmét akarta felhívni az érthetetlen és káros következményekkel járó döntésre. De nem lehet kizárni a személyes kapcsolat fontosságát sem, amire a néhány héttel későbbi minisztertanácsi események szolgálnak majd igazolásul. Ez magyarázhatja a közvetlen hangnemet, a korábbi szóbeli tájékoztatásra utaló – és itt nem idézett – megjegyzést, a szokatlan nyíltságot és – némi zsarolással fűszerezve – a lemondás felvetését. A kérdés már csupán az lehet, hogy miért nem az igazságügy-miniszternek vetette fel ezeket a javaslatokat, holott a – törvényben már rögzített, de gyakorlati működését még meg sem kezdő – országos bírósági szervezet átalakítása az ő hozzájárulása nélkül teljességgel elképzelhetetlen? A magyarázat erre a korábban már említett és hónapokkal korábbra visszanyúló, a bíróságok működésétől nem függetleníthető illetékességi vita, amiben az igazságügy-miniszter burkolt formában a királyi biztosság létének jogszerűségét is kétségbe vonta.

Ez Ráday szemében akkor vált munkáját végletesen akadályozó kérdéssé, amikor az új bíróságok szegedi illetékessége tekintetében nem tudta érvényesíteni akarátát és várakozása szerint minden befolyását elveszíthette annak működésére. Személyes sértésnek tartotta azt is, hogy a királyi biztosság személyzetét és a Szegedre delegált Pest megyei bíróság tagjait az ekkor bekövetkező új bírósági kinevezéseknél meggyőződése szerint miatta nem vették figyelembe az őket megillető állások betöltésénél. Decemberi fenyegetőzésének az lett az eredménye, hogy – a felek „hivatalos” erőviszonyait ismerve váratlan kompromisszumként – új bíróság, az aradi illetékessége került előtérbe azzal az indokolással, hogy a tárgyalásra váró rabok jelentős része arról a környékről származik. Az 1871. évi LXVIII. tc. 3. paragrafus szerint „Azon bűnvádi ügyekre nézve, melyek a Szegeden jelenleg működő delegált bíróság előtt folyamatba tétettek vagy a már megindított vizsgálatok alapján folyamatba fognak tétetni, az illetőség az aradi kir. törvényszékre ruháztatik.”³⁶⁴ Ráday azonban nem elégedett meg ezzel az eredménnyel sem, újabb éles kirohanásra ragadtatta magát és követelte az aradi törvényszékhez kinevezett egyik bírót el-távolítását, mert az korábban ügyvédként sikeresen védett több szegedi vádlottat. Az általa támasztott feltételek egyidejű teljesítésére

³⁶⁴ Magyar Törvénytár 1869-1871. évi törvénycikkek. Franklin, Budapest, 1896. 508.

azonban nem volt esély, így nem maradt más választása, mint benyújtani a lemondását.

Az ügy óriási érdeklődést váltott ki a közvéleményben, minden jelentős újság beszámolt róla. A lapok azonban jól láthatóan – és számunkra némileg talán meglepően – kétesélyesnek tartották a vita eldöntését, Ráday és az igazságügy-miniszter bukását is elképzelhetőnek tartva. A háttérben a január és a február az egyeztetésekkel telt, de nincs jele annak, hogy a leginkább érintett két fél személyesen tisztázta volna a véleménykülönbségeket, a közvetítő szerepét a miniszterelnök játszotta. Hogy nem túl eredményesen, az a vita csúcspontján, az 1872. február 22-én tartott minisztertanácsi ülésen derült ki. Ráday érdekérvényesítő képességét bizonyítja, hogy a kormánytagjai nem álltak ki egyértelműen az igazságügy-miniszter mellett és Lónyay miniszterelnök egyik félmondatát is biztatásnak vehette. Eszerint „a bírósági közegek a törvény értelmében ugyan, *de* tekintve a fenforgó rendkívüli körülményeket, a vizsgálatok folyamában a kir. biztossal folytonos érintkezésben járjanak el.”³⁶⁵ Ehhez hozzájárult a minisztertanács is, ami hallgatólagos beleegyezést jelent a bíróság várható informális befolyásolásához. Ráday tehát részlegesen elérte célját és ezt követően visszavonta lemondását. Az már nem a jogi szabályozás kérdésköre, hanem a királyi biztos – vagy beosztottainak – zsenialitását dicséri, hogy Szegedre való megérkezésekor egyértelmű győztesként ünnepeltette magát. A pályaudvarról 30 kocsival kísérték a szállására, este zenés-fáklyás felvonulással, „mozsárdörgésekkel”, lelkesítő beszédekkel ünnepelték, a lakosság „roppant tömegekben hullámozott a belváros utcáin egész a gróf lakásáig.”³⁶⁶

Az utolsó hónapok történéseit ismerve már azon sem csodálkozhatunk, hogy az aradi bíróság delegált tanácsa március 1-jén Szegeden kezdte meg tevékenységét, mert felesleges pénzkidobásnak és a helyhiány miatt lehetetlennek tartották a több száz rab, iratok stb. Aradra szállítását. A töredékes adatok szerint az előttük álló feladat nagyságával pedig a legkevésbé sem voltak tisztában, bár a munka folyamatossága érdekében egy korábbi szegedi vizsgálóbíró és a Pest megyei delegált bíróság egyik ügyészét osztották be segítségül. Egy hónappal későbbi jelentés szerint az ügyek átvételekor 1366 bűnvizsgálatról szereztek tudomást, amelyek közül 1270-et ekkor még nem

³⁶⁵ Kiemelés tőlem. MOL K 27 1872. február 22.

³⁶⁶ Szegedi Híradó 1872. február 28.

zártak le és ezekben összesen mintegy 3000 vádlott szerepelt.³⁶⁷ A „jóindulatú” váraozások szerint, a korábbi bíróság működését ismerve kb. hat év alatt fogják befejezni a tárgyalásokat, nem alaptalan tehát a *Pesti Napló* cikkírójának a véleménye, miszerint „a feladat, amely a bíróságra váraozik, körülbelül példátlan a büntető igazságszolgáltatás történetében.”³⁶⁸

Az új bíróság azonban új szellemiséget is hozott a tárgyalások menetében és a hosszadalmas írásbeli perek helyett mindenhol a szóbeliséget kívánta érvényre juttatni. Az igazságügy-minisztériumtól is megkapták a támogatást, így a kezdeti négy helyett hamarosan már nyolc bíró tárgyalhatta az ügyeket. Az első két és fél hónap alatt 180 gyanúsítottat ítélték el, ami mindenképpen imponáló teljesítmény. Az ügyész visszaemlékezése szerint „olyan volt ez a bíróság, mint aratás után a cséplőgép, melybe szünet nélkül rakják a kévét.”³⁶⁹ Tevékenységükben a törvényességre helyezték a hangsúlyt, a gyanúsítottakat első ízben ekkor tájékoztatták letartóztatásuk okáról, sokan 2-3 év után tudták meg, hogy mivel vádolják őket. Nem találjuk nyomát annak, hogy Ráday bármilyen módon befolyásolni próbálta volna a bíróság működését, a korábbi alá-fölérendeltségi viszonyt a harmonikus együttműködés váltotta fel.

Egyetlen olyan – a korábbi bíróságtól örökölt – probléma merült csak fel, amire ekkor sem találtak megoldást, ez pedig a kirendelt védők helyzetének rendezése. A *Szegedi Híradó* címlapon jelentetett meg egy olyan levelet, amiben 7 szegedi ügyvéd a főügyésznek fogalmazza meg a vizsgálati eljárással kapcsolatos kifogásait: a vádlottakat még a családtagjaik sem látogathatják; kezesek jelentkezése mellett sem engedik meg a szabadlábbon való védekezést; a vizsgálatokat továbbra is a királyi biztos közegei végzik. Ezzel magyarázzák azt, hogy a szegedi ügyvédek még kirendelésük esetén sem vállalják a védelmet és így azt „a kir. biztosság közegeihez tartozó s vizsgáló-bíró szerepét vivő tollnokok, sőt legújabbban a kir. ügyészség személyzete” teljesíti.³⁷⁰ Korábban már említettük, hogy az előző bíróság időszakában az ügyvédek a ki nem fizetett, vagy meg sem ítélt védői díjak miatt bojkottálták a tárgyalásokat és ismereteink szerint ebben a későbbiekben sem történt változás. Felháborodásuk tehát érthető, de az

³⁶⁷ MOL K 150 248. cs. 1873. III. 13. 3411. sz.

³⁶⁸ Szegedi Híradó 1872. március 6.; Pesti Napló 1872. február 27.

³⁶⁹ Világ 1923. április 19.; Szegedi Híradó 1872. június 9., július 21.

³⁷⁰ Szegedi Híradó 1872. június 30.

önérdek – mégoly szakszerű jogi köntösbe csomagolt – érvényesítéséhez a főügyész nem kívánt segédkezet nyújtani. Meggyőződésünk szerint ezzel magyarázható, hogy – a láthatás engedélyezése és a szabadlábra helyezés elvi támogatása mellett – komoly vizsgálat és érvényesíthető szankciók nélkül megelégedett egy általánosságokat hangoztató rendelet kiadásával, amiben felhívta a figyelmet a törvények és a szokásjog betartására.³⁷¹

A rendelkezésünkre álló töredékes adatok szerint a bíróság munkáját immár sem a politikusok elvárásai, sem Ráday befolyása nem akadályozta. Egymás után tárgyalta a nagy bűnbandák (kecskeméti, bácskai, szabadkai, szegedi stb.) tetteit és csupán arra kellett figyelemmel lennie, hogy a királyi biztosságnak a képviselőház hónapokkal korábbi határozata alapján 1872. október végéig be kellett fejeznie tevékenységét. Ez azért jelentett nehézséget, mert Ráday most már tömegesen adta át a kellően elő nem készített ügyeket is, ezzel elhárítva magától a további felelősséget. A beosztottaknak adott júliusi utasítás szerint „minden oly ügyek, melyek akár büntett, feljelentés, panasz vagy önbeismerés folytán merültek fel és vétettek vizsgálat alá, mihelyt a tettesek közül egy vagy kettő kihallgatva, önbeismerés vagy érvényes tanúvallomások által a tett bebizonyul, a káros kipuhatolva, a tényálladék, ha nincs is megállapítva, de legalább kiderítve, ahol nagyobb fontosságú orgazdaság, vagy érdekesebb bűnszerzés vagy palástolás fordul elő, ezen tényekre is kellő világosság derítve van, az ügyek a del. trvszéknek azonnal átadandók, megjegyezve, hogy ha bent fogva levő önvallomása által jött valamely bűntény tudomásunkra, ezen egyéneken kívül, kell, hogy legalább még egy bűntárs vagy legalább a netaláni tanúk kihallgatási jegyzőkönyvei eszközöltessenek.”³⁷²

A királyi biztosság október végi feloszlata azonban lényegesen nem befolyásolta a bíróság működését, amely 1873. április végéig kapott határidőt munkájának befejezésére. Ezután az ítélettel le nem zárt több száz ügyet az illetékes közigazgatási hatóságokhoz, törvényszékekhez és járásbíróságokhoz tették át. Az eltelt egy év mérlege – a rendkívül kritikus szegedi sajtó véleménye szerint is – a tárgyalásokban érintettek és az ítéletek számát tekintve rendkívül meggyőző. Ami az ügyészség szigorát és az ítéletek „korrektségét” illeti, ott már

³⁷¹ uo. és július 28.

³⁷² MOL K 151 35. cs. 1872. 2030. sz.

megoszlottak a vélemények, ezért tegyünk egy kísérletet a delegált bíróságok, valamint az országos adatok összehasonlítására.

A bíróságok ítéletei

ítélet ³⁷³	Pest megyei delegált bíróság 1869-1871	aradi delegált bíróság 1872-1873. május	Magyarország	
			1872 ³⁷⁴	1873-1877 átlaga ³⁷⁵
1 évnél kevesebb	44% (110)	15,75% (46)	80,9%	82,09%
1-5 év	44,8% (112)	51,03% (149)	17,1%	15,85%
5-10 év	5,6% (14)	11,3% (33)	1,3%	1,33%
10-20 év	1,6% (4)	18,15% (53)	0,6%	0,56%
életfogytiglan	–	1,71% (5)	0,04% (7)	0,05% (11)
kötél általi halál	4% (10)	2,05% (6)	0,1% (17)	0,12% (27)

A táblázat adatai alapján egyértelművé válik, hogy Ráday félelmei az újonnan megalakuló törvényszékekkel kapcsolatban nem bizonyosodtak be. Várakozásaival ellentétben az aradi delegált bíróság működése a Pest megyeivel összehasonlítva egyértelműen szigorodott, az országos adatokkal összevetve pedig megdöbbentő a különbség. Különösen súlyosnak tűnnek az ítéletek annak fényében, hogy a Pest megyei bíróságnál csak 5, az aradinál pedig 40 esetben számították be a vizsgálati fogságban töltött időt a börtönbüntetésbe. Talán a fellebbviteli bíróságok lassú működésének és a vizsgálati fogság elhúzódásától való

³⁷³ Zárójelben az előfordult esetek számát jelöltem.

Az ítéletek forrásai:

- a Pest megyei és az aradi delegált bíróságokra ld. MOL K 151 73. kötet: Névmutató a delegált törvényszékek által elítélt foglyokról.
- 1872. év adatai: Konek Sándor: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. Budapest, 1875. 19.
- 1873-1877. évek adatai: Konek Sándor: Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Budapest, 1879. 20.

³⁷⁴ Horvátország, Fiume és a polgárosított határőrvidék nélkül

³⁷⁵ Horvátország nélkül

félelemnek (illetve az előzetesben előforduló sok halálesetnek) is köszönhető, hogy az 1869-1871-ben elítéltek közül 154, 1872-1873-ban pedig 23 bűnösnek nyilvánított nem fordult jogorvoslatért a másodfokú bírósághoz, pedig a felsőbbbíróságok az első időszak ítéletein 39 esetben enyhítettek és csak 1 esetben súlyosbítottak.

Feltűnő lehet a halálos ítéletek magas aránya is, bár 1872-ben egyetlen esetben sem, később pedig évente 1-3 kivégzés történt, a többi „fejedelmi kegyelemmel” börtönbüntetésre változtatták. A magyarországi börtönviszonyokat ismerve azonban ez nem feltétlenül jelentette a bűnös megmenekülését, mert még egy 1791. évi törvény is „a nem nemesek fellebbvitelére nézve háromévi börtönt a halálbüntetéssel egyenértékűnek állítá.”³⁷⁶ Ennek megfelelően az életfogytiglani ítéleteket is ritkán alkalmazták, bár Pauler Tivadar szerint erre 1492-től lehetőség volt. Ezért nem csodálkozhatunk a *Szegedi Híradó* egyik megjegyzésén, amivel a kecskeméti bűnhálózat két tagjára kiszabott ítéletet kommentálta: „Úgy tudjuk, hogy ily büntetést a magyar törvények nem ismernek!”³⁷⁷

Meg kell még említenünk a felmentettek számát, ami a két bíróság tekintetében 9 illetve 7 eset, ami nem éri el a 3%-ot, míg az 1873-1877 közötti magyarországi átlag csaknem 32%.³⁷⁸ Ismerünk olyan esetet, amikor egy rablógyilkosság gyanúsítottjait bizonyítékok hiányában felmentették, egyet pedig ártatlannak nyilvánítottak, és utóbbi az ítélethozatalig 3 év 8 hónapot töltött vizsgálati fogságban.³⁷⁹ A felelősségre vonás kényszerével magyarázhatjuk azt is, hogy a bíróságok nem alkalmazták a büntettek elévülését, bár erre az 1843-as javaslat, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok és az osztrák büntető törvénykönyv is hivatkozási alapot adhatott volna.³⁸⁰

³⁷⁶ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan I. Pest, 1864. 175.

³⁷⁷ Szegedi Híradó 1872. szeptember 22.

³⁷⁸ A „betyárperekben” ítélkező delegált bíróságtól és ügyészségtől függetlenül 1872-ben megalakuló szegedi királyi ügyészség első évről szóló jelentése szerint 656 személyt fogtak perbe, ezek közül bizonyítékok elégtelensége miatt felmentettek 34 főt, büntetlenek nyilvánítottak 110-et. Szegedi Híradó 1873. január 26.

Az országos adatra ld. Konek 1879. 16. Az országos statisztika is megkülönbözteti a "büntelen" (15,1%) és a bizonyíték elégtelenségéből felmentetteket (16,4%). Szegeden a delegált bíróságok nem találtak "büntelen" személyt, így az országos átlag tekintetében a kettő összeadható, hiszen itt nem a felmentés jogcímére voltunk kíváncsiak.

³⁷⁹ Szegedi Híradó 1873. április 25.

³⁸⁰ Pauler I. 288-292.

Az eddig felsorolt büntetési tételek azonban nem feltétlenül a delegált bíróságok szigorúságát, hanem legalább ilyen mértékben az ország többi törvényszékének enyhe ítélkezését is bizonyítják. Konek Sándor kimutatása szerint 1873-ban „az emberi élet elleni bűntettekben” (gyilkosság, emberölés, magzatelhajtás stb.) elítéltek több mint 1/3-át, súlyos testi sértés esetében pedig 93,4%-át egy évnél kevesebb letöltendő börtönre ítélték.³⁸¹

A szegedi „betyárperekben” ítélkező bíróságok megalakulása, működése és Ráday Gedeon befolyása az eddigi elemzés alapján tehát meglehetősen ellentmondásos. A királyi biztos más irányú tevékenysége általában sem nélkülözi az autokratikus vonásokat, itt azonban az írott szabályok és a bírói gyakorlat egyöntetűségének a hiánya teremtette meg a külső beavatkozás lehetőségét. Ezekben az években történik meg a régi államberendezkedés liberális normáknak megfelelő átalakítása, az új politikai hatalom ekkor tölti meg tartalommal a többnyire jóindulattal is csak kerettörvényeknek tekinthető szabályozókat. Ebben az értelemben pedig a társadalom gondolkodásmódjának „átállítása”, az állandó opposzió helyett az ismeretlen és sokszor érthetetlen új befogadása, a biztos kapaszkodók helyébe lépő bizonytalanság gyakran cselekvésképtelenségként jelenik meg. Ráday jól érzékelhetően már a kinevezését megelőzően felismerte a „rendszer-váltás” átmeneti nehézségeiben rejlő lehetőségeket, ezért lelkiismeret-furdalás nélkül egyetlen, de a munka sikeres elvégzéséhez meggyőződése szerint nélkülözhetetlen feltételt szabott: szabad kezet kért a betyárvilág felszámolásához, minden területen. A jelek arra mutatnak, hogy ezt – természetesen informális úton – meg is kapta. A politikusok megnyilatkozásai alapján az is feltételezhető, hogy az őt támogató miniszterelnökökkel és belügyminiszterekkel szemben az igazságügy-miniszterek hozzájárulását nem kérték ki, akik a későbbiekben joggal tiltakoztak a királyi biztos túlhatalma ellen.

Ráday rendkívüli ambícióval és önbizalommal telve, politikai feletteseinek támogatásában bízva látott munkához és a nagyszámú letartóztatás kétségtelen sikerét a bíróság összetételének és munkájának befolyásolására használta fel. A helyi társadalom kezdeti támogatása azonban hamar visszájára fordult, egyre nehezebben viselték a királyi biztosság ellentmondást nem tűrő, kiváltságokat nem ismerő, a helyi

³⁸¹ Konek 1875. 21.

elit érdekeit semmibe vevő tevékenységét. Ráday számára kiutat jelenthetett volna az ítéletekben is megmutatkozó újabb sikerek felmutatása, de erre feltétel nélkül még az általa „felügyelt” bíróság sem volt hajlandó, bizonyítékok hiányára hivatkozva sokáig visszaküldték a vizsgálóbírói iratokat. Támogatásuk tehát – bár igyekeztek a kusza szabályozókban rejlő lehetőségeket kihasználni, azok határait tágítani – nem jelentette a törvények tudatos megszegését

A bírósági és ügyészi szervezet átalakítása alapjaiban változtatta meg a munka eredményes folytatásához szükséges feltételeket. Ráday joggal tartott attól, hogy az új szegedi bíróság a korábbinál még erőteljesebben a törvényesség betartására helyezi a hangsúlyt és a perekben előterjesztett kétes hitelű bizonyítékai nem találnak méltánylásra. Politikai kapcsolatait felhasználva azonban sikerült kompromisszumos megoldást kiharcolnia, ami nem várt eredménnyel járt. Az aradi törvényszék delegált tanácsa a szóbeliség korlátlan kiterjesztésével jelentősen felgyorsította a tárgyalások menetét és így a figyelmet Ráday vitatható nyomozati módszereiről a bűnözők rémtetteire irányította, mintegy utólagosan igazolva a királyi biztos tevékenységét. Összefoglalóan megállapítható, hogy a Pest megyei és az aradi delegált bíróságok működése jól tükrözi a bírósági rendszer átalakításának szükségességét, és az átmenet nehézségeit. A korábban meghatározó személyes kapcsolatokat felváltotta egy korszerű, a politikai felépítménytől független szervezet, amelynek azonban a változatlan személyi állomány miatt még időre volt szüksége, hogy megszabaduljon gyermekbetegségeitől.

Befejezés

Minden kornak megvannak a társadalmon és törvényen kívül élő embercsoportjai, akiket a 19. századi Magyarországon összefoglaló és meglehetősen leegyszerűsítő elnevezéssel betyároknak hívtak. A század második felétől terjedt el a „betyárvilág” kifejezés, ami azt a képzetet kelti, mintha ezek a társadalom peremén élő emberek önmaguk egyedi világára formálták volna a társadalom jelentős részének életformáját, vagy azon belül egy sajátos életmódot alakítottak volna ki. Meggyőződésünk azonban, hogy erről nem beszélhetünk. A betyárok életformája egy-egy kivételtől eltekintve nem különbözött az őket „eltartó” társadalmi közegetől, már csak azért sem, mert életük döntő részét nem a rablás és fosztogatás, hanem a társadalom vagy az állam törvényeinek az adott közegben természetesnek tekintett „rugalmas” betartása jellemezte. (Kivételek azért vannak, néhány forrás egyenesen külön hivatásnak tartja a tevékenységüket. Szegeden 3 letartóztatott személynél a „futóbetyár” szerepel foglalkozásként, a szamosújvári börtönbe bezállított Rózsa Sándor értesítő jegyzékében pedig a „hivatása, mestersége: betyár” szerepel.³⁸²) A „betyárok” többsége tehát nem válhatott a legendák hőseivé, hiszen az átlagember élete nem túl színes ahhoz, hogy a szájhagyomány útján terjedő történetek bárki érdeklődését felkeltsék. Ezért emelkedhettek ki közülük olyan személyek, akik a többség által deviánsnak tekintett viselkedésük és rövid „karrierjük” ellenére sokszor példátlan népszerűsége tettek szert. Általában ravaszsággal, daliás természettel, a szegény nép iránti szociális érzéssel, a hölgyek fáradhatatlan szeretetével, tehát a néphit által pozitívnak tartott tulajdonságokkal ruházták fel őket. Ez azonban az esetek többségében távol állt a valóságtól. Többnyire szegény, műveletlen, rabiátus emberek voltak, akik – ha érdekük úgy kívánta – a saját társaikat ugyanolyan kegyetlenséggel gyilkolták meg, mint a rablásaikat elszenvedőket. Mi lehet a magyarázata ennek a valóságtól elrugaszkodó képnek, és valóban olyan mély társadalmi gyökerekről – már-már maffiaszerű szerveződésekről – beszélhetünk-e, amit egyes kutatók feltételeznek?

Eric Hobsbawm „Primitív lázadók” c. kötetében a kapitalizmus megjelenéséhez, és az ehhez való alkalmazkodási nehézségekhez köti

³⁸² Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Igló, 1913. 197.

a „társadalmi banditizmus” megjelenését. A közösségi tiltakozás legprimitívebb formájának, továbbá a modern munkás- és szegényparaszt mozgalmak előfutárának tekinti ezeket.³⁸³ Ezzel nem érthetünk egyet, hiszen ez a viselkedési forma a 19. század második felében csaknem másfél évszázados múltra tekintett vissza Magyarországon, ráadásul nélkülözött mindenfajta ideológiai megkötöttséget, hacsak a *carpe diem!* számukra örök érvényű törvényét nem tekintjük annak. Az európai összehasonlítást végző Hobsbawm azonban számtalan olyan következtetésre jut, amelyek párhuzamba állíthatóak a magyarországi helyzettel. Vizsgálatai szerint az *eszményi bandita*, illetve a róla alkotott kép megszületésének feltételei a következők:

1. „pályafutása” általában egy olyan bűncselekménnyel kezdődik, amit sem ő, sem a szűkebb környezete nem tekint annak, az állam és a helyi elit azonban igen;

2. a helyi társadalom ezért nem segít a hatóságnak, hanem védi az üldözöttet, ezért „pályafutásának” csak árulás vethet véget;

3. a bandita többnyire fiatal és független férfi, legfőbb vonzereje pedig az, hogy ő az a szegény fiú, aki sokra vitte;

4. a banditák tipikus áldozatait a szegények elnyomói vagy kihasználói, tehát az uzorások, kereskedők, ügyvédek, földesurak;

5. a banditizmus alapvetően azokban a tradicionális paraszti közösségekben jelenik meg, amelyek megőrizték a kapitalizmus előtti struktúrájukat;

6. a bandita politika előtti jelenség, tehát a pártok megjelenésével érdekvédelmi szerepe semmissé válik;

7. a banditizmus akkor válik járványszerűvé, ha háborúk, éhínségek, forradalmak stb. miatt a hagyományos életforma felborul;

8. a banditák funkciója alapvetően az, hogy a hagyományos társadalom keretén belül megvonja az elnyomás határait, időlegesen felszámoljon bizonyos visszasságokat.³⁸⁴

A felsoroltakból és az általunk már korábban leírtakból is jól látható, hogy a magyarországi betyárvilág gyakorlatilag összeurópai jelenség, bár nyilván ereje és megjelenési formái különbözőek. Hasonló továbbá a mindenkori hatalom reakciója is a felvetődő nehézségekre. Nem a társadalom általános problémáira keresnek választ, hanem rendőri ügynek tekintve ezeket, a rendelkezésükre álló fegyveres erő

³⁸³ Eric Hobsbawm: Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században. Budapest, 1974. 29.

³⁸⁴ Uo. 51.

függvényében szintén erőszakot alkalmaznak. Tegyük hozzá, joggal, és az állam kiépülésével, a társadalom feletti kontroll kiterjesztésével, egyre hatékonyabban. Talán nem árt emlékeztetni a Tömörkény novelláiban tükröződő népi gondolkodásmódra, ami a mindennapi élet túlszabályozottságát, a törvények és rendeletek tömegét jeleníti meg. A társadalom lassan, fokozatosan megtanulta, vagy rákényszerült ezek használatára, életét egyre kevésbé a szokásjog, mint inkább az állami szabályozók szorították korlátok közé. Ezzel párhuzamosan vált egyre hatékonyabbá az ellenőrzés, ami számtalan összeütközést indukált a korábbi életformát folytatókkal.

A magyarországi betyárok kisebb bandákban tevékenykedtek, a nép többnyire csak a vezetőjüket ismerte, a sajtóban és az államigazgatás képviselőinek jelentéseiben is elsősorban az ő nevük szerepelt. Ráday pontosan ismerte fel az ebben rejlő lehetőséget és mindenekelőtt a leghíresebb, a nép körében esetleg szimpátiával emlegetett betyárok letartóztatására törekedett. A kezébe adott teljhatalommal élve – és némileg visszaélve – néhány hónap alatt megszüntette a hagyományos betyárkodás valamennyi formáját. Ezt követően fordult a figyelme a betyároknak nem nevezhető, de a bűnözést az életformájuk részének tekintő, kisebb súlyú tettesek felé. A társadalomban az igazán nagy változást ez a fellépése jelentette, mert itt már tömeges letartóztatásoknak lehetünk tanúi, amelyek – a gazdasági-politikai elitet leszámítva – szinte minden réteget érintettek. Természetesen a többnyire vagyontalan vidéki társadalom nem volt képes hatékony ellenállást kifejteni, de a középrétegek – legalábbis Ráday számára – meglepő érdekérvényesítő képességről tettek bizonyosságot. Kiderült, hogy a polgárosodásnak induló vidéki városi társadalom megtalálja az utat az országos politikai elithez, kapcsolatai, a sajtó működése, jogi ismeretei ellen hosszabb távon a kormány és a kormánypárt sokáig érinthetetlennek tartott képviselője sem veheti fel sikerrel a harcot.

Rádayt saját bevallása szerint megbuktatták. A magáról kialakított önkép szerint sokáig heroikus harcot folytatott a gonosz ellen, és az őt korábban támogató politikusok árulása miatt vesztette el a háborút. A „magasabb körök” érintettségéről beszél, összeesküvés-elméleteket gyárt, úgy gondolja, hogy a betyárvilág felszámolásának nem véletlenül kellett megállnia a helyi szintű középrétegeknél. Nem veszi azonban észre, hogy egy liberalizálódó országban/társadalomban hosszabb távon nem lehet abszolutista eszközöket alkalmazni, mert ennek a megoldásnak már nincs támogatója. Egy „parancsuralmi”

rendszerben feltehetőleg kiválóan boldogult volna, bár ez a feltételezés az ő érzékenységét bántotta volna a legjobban. Határozott volt, célorientált, jól válogatta meg a beosztottait, képes volt a kezébe adott hatalom minden kis szeletét felhasználni és ellenőrizni, jó kapcsolatokkal rendelkezett, bőséges anyagi források álltak a rendelkezésére.

A kérdés az, hogy valóban bukásnak tekinthetjük-e a tevékenységét. A válasz nem lehet egyértelműen pozitív vagy negatív, mert bármelyik érintett oldaláról nézzük, a kép mindenhol időről-időre változik, ráadásul minden esetben csak információ-töredékekkel rendelkezünk. A „hatalom” (az uralkodó, a kormány, a kormánypárt, a közigazgatás stb.) magas kitüntetéssel, képviselőházi tagsággal, később minisztériumi osztályvezetőséggel jutalmazta. Az ő oldalukról a diadal kétségbevonhatatlan, bár az 1871-72-ben bekövetkező képviselőházi és sajtótámadások erősen árnyalják ezt a képet, visszaszorítják a sikerpropagandát. Ráday összességében szintén sikeresnek tartja a királyi biztosság működését, mégis keserű szájjal távozik. Szeged lakossága sem tagadja meg tőle az elismerő szavakat, de túl hosszúnak tartja az itt töltött négy évet, véleményük szerint Ráday megmentőből szép lassan a megújulás akadályává vált. A vidék lakossága ezzel szemben a gratulációk és a maradását kérvényező iratok tömegének tanúsága szerint sajnálja a távozását.

A letartóztatott és a várban éveken át – gyakran jogtalanul – meghurcolt emberek természetesen örültek a távozásának, sokan azonban nem élhették meg a szabadulást. A számtalan példából csupán egyet emelnénk ki, ami megvilágíthatja a néphagyományban megőrzött, gyakran embertelen gondolkodásmódot. 1876 augusztusában, csaknem 4 évvel a királyi biztosság megszüntetése után egy család folyamodványa érkezett a belügyminisztériumba, amelyben ifj. és id. Hegedűs Antal, korábban a szegedi várban őrzött rabok „holléte” iránt érdeklődtek. Az 1877 áprilisában megfogalmazott válasz szerint „a szegedi kir. biztosságnál, a szegedi várban letartóztatott foglyokról vezetett főkönyvben három Hegedűs Antal nevű rab fordul elő, éspe-dig:

1. Idősb Hegedűs Antal, szegedi születésű, 35 éves róm. cath., földműves, ki 1869. évi június hóban lett letartóztatva és 1872. évi március hó 13-án a szegedi várban meghalt.

2. Ifj. Hegedűs Antal, szegedi születésű, 28 éves, róm. cath., napszámos, 1869. évi május hó 28-án lett letartóztatva és 1872. évi április hó 2-án halt meg a szegedi várban.

3. Hegedűs (Gombos) Antal, szegedi születésű, 30 éves, róm. cath., napszámos, 1871. évi szeptember 6-án lett letartóztatva s meghalt 1872. évi augusztus hó 7-én...

A fentemlített halálozások felől egyébként a szegedvárosi plébániai hivatalok – megkeresésre – az illető halálozási anyakönyvi kivonatokat kiállítandják.³⁸⁵

Az eljárás mikéntje és a megfogalmazás valószínűleg megfelel a minisztériumi ügyintézés szokásainak, de a kiértésítés elmaradása és a bántó érzéketlenség bizonyosan nem enyhítette a család fájdalmát. A tipizálást most már kerülve, meg kell állapítanunk, hogy az eredeti célt tekintve Rádaynak talán nem is volt más választási lehetősége, mint a kemény fellépés. Ebben a társadalmi közegben az erő dominált, az állandó kompromisszumra törekvés azonnali bukásra volt ítélve. Végül hosszabb távon is eredményre vezetett-e az elképzelése? Ez legalábbis kétséges. Amikor 1882-ben Szeged székhellyel szervezték meg az újonnan felállított első csendőrparancsnokságot, a terület kiválasztásánál a legfontosabb indok a rossz közbiztonság volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

³⁸⁵ MOL K 150 514. cs. 1876. III. 13/a. 38813. sz.

Források

1. Ráday jelentése Újvidékről, Macsvánszky elfogásáról.³⁸⁶

„A közbátorság Bács megyében annyira veszélyeztetve lévén, hogy a legerélyesebb intézkedések gyors eszközlését követelte, az előleges rendelkezések megtétele után feladatomnak ismertem ezeknek sikerét személyes vezérletem által biztosítani, s e célból folytonos utazásokat tévén, csak most vehetek magamnak időt, az eddigi eredményről tiszteletteljes jelentést tenni.

Működésemet Bács megyében tulajdonképpen mult augusztus hó 25-én kezdettem meg, midőn is Szabadkára érkeztem, s ott néhány befogatást találtam szükségesnek elrendelni, onnan még azon éjjel Zomborba utaztam hol leginkább a helyi viszonyok tanulmányozásával foglalkoztam s ennek alapján elhatároztam, hogy további működésem ideiglenes központjául Hodzságh mvárost [mezővárost] tüzendem ki, mint a mely a közbiztonság tekintetében leginkább zaklatott vidéknek majdnem középpontját képezi. Intézkedtem továbbá, hogy több rendbeli csendőr csapatok Bács és Szerém megyében oly módon czirkáljanak, hogy az ismert rablók vagy a czirkálat körébe essenek s elfogattassanak, vagy pedig Hodzságh vidékére szoritassanak. Valamint az iránt is rendelkeztem, hogy a terhes gyanú alatt álló bűntársak Bács és Szerém megyében úgy Újvidék város területén is f. hó első napjáig mind befogatván Pivnicára szállítassanak. Mult hó 28-án két nő, s egy fiú elfogatása, kik ellenkező vallomásaik által erős gyanut gerjesztettek aziránt, hogy vagy Macsvánszkynek kémei, vagy pedig ugyanannak Szerém megyei bűntársai által küldettek hozzá, – valamint a következő napon vett azon hír, hogy Macsvánszky több társaival Hodzsághoz egy mértföldnyire Doroszlón egy zsidó boltost kirabolt s onnan állítólag ezer frt készpénzt, s 800 frt árú selyemkendőket vitt el – meggyőztek arról, hogy a rabló csakugyan Hodzságh közelében tartózkodik. ennél fogva egy részről a Szerembe küldött csendbiztosokat utasítottam, hogy az elfogott gyanus három egyén lakhelyén szigorú nyomozást intézzenek, más részről pedig a környé-

³⁸⁶ MOL K 151 7. cs. 1869. 1332. sz.

ken levő gyanus egyének befogatását oly kitartással folytattam, hogy a hangulatnak az eljárás folytán szemlátomást mutatkozó javulása már ekkor közel kilátásba helyezte a rabló rejtekhelyének felfedezését, – minek sikerét az által is igyekeztem biztosítani, hogy minden pontnak, melyen e vidékről eltávozhatott volna, fedezéséről gondoskodtam.

Minthogy továbbá tudomásomra esett, hogy Pivnicza községében már valóságos anarchikus állapot állott be, a mennyiben ott már a vérengzések, agyonveretések és más bűntények teljes nyilvánossággal folytak és napirenden voltak, a hatóság pedig vizsgálatot eszközölni vagy tanút nyerni nem volt képes, sőt a tisztviselők alig mertek már e helységbe menni: – czélszerűnek láttam f. hó 1-jén működésemet e községben megkezdeni és pedig oly sikerrel, hogy 34 főbűnös felfedezve s befogva van; s a közbátorság a további megzavarástól ezen eredmény, valamint azon rendelkezésem által, mely szerint a felelősség a leginkább kicsapongó, de még szabadlábbon hagyott lakosokra hárította, reményem szerint egyelőre is biztosítva van.

Pivniczáról az ottan befogott, valamint a fenn említett rendelkezésem folytán odaszállított vidéki gonosztevőket f. hó 2-án katonai fedezettel Péterváradra indítván, Kormos Béla miniszteri titkár s a járásbeli főszolgabíró kíséretében Csébnék indultam a vidék tanulmányozása végett; azonban alig egy mértföldnyire Pivniczától a paragai jegyző által feltartóztatam, ki is jelenti, hogy Macsvánszky s egy társa a megelőzőtt estén Paragára érkezett, s ott Zsivánovits nevű orgazdájánál tartózkodik, kit szándékosan szabadlábbon hagytam, s ki Macsvánszkynek nála történt megjelenését feljelenteni nem is késett.

E feljelentés folytán Kormos Béla ministeri titkárt azonnal Pivniczára visszaküldtem, azon utasítással, hogy magához vévén Parcsetics Mátyás csendbiztost, s annak 4 legényét, úgy az ott hátramaradt csekély számú lovas és gyalog katonaságot Macsvánszky és társa elfogatását kísértse meg, eltávozásukat azonban mindenesetre akadályozza meg, legalább addig, míg az általam kirendelendő nagyobb erő meg nem érkezik. Ezen segéderő kiállítása végett magam azonnal Gajdobrára utaztam, s onnan a Tovarisován állomásozó fél század dzsídást kirendeltem, oly utasítással, hogy a rablóknak a helységből netalán megkísérlendő megszökését akadályozzák, tovább utazva pedig a palánkai szolgabíró felhívtam, hogy minden rendelkezhető pandúrokkal s helységbeli felelős öőrökkel mindazon pontokat tartsa rejtekből fedezve, melyeken a rablók netaláni menekülésök

esetére átvonulhatnának. Ezen intézkedések megtétele után Bezerédy szbíróval Paragára utaztam, hol azonban megérkeztünkkor már a rablók ártalmatlanná tétettek.

Ugyanis Kormos titkár utasítása folytán Parcsetics Mátyás a pandúrokkal s néhány katonával Paragára érkezvén 10 1/2 óra tájban délelőtt, a házat, melyben Macsvánszky és társa tartózkodtak, azonnal körül fogták s a rablók által a padlásról erős tüzeléssel fogadtattak, mit a katonaság viszonzott, hogy a rablók a konyhába voltak kénytelenek behuzódni, mire Parcsetics Mátyás rohamot kísértett meg, de a rablók oly ügyesen irányzott tüzeléssel fogadták, hogy a gyalogsági altiszt és két közkatona mindjárt könnyű sebet kaptak, sőt a csendbiztos, ki a rohamot folytatni akarta, vállán megsebesülvén, kénytelen volt megsebesülni. E perczen érkezett meg Kormos titkár a lovassági parancsnok, egy főhadnagy, néhány dzsidás, továbbá a gyalog század parancsnok kíséretében, kik a rablók óvott helyzetét, ritka ügyességét, s vakmerőségét tekintve, miután menekvésük úgy is lehetetlenné volt téve, a legénységnek egy újabb roham általi kockáztatását szükségtelennek találták, s a pandurokat és katonákat fedett helyzetbe állították fel, a házat pedig a rendkívüli ügyességgel folyton lövöldöző Macsvánszky felett, ki a töltnyekre már bankjegyeket is használt, felgyújtották. Mind a mellett a rablók csak ötödfél órai ellentállás után kényszeríthettek a kirohanási végkísérletre.

Macsvánszky elébb társát a pinczébe ledobva valószínűleg azért, hogy nehogy ez súlyos megsebesülése miatt a szökésben őt akadályozhassa – a leégett konyhában rakáson levő égő gerendákon keresztül s újonnan megtöltött fegyvereiből jobbra balra intézett lövöldözések között az udvarra kiugrott s a szemben fekvő nagyobb ház folyosójára szökve, az annak végén levő de a katonák által elfoglalt száraz malmon keresztül akart a kertek közé jutni azonban néhány lövés által erősen megsebesülve a száraz malomból vele szemben kiugrott gyalog katona által szuronnal kivégeztetett. Társa, fegyvereit az égő házból kihányván, a pandúrok által még élve kiragadtatott, s azonnal ápolás alá vétetett.

Mint az előadottakból kitűnik, a rablóknak ekként sikerült ártalmatlanná tétele biztosítva volt ugyan a lett intézkedések, s az ellenökbe felhasznált aránytalanul nagy számú fegyveres erő által, azonban az eredmény kivívása így is több sebesülésbe került s Macsvánszkynek majdnem hihetetlen ügyessége s vakmerősége mel-

lett, ki lélekjelenlétét és nyugodtságát mindvégig megtartotta, s az egész idő alatt folytonosan beszélt a néphez és a pandurokhoz, csak azon kitűnő magaviseletnek köszönhető, melyet ez alkalommal az összes katonaság és pandurok, különösen pedig Parcsetics csendbiztos kifejtett.

Folyó hó 3-án Macsvánszky eltakarítása, valamint társának Bndits (?) Tósa rablónak elhelyezése és gyógyítása iránti intézkedés végett ismét Paragára mentem hol is a temetés legnagyobb rendben, s a több mértföldről összesereglett nagy néptömeghez a helybeli keleti esperes által tartott alkalmi szónoklat mellett ment véghez.

Végre bátor vagyok jelenten, hogy a leégett ház tulajdonosa, és a kissébb mértékben szenvedett szomszéd kárát szolgabíró s a községi előljárók által megbecsültetvén, ez mintegy 270 ft-ban állapítatott meg. A Macsvánszkyra kitűzött 1000 ftnyi díjat pedig akként vélném kiadatni, hogy annak fele része az eredeti feljelentő Zsivanovicsnak, másik fele pedig a feljelentést érvényesítő, s ez által magát nagy mértékben veszélyeztetett paragai jegyzőnek adassék ki; mivel azonban a működött katonák és pandurok részére is gondolnék jutalmat kiosztandónak, tisztelettel bátorkodom nagyméltóságodat felkérni hogy a kitűzött 1000 ft díj még 500 ftot méltóztatnék pótoltatni, hogy ezt a magukat nagy mértékben kitűntetett összes legénység között kioszthatnám, mely mind két rendbeli összegnek folyóvá tétele iránt mielebbi intézkedést kérni bátorkodom.

Újvidék 1869. szeptember hó 12°

2. Gyenizse Lajos: A gróf Ráday Gedeon korszaka³⁸⁷

„Amely keletkezett 1869. év elején és tartott 4 ¼-ed évig s megszűnt 1873. év tavaszán. Hogy az ehhez való előkészülés és a megszűnése utáni eltakarítás mennyi időt igényelt, ennek leírására ezideig még nem bukkantam reá, s feltehető, hogy ez is belekerült vagy ¾ évi időbe. Így ez a korszak tartott vagy öt évig. Hogy pedig ezen idő alatt a

³⁸⁷ Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár EA 1803. Gyenizse Lajos (1857-1940) visszaemlékezéseit 1948-ban Nagy Czirok László adományozta a Néprajzi Múzeumnak. Az itt közölt szöveg az eredeti memoár töredéke. Tartalmán nem változtattunk, csupán a könnyebb olvashatóság érdekében a bekezdéseket, a helyesírást, a központozást igazítottuk a mai kor igényeihez, illetve javítottuk a kis és nagybetűk következetlenségeit.

szegedi várba bevitt büntetettek és nem büntetettek ott milyen bánásmódban részesültek, arról szép kevés hír került ki a nyilvánosság elé. E korszak idején csak annyi került ki a lakosság közé hírként, hogy teljhatalommal megbízott királyi biztosként a gróf Ráday Gedeon úr működik a szegedi várban. Titkárja neki Kormos Béla, vallató bírónak pedig Laucsik Máté úr működik. Én mint iskolás gyerekek nagyon jól emlékszők ma is arra, hogy a meglett emberek az időben így emlegették az előbb leírt neveket. Sőt azt is, hogy ezután nem őrizni semmit se, ott lehet hagyni az út szélén ekét, boronát, nem meri azt onnan elvinni senki, mert megőrzi azt gróf Ráday.

Hogy ez a Ráday korszak miért következett be, ezt a Rózsa Sándor cselekvényei okozták az 1860-as években. Melyeknek egyikében a Rózsa bandája a Kisteleki határban vasúti vonatot siklasztott ki a végett, hogy azt kirabolja. A kirablás azonban nem sikerült. Ennek a történetét és ennek a következményeit 1891-ben igen érthetően Edvi Illés Károly úr leírta és közreadta „Emlékeim a szegedi várból” című cikkében. Lévén ő ott a várbeli irodában alkalmazva mint jegyző a gróf Ráday királyi biztossági egész ideje alatt. És ezt a leírást a világháború lezajlása után a „Magyarország” napilap tárcza cikkében XVI sorozatban közzétette és ismertette is. Ebben a leírásban sok mindent lehetett olvasni arról, hogy milyen eljárással tudták reá bírni a mindent tagadó büntetettöket a beismerő vallomásokra, a várban Rádayéknál. Azokról a kínvallatásokról pedig, ami ott alkalmazva is volt, egy kukk leírás sem volt olvasható, erről Edvi Illés Károly úr – mint ott alkalmazott jegyző – egy betűvel sem emlékezett meg. Én végigolvastam ezt a leírást, amelyről észrevételeimet feljegyeztem, és ebből kifolyólag emléknem okáért leírok ez esetről sok olyant, amit a szegedi várból élve kiszabadult 2 ismerős emberünk kiszabadulásuk után fülem hallatára elbeszéltek a gróf Ráday kínvallatásairól annak idején.³⁸⁸ Akikre semmiféle büntény reájuk be nem bizonyult, sőt még szembemondó ember se akadt a sok oda bevitt ember közül. Mégis éveken keresztül pusztá gyanú alapján vizsgálati fogolyként ott raboskodtatták őket Erzsébet királyné fölülvizsgálatáig.

A Ráday korszakbeli szegedi vár kínvallatásait elbeszélte *Bense Ferencz*³⁸⁹ kiskunfélegyházi csikós számadó 1873 év nyarán, aki az előző év ősze végén a Rádaytól a szegedi várból szabadult ki. Hogy ez

³⁸⁸ Gama Kovács János visszaemlékezését, ami szinte szó szerint megegyezik Bense Ferencével, nem közöljük.

³⁸⁹ Kiemelés az eredetiben.

eset megérthető legyen, megírnom kell, hogy mi módon s milyen körülmények közt került a Bense Ferencz a gróf Rádayhoz.

1869. év őszén a barom és méneselek szétverése után betelelt a jószág, Bensének nem csak lovai de szarvasmarhái is voltak, amiket a városi lakháza istállójában teleltetett ki, családjai még aprók voltak, így gondozó segítséget is fogadott fel télre. E célra jelentkezett is nála 1 alkalmasnak látszó rossz szűrű ember, aki a nyarat a Bertus Lázár kezés ménés számadónál (Kötöny-pusztán)³⁹⁰ töltötte el, s hogy ezen gazdája télre nem tudta alkalmazni, így beajánlkozott Benséhez. Nem kívánt más fizetést a jószágok téli gondozásáért és a ház körüli egyéb felmerülő munkákért, csak kosztot, ruha mosást meg 3 forintot hónapjára, hogy borotválkozhasson, megnyíratkozhasson, meg néha 1 kis búelfejtőt is ihasson. Ezen szolga ember magát *Kis Magyar*-nak³⁹¹ nevezte, és e néven volt ismeretes az előbbi gazdájánál is, szolgálati kötelességét pedig kifogástalanul végezte. Miután az időben még nem volt behozva, hogy a szolga cselédet be kell jelenteni valamelyik hatósági hivatalhoz, így sok keresett vagy kurentált egyén ellapíthatott idegen helyeken.

A kiskunfélegyházi komisszároshoz is érkezett megkeresés 1 kurentált egyén iránt személyleírás kíséretivel, s azzal, hogy alighanem ott tartózkodik a keresett egyén, emiatt sürgős razziát hajtottak végre a pásztorok körül. Ezeket házról házra sorba járva és a Bense Ferencz Kis Magyar nevű cselédjére pont reá illett a kurentált személyleírás, mivel a Tiszán túlról jöttek vallotta be magát. Így kimondták reá a razziázók, hogy Te kellessz nekünk és gyere velünk. Ha pedig nem, akkor meg viszünk, s ez utóbbit alkalmazták is, azt se köp, se hurut, vitték. Meg se álltak vele a szegedi várig s ott átadták a gróf Ráday nagyhatalmú úrnak.

És ott az első kihallgatásnál hogy és mint vallott a Kis Magyar azt Bense akkor tudta meg, amikor hónapok eltelte után vele szembesítették, és a Kis Magyar 1-ső vallomásáról felvett jegyzőkönyvet neki ott Kormos Béla felolvasta gróf Ráday jelenlétében. Ekkor tudta meg Bense, hogy a Kis Magyar név álnév, az illetőnek a valódi neve a Rádayék előtt „Csökő Nándor” s e néven szerepelt ő a szegedi királyi biztosság bűnügyi lajstromában. Kis Magyarunk az első vallomás tevésénél (amint azt Bense elbeszélte a neki felolvasott szembesítésük

³⁹⁰ Az eredeti szövegbe utólag betoldva.

³⁹¹ Kiemelés az eredetiben.

alkalmával) Kormos Béla a vallomási jegyzőkönyvből [azt olvasta], hogy Csökő Nándor azt erősítette, hogy ő nem volt ott a Rózsa Sándor s bandájának a Kisteleki határbeli vonatkisiklasztásánál és a szándékolt kirablási akarásnál, hanem ő ott szolgált Kiskunfélegyházán, Bense Ferencz csikós számadónál, ahonnan őt most el is hozták. Azt kérdezzék meg, az majd igazolja, hogy ő micsoda becsületesen viselkedő ember volt, semmiféle lopást vagy rablást ő nem követett el. Ennélfogva mint tanút Gróf Ráday sürgősen be is idézte, s karhatalommal előállítani kívánta.

Bense Ferencz a szegedi várbóli kiszabadulása utáni nyáron – aki édesapámnak személyi ismerőse volt az 1860-as években, mint jóakaró jó barátja is, – ellátogatott hozzánk. És itt édesapámnak az én fülem hallatára elsorolta kezdettől végig, hogy került ő a Kis Magyar nevű cselédje miatt a gróf Rádayhoz, és ott milyen kínvallatásokon esett keresztül, és milyen módon jutott ő végre az onnan való kiszabaduláshoz. Én mint 16 éves gyerek ezt végighallgatva bizonyos feljegyzéseket tettem magamnak erről az elbeszéléseiről a Bense bácsinak, és ezt félre téve s akkor vettem elő, amikor Edvi Illés Károly úr „Emlékeim a szegedi várból” című cikk leírását végigolvastam a Magyarság napilap tárca rovatában. Ezen feljegyzésem s részben visszaemlékezésem folytán írtam le mindazt, amit az ottani bánásmódról Bense Ferencz elbeszélést, ami az Edvi Illés Károly úr leírásában 1 kukk se volt olvasható.

Bense Ferencz elbeszélését azzal kezdte, hogy amikor az ő Kis Magyar nevű cselédjét elvitte a komisszáros hadnagyi segítségével, ő nem volt otthon a lakházánál, kinnt járt a tanyákon a gazdáinál, csak másnap este ért haza, és ekkor értesült arról, hogy cselédjét elvitték. Hogy mi okból és hová, ezt nem mondta meg az elvivő hatalom a házában maradtaknak. A következő nap felment a városházához megtudni, hogy mi okból vitték el az ő cselédjét, mivel az mióta nála van, semmi olyant nem tett, a miatt azt le lehetne tartóztatni, vagy valla-tóra fogni. Meglepődve hallotta aztán, hogy azt Rádayhoz kívánták be, sőt még azt is közölték vele, hogy itt az idéző levél, most érkezett, hogy ő is azonnal menjen, mégpedig kíséret mellett oda, ezt kívánja Ráday. Aztán 2 fogdmege kísérette haza a házához, az útra való felkészüléshez, s onnan egyenesen a vasúthoz és le a szegedi várba, ahol átadták őt Rádaynak, ahol jelen volt 1 másik úr is, akit titkár úrnak szólítottatott Ráday.

Őt ott igen barátságosan fogadták, kikérdezték, hogy hívják, asztal mellé székre leültették, mindjárt szivarral megkínálták. Ő vonakodott azt elfogadni, de azt mondták „látom pipás ember, gyújtson reá”. A szivar végit levágták, s a titkárnak nevezett úr gyufát is gyújtott, itt van és szívja Bense barátom. A szivar igen jó szagú füstű volt, közben tudakolták, mi újság Félegyházán, hogy telet a jószág, van-e elég takarmány. Én hogy élek, mi jószágom és mi vagyonom van, mi a foglalkozásom, mennyi cselédet és bujtárt tartok, szófogadó-e? Eközben azt is megkérdezték, mikor indultam el s mikor ettem, nem-e ennék valamit. Mondtam, tegnap este óta nem ettem, bíz az már jól esne.

Ráday erre azt mondta, titkár úr hozzanak Bense bácsinak hadd egyék. Hoztak is puha fehér kenyeret meg 1 nagy porció pecsenyét, ami igen sós volt egyéb jó szaga mellett, biztattak, hogy csak egyek, amennyi csak kell, ha nem lesz elég, majd lesz több is hozva. Ettem is, de a sósság hamarosan ivást is kívánt, és az ihatnámsága miatt az evéssel felhagyott. Biztatták, hogy csak egyek, ő még inni kért, hogy víz is jó lesz, ha kap, mert úgy nem bír tovább enni. Erre azt mondta az egyik úr, mindjárt kap azt is, de előbb, azt mondja meg, milyen magaviseletű ember volt a cselédje, Csökő Nándor. Erre azt felelte, miután őneki ilyen nevű cselédje vagy bujtárja sohase volt, ezt a nevet most hallja először, így ő nem tud mondani erről semmit se. Ezt a kijelentését vakmerő tagadásnak minősítették az urak, mert azt mondták neki nyomban. Talán azért tagadod ezt, hogy nem ösmeröd Csökő Nándort, hogy te is ott voltál a vonat kirablási akarásnál mint Csökő Nándor?

(Ha azt és úgy kérdezték volna Bensétől, hogy azt az embert kérdezzük, akit tegnapelőtt hozattunk be tőled, mint cselédedet, akinek a neve Csökő Nándor, mindjárt tudott volna róla, hogy az ő Kis Magyar nevű cselédjéről van szó, és tudott volna annak a maga viseletéről számot adni.) De nem így történt. A titkár úr (Kormos Béla) felmérge sedett Bense tagadó szavára, (Bense ezt így beszélte el) káromkodva mondta az itt vót ottvótját az anyádnak, még mered tagadni, hogy nem ösmered Csökőt, s hogy nem voltál ott Csökővel a vasúti kirablásnál. Azt csengetett, bepördült két fegyveres fogdmeg, – vigyék ezt az embert a vizsgálóbíróhoz – szólt a parancs. Azt engem azon szomjasan vittek is – egyik húzott, másik meg tolt –, azt ott a vizsgálóbíró megismételte az előbbi kérdést, amelyre az előbbi feleletet adtam. Ennek utána megvasaltatott, s jól nyakon teremtett a vizsgáló bíró (akinek a nevét később tudtam meg, hogy Laucsik Máté a neve). A

hátam megett állónak azt mondta, hogy fogd s csukd be, és ez a fogd-meg vitt is úgy szomjúságtól gyötrötten 1 ablaktalan sötét kis helyiségbe belökött, mondván, hogy zörgess, ha vallani akarsz, ezzel rám zárta az ajtót.

Amikor e cellába beléptem, mindjárt éreztem, hogy lécezett annak a feneke, amint odébb lépett, kapott is 1 nagy hátba vágást. Tovább lépett, akkor 1 másik ütést, idébb odébb lépve a léceken, mindég 1-1 nagy ütést. A cella szűk volt, melyben sem egyenesen felállni, se elnyújtóztatva lefeküdni nem lehetett, s vak sötétség volt benne, csak ha 1 helyben állt, akkor nem kapott ütést. A szomjúság gyötrelmét azzal tudta csillapítani itt a cellában, hogy vizeletét a markába csurgatva ezt szűrölte be, de végre ez is elfogyott, nem volt mivel ezt a kínját csillapítani. Ezután nagy sokára kiszólitották innen, 2 prófuc elgyengült állapota miatt karon fogta kétfelől, s úgy vezették föl a vizsgálóbíró Laucsik Máté elé. Ahol az asztalon 1 nagy füles pohár víz állt, őt azon szóval fogadta Laucsik. No Bense ismeri-e már Csökő Nándort a volt cselédjét? Ha ismeri, akkor ihat is, itt a víz. Látja? – Uram! Ilyen nevűt nem ismertem, nem is láttam. De nem is ismerem, még ha agyonvernek is – feleltem neki. Azt 1 úr is volt ott benne, nyilván Dr. volt, mert megvizsgált, az csak annyit mondott. – Bírja még, de le kell neki vetkőznie, majd úgy jobban látom.

Ezzel átkísértek 1 másik szobába, ott levetkőztettek egészen, s lefektettek egy vastag deszkapad formára, meztelenül. Itt az az úr végigvizsgált előlről, füleit hozzám nyomkodva, ezután mondta, hogy jól van, most meg fekszem hasra, úgy is végigvizsgált, amikor ez is megvolt, hirtelen lábaimra, nyakamra keresztül egyszerre csukló vaspántokat csaptak és le lettem a padhoz vasalva, ez lett a deres. A pad mellé 2 oldalt odaálló prófuc elkezdett verni valami ütleggel, ezen verés meddig tarthatott, azt nem tudom, csak arra emlékszek, amikor 1 másik helyiségben jéghideg vizes lepedőt húztak reám, hogy ezt mikor kezdték rámhúogatni, nem tudom, csak arra emlékszek, amikor ezt észrevettem, még ezután 2-3 nap éjjel nappal folytatták. Ha a rám húzott vizes lepedő száradni kezdett, azt le, másik vizest meg rámhúzták, ami hideg volt.

Az az úr, aki a padra fektetéskor megvizsgált, naponta többször megnézett a vizes lepedőzés alatt, mindég kérdezett, nem-e ennék valamit. Egyszer aztán mondtam, hogy igen. Kaptam is olyan rántottleves félét, az meg annyira kipurgált, hogy a hasam tapogatva a hátam gerinczét éreztem elérni. Későbbi napokon már azt kívánta

ez az úr, hogy álljak fel, felálltam. Ekkor meg azt kérdezte, fáj-e valamim, mondok nem. Akkor hát öltözök fel, itt van 1 öltözék új ruha. Ez a ruha olyan szabású volt, mint a komédiások bohócaié. Kívülről béléstelen szűr gúnyának nézett ki, ebbe öltözve az 1 szál ingen keresztül oly szúrós volt, mintha sündisznó bőrrrel lett volna kibélelve, kezemet a lábamhoz levasalva, egy szurdikba csuktak be, ahol már több ilyen öltözetű ember is volt. Ez a szúrós ruha olyan viszketőssé tette a bőrünket, mintha rühes lett volna az. A kéz a lábhoz úgy le volt vasalva, hogy ezzel vakaródzani nem bírtunk, hanem a falhoz, ajtó sarokhoz, meg egymáshoz úgy dörgölődtünk egész nap, mint a marha az erdőben, a fákhoz. A prófuc naponta többször bejött söprögetés végett, azt akárhol álltunk meg a cellában, mindég útba voltunk neki, s egy bikacsökkel jól végigvert rajtunk mindannyiszor, amikor csak bejött. Próbáltam előtte is menni, meg utána is, ekkor meg szembe fordult, s vágott mint répát.

Egyszer csak kihívtak innen és a vizsgálóbíró elé állítottak. A hozzám intézett kérdések ugyanazok voltak, mint elsőbb, ami volt. Az én feleletem erre ugyanaz volt, mint elsőbb, ami volt, mivel énnálam sohase volt Csökő Nándor nevű szolga ember, de ilyen nevű embert – bár sok ösmerősöm van –, ezöktől sem hallottam még emlegetni sem, hogy még ilyen nevű ember is van a világon. A vizsgálóbíró Laucsik Máté elé állva, a kérdés és a feleletem elhangzása után kezdődött újra a doktori vizit, a padrai lefektetés meztelenül, az elszédülésig tartó végigverés, utána a vizes lepedő reá és lehúzás és ezt követő újbóli lábra állításom, a szúrós szűr gúnyábai öltöztetésem után a cellabeli pihenés, melyben a söprögető prófuc naponta részesített. Midőn ezen tortúra 3-adszor is végrehajtatott rajtam, ennek megtörténte után ismét úgy-ahogy lábra állítottak, s a szokott cellai pihenés után felvittek a gróf Ráday elé, ahol jelen volt a Kormos Béla titkár úr is. Itt aztán szembesítettek 1 emberrel, hogy mondanám meg, ösmeröm-e? Ki ez? Hogy hívják? – Hogy ne ösmerném, mondtam, ő volt az én télre fölfogadott cselédem. – Mondjam meg hát a nevit? Hogy hívják? Mondok Kis Magyar. Ilyen néven írta be magát nála.

No lássa kend Bense, ennek a neve Csökő Nándor, ezt kérdeztük kendtől, hogy milyen magaviseletű ember volt ez ezelőtt. – Most mondja meg kend, milyen volt? – Az őszi szétverés után került hozzám, amíg ott volt, jól viselte magát, a jószágaimnak igen jó gondját viselte, amég őt onnan el nem hozták. Ekkor a titkár elővett 1 papírost, arról felolvasta a Csökő Nándor 1-ső vallomását, amelyben hi-

vatkozott Bense Ferenczre, aki majd igazolja, mint szolgálatadó gazdája, hogy ő micsoda jó magaviseletű ember volt mindég, soha semmiféle büntettet ő el nem követett. Erre azt bementam, mondá Bense, hogy nálam alig töltött el 2 hónapot az elhozataláig, azelőtt, hogy mit tett, azt én nem tudom.

– Hát azelőtt hol volt? – kérdezték az urak. Úgy tudom, hogy a Bertus Lázár kezes ménes számadónál lógóskodott a nyár folyamán. No Csökő, így volt-e, ahogy most Bense elmondta? – kérdé Ráday.

– Úgy volt méltóságos uram, ahogy ezt Bense elmondta.

– Mondja csak Csökő, miért használt álnevet? Miért nem mondta ott be az igaz nevét a Bensénél? Hogy ott – amint mondta is, már igen jó helye volt.

– Csak azért nem mondtam be, hogy nem akartam, hogy elfogjanak, szerettem volna kipróbálni, hogy lehetne becsületesen is megélni.

– No lássa kend Csökő, ha kend nem hazudik, mindenütt megmondja az igaz nevét, akkor most Bense meg az a sok más nem volna itt. – No majd Bertust is kihallgatjuk, hogy annak is hazudott-e? (Bertus oda is maradt Rádaynál.)³⁹² A hazugságért pedig elítéli a törvény az embert.

– Azt a 4 esztendő meg ne sokallja kend, amire már el van ítélve, mert azért a több, mint 150 lopás és rablásért, melyben kend is – a saját bevallása szerint – részt vett, igazán nem sok az a 4 esztendő. Aztán mondja csak Csökő, ott volt-e Bense kenddel együtt a Rózsa Sándor bandájába a vonat kisiklatásánál és a kirablási akarásnál? Erre Csökő azt felelte, hogy nem volt ott, hisz akkor még én őt nem is ismertem.

– No, Csökő, ezután is csak az igazat mondja kend, hamarabb vége lesz a vizsgálatnak, adta ki a parancsot gróf Ráday.

Amint a szembesítési kihallgatásunknak vége lett, azt hittem, hogy most már elbocsájtanak engem haza, mivel már több hónapja múlhatott el az ittlétemnek. Mert mosdást, fésülködést, borotválkozást rendeltek el, ezen kívül alsó tiszta ruhát is adtak 1 nagy piros kockás kendőbe bekötve, ezt azzal, hogy a feleségem küldte. Aztán 1 más szabású rabruhát adtak rám, és kezeim a lábaim leláncolva oly helyiségbe kísértek, ahol már hasonlóan öltöztetett néhány rab is volt. E helyiség fenekének egyik széle vasrácszott volt, mely alatt

³⁹² Az eredeti szövegbe utólag betoldva.

loczogóan víz folyt. Ebből a rács nyílásain gyakran felbújtak sűtkérezni kígyók, varancsos békák, meg vízipatkányok is. Ez utóbbiak állandóan vendégeskedtek ott, az ételmaradékokra vadásztak. E helyiségnek alacsonyan álló 1 kis ablaka volt, ezen adogatták be napjába 1-szer az étel porciónkat. Ehhez se kanál, se villa adva nem volt, mivel a kezünk a levasalás miatt a szánkhoz fel nem ért, így az edényből az ételt úgy habzsoltuk ki, mint a disznó a vájúból a csávat. Szánkat egymáshoz dörgölve törülgettük meg. Amint bajuszunk, szakállunk nőtt, az utóbbi egészen elcsömbösödött az ételmaradékoktól. Ürítkezési helyül az 1-gyik sarokhely szolgált, a nadrágunk³⁹³ hátulja mihamarább elmocskosodott. Fekvő helyük pedig a falak tövébe tett dudvás szalma volt. Itt se mosdás, se fésülködés, se nyíratkozás, se borotválkozás, se tiszta ruha váltás nem volt egész a vizsgálati fogság megszüntetéséig. 3-ad naponként volt 1 szűk udvarban 1-negyed órányi sétájuk, mindegyik rab fejére 1 süveges álarc volt ilyenkor ráhúzva, minden rabot 1-1 fegyveres őr kísért hátul menve, egymással beszélniök nem volt szabad. Ily alkalmakkor sokszor látta Csököt álarc nélkül gyünni-menni, söpörgetni, de mindég szivarozni. Szabad járkeltében még az örök is szalutáltak a Csökőnek, amikor ő ezt látta, gondolta, milyen nagy úrrá lett ez most itt. Bizonyosan a vékonybőrűsége miatt lett azzá, hogy ily szabadon járhat kelhet a vár belterületén.

Amint szaporodott a cellánkba az oda csukott rab, a korábban oda csukottakat áthelyezték másik cellába, ahol már nem volt rács alatt folyó locsogós víz. Itt azonban az étel beadogató és az üres edény kiadó kis ablakon jártak be a patkányok a cellánkba. A délre beadott edényeket csak másnap reggel szedték ki, és ezeket éjjel a patkányok mindég kitisztították a benne maradt ételmaradéktól. Egyszer azt az történt, ami engem is megnevettetett az egész otlétem alatt 1-ször. Ez úgy történt, hogy 1 rab annyira lesoványodott, hogy az egyik keze feje könnyen kijárt a reá csukott vasból. Az ablakban levő edényekben lakmározó patkányt lelógó farkánál fogva lerántotta, s lassú mozgással úzóbe vették, hogy majd agyon gázolják. Addig hajszolták, hogy a patkány menekülés közben az egyik rab – aki a fal mellett állt, ennek a nadrágján felszaladt, ki azt a falhoz szorította. A patkány a nadrágja hátuljába beleharapott, akárhogy sürgött-forgott vele, az ott

³⁹³ Az eredeti dokumentumon az elbeszélést lejegyző személye itt megváltozik, más a kézírás, minden előzmény nélkül I. sz. 3. személyre vált át a „mesélő”.

lődörgött. Végre a falhoz farolt vele, s a többi rab is nekidőlt őt nyomni, s így bírták a patkányt megfullasztani. Ez az eset valamennyiöket megneveltette. És a döglött patkányt a nagy nevetésre belépő őr fejtette le a rab nadrágja hátuljáról.

Feljegyzésre méltónak tartom, hogy amikor Bense Ferenczet levittek Rádayhoz, felesége áldott állapotban volt. Lebetegülése előtt, a férje elvitele után pár hónap múlva fehér alsó tiszta ruhát és némi más egyéb harapnivalót vitt le az urának a szegedi várba, s hogy az urát is meglátogassa, be is eresztették őt oda, de már ki nem onnan, a csomagot átvették tőle, őt magát fogságba helyezték ott. Férjének nem mondták meg, hogy ő is ott van, a férje meglátogatását se engedték meg neki, úgyhogy ott érte a lebetegedés. Ott szülte meg a gyermekét, s a szükséges pólyával sem látták el, sem bábát nem rendeltek melléje a szüléskor, csupán az[t] a piros kockás nagy kendőt, melyet az általa hozott fehér alsó ruhával, amit a férjének hozott, és a fogház őrével elkéretett az urától, használta fel a kisgyermek betakarására, s a fűtetlen cellába s a rossz táplálkozása folytán a szükséges gondozás hiánya miatt a kisgyermek hamarosan el is halt. Az anya pedig ezután súlyosan megbetegedett, orvos nem kezelte. A Bense csak akkor tudta meg, hogy a felesége is ott van a szegedi várban, amikor a piros kockás nagy kendőt elkérette tőle, hogy kell a feleségének, mert megszaporodott itt a fogházban. A súlyosan megbetegült Bensenét aztán haza bocsájtották, amely bajában aztán otthon, Kiskunfélegyházán el is halt. Úgyhogy mire a férje haza szabadult, már csak a sírhalmát találta meg Bense Ferencz a feleségének.

Bense Ferencz elmondta, hogy a Csökő Nándorrali szembesítése után őt többé 1-szer sem vitték sem Ráday, se Kormos Béla titkár, se Laucsik Máté vizsgálóbíró elé, se törvény elé ítélet kimondás végett, őt ott tartották, mint rabot, több mint 2 éven keresztül. Egyszer oszt az történt, hogy nagy cella vizsgálat indult meg.

A vizsgálaton Ferencz József császár és király és neje az Erzsébet királyné őfelségeik 2 aranygalléros tiszt úr kíséretével, 1 álarcos civil ruhás úr vezetése mellett 1 zárnyitogató kulcsos emberrel sorba vették a cellákbai betekintést. Az ő celláikba is benéztek, kívül a cella ajtaja előtt a 2 aranygalléros tiszt úr megállt, őfelsége a 2 tiszt háta mögé állva, azok összeért válla felett nézett be a kinyitott ajtón be a cellába, míg az Erzsébet királyné a kinyitott ajtón bepördült, s körüljárta a cella belsejét, s kemény hangon mondta: „vége a vizsgálatnak,

két héten belől ennek meg kell történni. Így bánni az emberekkel! Hisz még az állatokkal is jobban bánnak, hogy néznek ezek ki!”

A királyné szoknyájának a földön csúszó sleppje a cella ronda fenekétől olyan volt, mintha azt sárga sárban húzták volna végig, az ajtó előtt kint álló urak egy kukkot se szóltak, az az álarcosnak látszó úr aztán tovább vezette ezt [a] királyi deputációt. A cellánk ajtaját a kulcsos ember ránk zárta. A cellánk kis ablakán behallott az Erzsébet királyné hangja, amikor azt mondta: „Olyan nincs, hogy 1 ajtót is elhagyjunk, én minden cellát meg akarok nézni, látni akarom, hogy melyikbe mi, hogy van.” – Ezeket mondta el Bense az ott történt királyi vizsgálatról.

Itt jegyzem meg, hogy emlékszek ma is arra, hogy 1872. év őszén a szuper komisszáros úr itt a tanyán édesapámnál megeresztett és elmondta előttünk azt, hogy nem soká legénykedik már a gróf Ráday a szegedi várban, mert az angol hatalom beleavatkozott a dolgába, felülvizsgálatot s e réven jelentést kér ő felségétől, a királytól. Ezt azonban a szegedi várban évek óta vizsgálati fogságban levők nem tudták. Ezek kiszabadulásuk után mindég Erzsébet királynét áldották, annak erélyes fellépésének tulajdonították a kiszabadulást.

Bense Ferencz a Rádaytói kiszabadulást így adta elő. A királyi vizsgálat után néhány nap után őt a cellából kiszóltították, elvezették 1 világos, tágas helyiségbe, ahol bilincseit leszedték róla, felső rab ruháját levettették vele, amit 1-gyik sarokbeli nagy üstbe tettek, amelyben víz forrt. Őt magát 1 székre leültették, szakállát, haját lenyírták, aztán meg is borotválták, utána fürdőbe küldték a szomszéd helyiségbe, ahol alaposan megmosakodott, 1 lepedővel letörülközött, és a tisztára kimosott azon fehérneműjét adták oda neki, amelyben oda bevitelekor volt, és a többi ruhaneműjét is, amit a rabruhávali felcseréléskor levetett. Pipáját, dohányzacskóját, bugyellárisát is. Csak a bicskáját, meg a bugyellárisában volt pénzét nem adták oda neki. Ezt ő ugyan nem is kérte, mert nem tudta, hogy mi lesz.

Így felöltöztetve elkísérte 1 prófuc 1 tágas, világos terembe, amelyben hosszú asztalok mellett padok voltak a terem közepén, a falak mellett körül meg ágyak trózsákkal meg takaróval. Itt azt rendes ételt kapott, hozzá való evőeszközt is és 1 jó porció toroköblítőt is, melytől evés, ivás után el is nyomta az álom. Amint ledőlt az egyik szalmazsákos ágyra, ott elaludt. Éjjeli alvásából 2 prófuc felköltötte, hogy menjen velük, azt ment is sok csivirgős-csavargós folyosókon, egyik prófuc előtte lámpával, a másik utána őt kísérte s 1 udvarra

érték, ahol a lámpát vivő 1 kulccsal ajtót zárt ki, s azt kirántotta. A hátam mögött álló prófuc nyomban úgy kilökött, hogy hasra esve csak úgy nyekkentem, utána az ajtó kemény becsapódását hallottam. Aztán nagy nehezen feltápászkodtam, a sötétben a falat a hátam megett össze-vissza tapogattam, hogy milyen ajtó lehet az, amelyen engem kilöktek. De ilyen helyet a falon nem találtam, melyről megállapítani lehetett volna, hogy ott ajtó is van. Sokáig botorkáltam erre-arra a sötétben, amíg utcára találtam, ahol 1 jólelkű éjjeli őrre akadtam, aki elvezetett 1 pásztor ösmerősöm házához. Ennek a házat én nem tudtam, hol van, csak a nevét tudtam megmondani. Az őr így tudott engem oda elvezetni. Itt ennél az ösmerősömnél akkora erőtlenség ütött ki rajtam, ami beteggé tett. A pásztor ösmerősöm a saját kocsiján vitt oszt haza engöm Kiskunfélegyházára, ahol a feleségöm helyett annak a halálhíre fogadott, ami még inkább beteggé tett.

Amint híre futott annak, hogy a Bense Ferencz hazajött a Rádaytól, ennek a lakháza mintha búcsújáró hely lett volna, nap-nap után látogatták meg a jószágos gazdák, meg mindazok, akik őt ismerték, egész télen át nyomta az ágyat, tavaszra oszt annyira erőre kapott, hogy a kezes ménes számadósságot reá bízták. Amikor 1873 tavaszán a Bense Ferencz harka-kötőnyi pusztára kitagosodott a kezes ménessel, onnét 1 meleg nyári napon belátogatott hozzánk s elbeszélte az itteni leírás szerint a szegedi várba gróf Ráday királyi biztosnál a vele való bánásmódot és vele való történeteket, ennek végeztével hozzám fordult, nekem azt mondta: Öcsikém, ha majd édesapád után te is gazda leszel, el ne felejtsd, „hogy a rossz szűrű embörnek önni, inni adj, de szállást ne adj neki, hanem küld odébb, ha jó lakott.” Nehogy úgy járj, mint én jártam azzal a Csökővel. Mert annak is rossz, kurta szűr volt a nyakába, amikor odajött hozzám télire szállást kérni. Ez nem is kacabetyár, hanem valóságos kurentált futóbetyár volt.

Bense Ferencz a szegedi várból tüdőbajjal szabadult – a sebláz ellen alkalmazott hideg lepedőzés folytán –, mert mindég köhécselt, s 1 ideig bírta is. De később erőt vett rajta ez a baj, lassan testi erejében fogyatkozni kezdett. Ekkor ökörcsordás számadó lett Csájos pusztán, ezen szolgálatában érte utol a végkimúlás a kiskunfélegyházi gazdák nagy sajnálatára és ezek nagy sokasága kísérte is ki őt az utolsó útjára. Azt a Kis Magyart, vagyis Csökő Nándort ugyancsak várták a pásztorok 4 év eltelte után Kiskunfélegyházára, aki többeknek is csinált ilyen bajt, de hiába várták. Nem jelent az meg többé ezen a vidé-

ken. Ezt a Csökő Nándort, aki a Bense szeme láttára szabadon, álarc nélkül járt kelt a szegedi várban, ezt az Edvi Illés Károly úr leírásában szabadon járókelőként nem említi meg, hanem ehelyett Renkó Kálmánt említi meg ilyen szabadon járó kelőül, és pedig azzal, hogy ez gyakran és többnyire Rádayval, Kormos Béla titkárral, meg Laucsikkal együtt ebédelt s vacsorázott. Aki azért volt oly nagy becsben, mert bevallott több, mint 150 esetet, minek folytán több, mint 300 embert vittek be Ráday elé. Ezek szerint kérdés, hogy nem-e egy és ugyanaz a személy volt a Kis Magyar, a Csökő Nándor, avagy a Renkó Kálmán, akit az Edvi Illés Károly úr leírásában megemlít.

Erről a Renkó Kálmánról azt is megírta az Edvi úr, hogy kezdetben konokul tagadott, de a többféle keresztkérdések súlya alatt (értve a kínvallatást) hamarosan megtört és meglepően vallott be mindent. Edvi Illés Károly úr hosszú leírásában vallatási módszerül sok érdekeset írt le. De ilyent, mint amilyet a Bense Ferencz és a következő Gama Kovács János le sorolt, 1 mondattal sem említett meg.

Emlékül leírtam, hogy el ne felejtődjék 1-32 hasáb oldalon.
Kelt Bodoglár-pusztá, 1929. október hó
id. Gyenizse Lajos sk.”

Felhasznált források, szakirodalom és képek

Levéltári források

- Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)
Kecskemét város kapitányi hivatal iratai (IV. 1621/a)
- Budapest Főváros Levéltára (BFL)
Görgey István közjegyző iratai
- Csongrád Megyei Levéltár (CSML)
Szeged város közgyűlési jegyzőkönyvei (IV. B. 1105.)
Belvárosi róm. kath. halotti anyakönyv (IV. B. 1440.)
- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (DRERL)
Ráday család levéltára (C/64)
Általános gazdasági iratok
Ráday (V.) Gedeon iratai
Ráday László iratai
- Gyömrői református egyházközség anyakönyvei, Gyömrő, egyházközség
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár
Kálvin téri református egyházközség anyakönyvei, Budapest, egyházközség
- Magyar Országos Levéltár (MOL)
Belügyminisztérium, Elnöki iratok (K 148)
Reservált iratok (K 149)
Általános iratok (K 150)
Szegedi királyi biztosság (K 151)
- Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanács (K 27)
- Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár
- Pest Megyei Levéltár, Csömör község, Hirdetmények jegyzőkönyve

Egyéb források és felhasznált irodalom

- Adalbert, Tóth: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848 bis 1892. München, 1973.
- Adalékok a Belváros történetéhez II. Budapesti Városvédő Egyesület, Budapest, 1993.
- Alleker Lajos: Az Osztrák-Magyar Monarchia rendjelei. Nyitra, 1890.

- Arató Frigyes: Az Árpád-páholy története 1870-1895. Bába Sándor, Szeged, 1895.
- Barta István: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48. Budapest, 1951.
- Bánkiné Molnár Erzsébet: Betyárok a Kiskunságban. Debrecen, 1999.
- Beksics Gusztáv: A Szabadelvűpárt története. Budapest, 1907.
- Benedek Gábor: Dzsentrí és Bach huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus- és a dualizmuskori tisztviselőkről. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, D/18683.
- Békés István: Magyar Ponyva Pitaval. Bp. 1966.
- Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. Heraldika, Budapest, 1999.
- Dr. Bónis György-Dr. Degré Alajos-Dr. Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, 1996.
- Buda város topográfiai mutatója. 1. Vár, Krisztinaváros. Összeáll. Felhő Ibolya-Gál Éva. Budapest, 1980.
- Budai László: Gróf Ráday Gedeon Szegeden (egy királyi biztosság előzményei és története). Szakdolgozat. Témavezető: Pelyach István. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék. Szeged, 2001.
- Budapesti cím és lakjegyzék. Franklin, Budapest 1882-1901.
- Buzinkay Géza: A középosztály lakásideálja. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeáll. és bev. Hanák Péter. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1992.
- Czímer Károly: A szeged-belvárosi kaszinó százéves története (1829-1929). Szeged, 1929.
- Csapó Csaba: A m. kir. csendőrség története 1881-1914. Pécs, 1999.
- Cserzy Mihály (Homok): Az öreg Szeged. Új „Élet”, Szeged, 1922.
- Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae Tomus II., Fasciculus I. Budapest, 1960.
- A Dunamelléki ref. egyházkerület Pesten, 1872-ik év május 25-ikén s következő napjain tartott Közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kiadta Polgár Mihály, Pest, 1872.
- Fári Irén: Szegedi betyárfényképek. Adatok a betyárkérdéshez Ráday Gedeon királybiztos idejéből. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 2. Szeged, 1999.

Főrendiházi Napló

- Gergely András-Veliky János: A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén. In: Magyar Történeti Tanulmányok VII. szerk. Fehér András, Debrecen, KLTE, 1974.
- Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországon. Gondolat, Budapest, 1988.
- Gerő András: Ferenc József a magyarok királya. Novotrade RT., Budapest, 1988.
- Gyapay Gábor: A Budapesti Evangélikus Gimnázium. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Gyáni Gábor: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeáll. és bev. Hanák Péter. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1992.
- Gyáni Gábor: A regulázó gondoskodás. In: Léderer Pál-Tenczer Tamás-Ulicska László (szerk.): „A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...” Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon. Új mandátum, Budapest, 1998.
- Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest, 1998.
- Gyömrő évszázadai. Szerk. Rakó József, Gyömrő, 2000.
- Hanák Péter: Életmód és gondolkodásmód – történelmi összefüggésben. Magyar Tudomány 1980. 2. sz.
- Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. (Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században.) Történelmi Szemle, 1984. 1-2. sz.
- Hanák Péter: Bérház a Körúton. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeáll. és bev. Hanák Péter. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1992.
- Hankó Vilmos: Külföldi fürdők, gyógyító helyek és ásványvizek. Eggenberg, Budapest é.n.
- Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1998/1.
- Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája. I. k. Budapest, 1896.
- Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867. évben. Buda, Egyetemi nyomda, 1868.
- Hivatalos statisztikai közlemények. I. évf. I. füzet. Földm., Ipari- és Kereskedelmi Minisztérium, 1868.
- Hudi József: Betyárvilág Magyarországon. Bűnözés és társadalom a reformkorban. Rubicon, 1990/4.

- Iskolatörténeti adattár. I. szerk. Thury Etele, Pápa, 1906.
- Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Jekelfalussy József: Hazánk bűnügyi statisztikája 1873-1880. Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből. I. köt. 5. sz. MTA, Budapest, 1883.
- Jekelfalussy József (szerk.): Fogházaink állapota 1872-1886. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1887.
- Jelentés az 1887. évben foganatosított gyárvizsgálatokról. In: Magyar munkásszociográfiák 1888-1945. Szerk. és bev. Litván György, Kossuth, Budapest, 1974.
- Jókai Mór: Emlékeimből. Révai, Budapest, 1912. Jókai Mór hátrahagyott művei. IV. k.
- Jókai Mór: Életemből. I. Jókai Mór munkái gyűjteményes díszkiadás 95. Unikornis, Budapest 1997.
- Jókai Mór: A lélekidomár. Jókai Mór összes művei. Regények 51. Budapest, 1967.
- Kákay Aranyos: Ujabb árny- és fényképek. Pest, Ráth Mór, 1866.
- Kecskeméthy Aurél naplója. S.a.r. Rózsa Miklós, Franklin, Budapest, 1909.
- Kempelen Béla: Magyar nemes családok. IX. Grill Károly, Budapest, 1915.
- Képviselőházi Irományok
- Képviselőházi Napló
- Kisbán Eszter: Táplálkozáskultúra. In: Balassa Iván (főszerk.) Magyar Néprajz IV. Életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- Konek Sándor: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. Budapest, 1875.
- Konek Sándor: Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Budapest, 1879.
- Kocsis Gyula: Önigazgatás, közigazgatás. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000.
- Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában. Holnap, Budapest, 1999.
- Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S.a.r. Barta István, Budapest, 1952.
- A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött országos bizottság rendkívüli (II.) ülészakának jegyzőkönyve. Pesti Könyvnyomda RT., Budapest, 1882.

- A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában. 1. rész. Magyar királyi honvédelmi minisztérium. Összeáll. Székely Vera. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1979.
- Kulinyi Zsigmond: Egy újság huszonötéves története. In: A Dugonics Társaság könyvei. Évkönyv. 1894. Szerk. Békefi Antal. 2. köt. Szeged, Dugonics Társaság, 1895.
- Lakner Judit: Halál a századfordulón. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.
- Lányi Bertalan: A Fejérváry-kormány (1905. június 18-1906. április 8.) Budapest, 1909.
- Magyar Alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna, 3. átdolg., jav. kiad., Budapest, 1999.
- Magyar Jogtörténet. Szerk. Mezey Barna, Budapest, 1996.
- Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, Budapest, 1888.
- A magyar rendvédelem története. Főszerk. Parádi József, Bp. 1996.
- A magyar sajtó története II/2. 1867-1892. szerk. Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Magyarország földbirtokosai. S. a. r. Baross Károly. Budapest, 1893.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1886., 1887., 1891., 1896., 1898. és 1901.
- Marczali Henrik: Emlékeim. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.
- Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Wigand, Pozsony, 1896.
- Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875. Budapest, 1982.
- Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. Osiris-Századvég, Budapest 1995.
- Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. Mikszáth Kálmán összes művei. 18. k. Szerk. Bisztray Gyula és Király István
- Nagy Czirok László: Pásztortörvények és szabályok, ú.n. regulák a Kiskunságban. Néprajzi Értesítő, Budapest, 1954.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. Ráth Mór, Pest, 1862.
- A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora 1878. Athenaeum RT, Budapest, 1878.
- Paládi-Kovács Attila: A „pásztorrend”. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom,

- Pataki Ferenc: A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba. Budapest, Osiris, 1998.
- Pauler Tivadar: Büntetőjogtan I. Pest, 1864.
- Pest város topográfiai mutatója. 1. Belváros, Lipótváros. Összeáll. Bácskai Vera. Budapest, 1975.
- Podmaniczky Frigyes: Naplótöredékek 1824-1886. I. Grill K., Budapest, 1887.
- Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1887. Helikon, Budapest, 1986.
- Rákosné Ács Klára: Vallanak a betűk. Budapest, 1985.
- Reizner János: A „Szegedi Híradó” politikai napilap negyedszázados pályafutása. Szeged, Burger Gusztáv és társa, 1884.
- Reizner János: Szeged története. III. köt. Engel Lajos, Szeged, 1900.
- Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- Somogyi Éva: A delegáció. Századok 1994. 3-4. sz.
- Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Osiris, Budapest, 1995.
- Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964.
- Szabó Ferenc: A tanyai közbiztonság, betyárvilág. In: Szeged története 3/1. 1849-1919 Szerk. Gaál Endre, Szeged, 1991.
- Szarvas Zsuzsa: Kiskereskedők. . In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Szeged története 3/2. 1849-1919. Szerk. Gaál Endre, Szeged, 1991.
- Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások. Ethnographia, 1936.
- Szerencs János: A főrendiház szervezete. Pesti Könyvnyomda RT, Budapest, 1893.
- Szilágyi Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.) Magyar Néprajz, VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
- Tárkány Szűcs Ernő: Népi jogtudat Tömörkény István műveiben. Ethnographia, 1970.
- Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981.
- Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. Igló, 1913.
- Török Kálmán: Emlékirat a szegedi kir. kerületi börtön és kir. törvényszéki fogházakról. Engel, Szeged, 1886.
- Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Új és régi helyrajzi és házsámok mutatókönyve. Pesti Könyvnyomda RT., Budapest, 1879.

Zádor Tamásné: A grafológia története.(kézirat, Grafológiai Intézet)
19. századi magyar történelem. Szerk. Gergely András. Korona Kiadó, Budapest, 1998.

Sajtó

Budapesti Közlöny, Darázs, Ellenőr, A Hon, Igazmondó, Jogállam, Közrendészeti Lap, Magyar Élet (Szeged), Magyar Szó, Magyar Újság, Pester Lloyd, Pesti Napló, Reform, Szegedi Híradó, Szegedi Napló, Téli Ujság, Ungarischer Lloyd, Üstökös, Vasárnapi Újság, Világ,

Képek

A vár bontásáról készült fotósorozat és a Bajdor Jánosról készült kép a szegedi Móra Ferenc Múzeum Történeti Dokumentumtára, a Rádayról és a Pest megyei delegált bíróságról készült képek eredetije a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum tulajdonában van. Elkészítésükhöz és a felhasználáshoz adott engedélyekért ezúton mondok köszönetet Fári Irénnek és Bánkiné Molnár Erzsébetnek.

Megjelenik a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány kiadásában,
a Pannónia Könyvek Szerkesztőségének gondozásában.

Felelős kiadó: a kuratórium elnöke

Felelős sorozatszerkesztő: Szirtes Gábor

Nyomdai előkészítés: B&D Stúdió.

A borítót – a könyvben szereplő fotók felhasználásával – Katona Csaba
tervezte.

Készült a Molnár Nyomdában Pécsen, 2007-ben.

Felelős vezető: Molnár Csaba

Terjedelem: 18,6 A/5 ív

ISSN 0237 4277

ISBN 978 963 9498 87 7

A PRO PANNONIA KIADÓ AJÁNLATA

TÖRTÉNELEM, HELYTÖRTÉNET

Bédi Imre: A PÉCSI EGYETEMI KISEBBSÉGI INTÉZET (1936-1949)	800 Ft
Bencze János: TEKINTETES BÍRÓ URAK. A Pécsi Királyi Törvényszék történetéből 1872-1914	2650 Ft
Bernics Ferenc: A JULIÁN AKCIÓ (Egy „magyarságmentő egyesület tevékenysége 1904-1992)	800 Ft
Cser Lászlóné: A HALHATATLAN MAECENAS (Monográfia)	2300 Ft
Dévényi Anna-Rab Virág (szerk.): RECEPTEK VÁLSÁGRA. Pénz és gazdaság a 20. század első felében	1790 Ft
Fleisz János: AZ ERDÉLYI MAGYAR SAJTÓ TÖRTÉNETE 1890-1940	2800 Ft
Gráfik Imre: HAJÓZÁS ÉS GABONAKERESKEDELEM (Monográfia)	2800 Ft
Hámori Istvánné – Vokó János: PÉCS-SOMOGY TÖRTÉNETE	2500 Ft
Harsányi Iván: SPANYOL DILEMMÁK – SPANYOL MEGOLDÁSOK A 19-20. SZÁZAD ÚTVESZTŐJÉBEN (Tanulmányok)	2790 Ft
Izsák Lajos: POLGÁRI PÁRTOK ÉS PROGRAMJAIK MAGYARORSZÁGON 1944-1956	1500 Ft
Krámli Mihály: A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÉS MAGYARORSZÁG (Monográfia – Doktori mestermunkák)	2200 Ft
Lengvári István – Vonyó József: NÉPEK EGYÜTTÉLÉSE DÉL-PANNÓNIABAN. (Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára)	4000 Ft
Márfi Attila: THÁLIA PAPJAI PÉCSETT. A pécsi színjátszás a XVIII. században és a reformkorban	1500 Ft
Nádor Tamás: PÉCS ZENEI KRÓNIKÁJA	900 Ft
Ormos Mária: „SOHA, AMÍG ÉLEK!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben	450 Ft
Páva István: JELENTÉSEK A HARMADIK BIRODALOMBÓL (A magyar diplomácia a II. világháborúban)	2500 Ft
Pilkhoffer Mónika: PÉCS ÉPÍTÉSZETE A SZÁZADFORDULÓN (1888-1907)	3500 Ft
Schadt Mária: „FELTÖREKVŐ DOLGOZÓ NŐ” Nők az ötvenes években	1790 Ft
Schumann, Robert: EURÓPÁÉRT (Mádl Ferenc előszavával)	2004 Ft
Sey Gábor: CÍMEREK PÉCSETT	1000 Ft
Surján Miklós (szerk.): BARANYA MEGYE SAJTÓBIBLIOGRÁFIÁJA 1832-1984	1500 Ft

Szabó A. Ferenc: EGYMILLIÓVAL KEVESEBBEN (Emberveszteségek, népesedéspolitikai Magyarország 1941-1960)	1500 Ft
Szávai Ferenc: AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI	3500 Ft
Szávai Ferenc: AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA KÖZÖS VAGYONA	2200 Ft
Szirtes Gábor: A „GATYÁS KOMMUNISTÁK”? A Nemzeti Parasztpárt története Baranyában	600 Ft
Szirtes Gábor: A MILLENNIUMI PÉCS	2000 Ft
Szirtes Gábor: PÉCSI PANTEON. Portrék a millennium korából	3000 Ft
Szirtes Gábor - Vargha Dezső (szerk.): ANGSTERTŐL ZSOLNAYIG. Ipartörténeti tanulmányok	2790 Ft
Szirtes Gábor - Vargha Dezső (szerk.): IPAROSOK ÉS BÁNYÁSZOK A MECSEKALJÁN (Gazdaságtörténeti tanulmányok)	2790 Ft
Szirtes Gábor-Vargha Dezső (szerk.): MOZAIKOK PÉCS ÉS BARANYA GAZDASÁGTÖRTÉNETÉBŐL (Gazdaságtörténeti tanulmányok)	3000 Ft
Vargha-Rónay-Muszty: REJTETT KINCSEK NYOMÁBAN. Baranyai népmondagyűjtemény	1650 Ft
Vonyó József (szerk.): TÁRSADALOM ÉS KULTÚRA MAGYARORSZÁGON A 19-20. SZÁZADBAN (Tanulmányok)	2300 Ft
Vonyó József: GÖMBÖS GYULA ÉS A JOBBOLDALI RADIKALIZMUS (Tanulmányok)	2000 Ft
Vonyó Tamás: MODELL DEUTSCHLAND. A nyugatnémet gazdaság hosszú távú fejlődésének növekedéseméleti és gazdaságpolitikai elemzése (1945-1990)	3000 Ft

* * *

Szépirodalmi, irodalomelméleti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, művészeti és egyéb könyveink is megrendelhetők a kiadótól.
Kérésére ehhez ingyenes katalógust küldünk.

A könyvek megrendelhetők:

7601 Pécs, Pf. 270. Telefon: (72) 516-866 Fax: (72) 213-379
pro.pannonia@mail.datanet.hu; www.propannonia.hu

2500 Ft

157057/07

A könyv a 19. század utolsó harmadába kalauzolja el Olvasóit, amikor a közbiztonság általános romlásának viszonyai közepette a politikai elit a „királyi biztosság” több évszázados intézményében és az egykor patinás grófi család elszegényedett tagjának, Ráday Gedeonnak erőteljes egyéniségében látta megtestesülni annak garanciáját, hogy a bűnözést sikerüljön a háttérbe szorítani. Megismerkedhetünk a nagy elhivatottság-tudattal rendelkező, a királyi biztosi megbízatásban komoly karrier-lehetőséget látó Ráday személyiségével, motivációival, gondolkodásmódjával, a rá váró nagy kihívással, az alföldi társadalmi és közbiztonsági viszonyokkal, a leghíresebb betyárokkal, a velük szembeni harcban alkalmazott – gyakran vitatható – módszerekkel, különböző bűnüldözési statisztikákkal, a szegedi várbörtönnel, a letartóztatottak celláival, étkezési és tartási körülményeivel, túlélési esélyeikkel, a királyi biztosság négy éves működése alatt megemelkedett halálozási mutatóikkal. A szerző elemzi a szegedi bíróságok és a törvényszékek működését, továbbá eddig ismeretlen forrásokat közöl a „betyárvilággal” folytatott küzdelemről.

Csapó Csaba (1968, Esztergom) az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója, a dualizmus gazdaság-, politika- és sajtótörténetének kutatója, kandidátus. A *Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914* című nagy sikerű monográfiája után második önálló, dokumentum-feltáráson, forráskutatáson alapuló, általános érdeklődésre számot tartó kötetét tartja kezében az Olvasó.

ISBN 978 963 9498 87 7

9 789639 498877

PÉCSI
TUDOMÁNYTÁR